

PEDAGOGS

International research journal

50

Issue-1

ISSN:2181-3027

Google
Scholar

PEDAGOGLAR.UZ

Scientific Research Center

PEDAGOGS

Legal, medical, social, scientific journal

Volume-50_ Issue-1

January-2024

IN ALL AREAS

TAHRIRIYAT | EDITORIAL

Editor in chief

Saidova Mohinur Jonpo'latovna

Executive Secretary

Abdurahmonov Boburjon

*He is mathematic teacher at
Uzbekistan District 49 Secondary School*

Preparing for publishing

Kholikov Tokhirjon Shavkatjon ugli
CODEMI academy teacher

Bosh muharrir

Saidova Mohinur Jonpo'latovna

Mas'ul kotib

Abdurahmonov Boburjon

*O'zbekiston tumani 49-umumiy o'rta
ta'lim maktabi matematika fani o'qituvchisi*

Nashrga tayyorlovchi

Xoliqov Toxirjon Shavkatjon o'g'li
CODEMI akademiyasi o'qituvchi

TAHRIRIYAT KENGASH A'ZOLARI | EDITORIAL BOARD MEMBERS

Inobatxot Mirzaraximova

Rishton tuman XTB mudiri

Umida Barzиеva

Farg'ona viloyat xalq ta'limi boshqarma metodisti

O'rinov Ahmadjon Qo'shaqovich

Farg'ona Davlat Universiteti, Matematika fanlari doktori, professor

Toshboltayev Muhammadjon

Toshkent mashinasozlik institute, Texnika fanlari doktori, Professor

Qodirov Nabijon O'lmasovich

O'zbekiston xalq ustasi, (usta kulol)

Turdiyev Azizbek Anvarovich

O'zbekiston madaniyat va san'at vazirligi, journalist

Ne'madaliyev A'zam Muhammadjonovich

Cyberlayn firmasi asoschisi, iqtisod fanlari nomzodi, PhD

Mohinur Saidova

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Sharifaxon Xakimova

Farg'ona tumani 4-maktab matematika fani o'qituvchisi

TAHRIRIYAT MANZILI | EDITORIAL ADDRESS

UZB: 712000. Farg'ona viloyati, Rishton shahri, Istirohat bog'i ko'chasi 24-uy
www.pedagoglar.uz, E-mail: info@pedagoglar.uz Tel: +998 90 905-14-30

ENG: 712000. Fergana region, Rishtan city, Park park street 24
www.pedagoglar.uz, E-mail: info@pedagoglar.uz Tel: +998 90 905-14-30

ПРЕДМЕТ И ЗАДАЧИ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА

---

*Преподаватель УзФинПИ
Нурмухамедова М.У.*

Ключевые слова: русский язык, методика преподавания, обучение, развитие, деятельность, чтение.

Аннотация

Среди «мировых» языков в качестве средства международного общения роль русского языка исключительно велика. Русский язык по праву считается мировым, что обусловлено всем ходом общественно-политического, экономического, научно-технического и культурного развития человечества XX–XXI вв. В настоящее время русским языком за пределами России владеют около 20 млн человек, русский язык изучают в более 90 странах. За последние годы стал возрастать интерес к русскому языку.

Сегодня весь мир проявляет огромный интерес к тем переменам, которые произошли в странах социалистического содружества. Роль русского языка как международного велика и для обмена научной информацией. Это объясняется прежде всего «интернациональным» характером современной науки и невиданными темпами ее развития. Сама жизнь сегодня выдвигает задачи: совершенствовать изучение иностранных языков, в частности русского языка как иностранного, особенно в отсутствие языковой среды; разработать научно-методическую и психолого-педагогическую основу организации учебного процесса.

Русский язык — это прежде всего Пушкин — нерушимый причал русского языка. Это Лермонтов, Лев Толстой, Лесков, Чехов, Горький...

А.Н. Толстой

Русский язык - это родной язык для русского народа. Но на нем говорят не только русские, проживающие в России и за ее пределами, но и люди других национальностей. Русский язык является мировым языком, одним из рабочих языков Организации Объединенных Наций. На этом языке написаны произведения А.С.Пушкина, М.Ю.Лермонтова, И.С.Тургенева, Л.Н.Толстого, А.П.Чехова, А.М.Горького, С.А.Есенина, М.Н.Булгакова, М.А.Шолохова, К.Г.Паустовского.

Язык обычно усваивают с рождения. Но языки также изучают в детском саду и в школе, в лицее и в колледже, в институте и в университете. В языках (а

их на земном шаре несколько тысяч) можно найти много общего. В них есть слова, которые состоят из звуков и морфем (корней, приставок, суффиксов). Слова входят в словосочетания и предложения, из которых образуется речь. Звуки, морфемы, слова, словосочетания, предложения изучаются в разделах науки о языке: фонетике, морфемике, лексикологии, морфологии, синтаксисе.

Все языки выполняют главную работу - с их помощью люди общаются друг с другом. Эта функция языка называется коммуникативной. Поэтому важно знать не только устройство языка, но и уметь говорить на нем.

Методика преподавания русского языка представляет собой одну из педагогических наук. Она изучает процессы обучения студентов русскому языку (усвоение ими знаний о языке, формирование у них языковых и речевых умений и навыков). Методика русского языка опирается на лингвистические и психологические концепции о роли языка в социальном развитии, о связи языка и сознания, речи и мышления.

Методика обеспечивает такую систему обучения языку, которая строго соответствует современной теории лингвистики о сущности языка и его социальной функции - быть важнейшим средством человеческого общения, средством формирования мысли и ее выражения в языковом коде. Задача школы и научной методики - сделать для каждого учащегося его собственные языковые умения максимально гибким, совершенным органом интеллектуального мира человека. Русский язык служит инструментом познавательной деятельности, формой мышления и средством его развития. Без хорошо развитого речевого навыка, без умения выражать свои мысли, быстро и правильно воспринимать чужие учиться в современной школе невозможно, так же как и стать полноценным членом общества. Для решения своих задач методика выбирает оптимальные варианты в рамках классно-урочной системы, жестко ограниченного числа уроков и объема учебного материала по утвержденным программам и учебникам с использованием оборудования - от тетрадей и доски с мелом до лингафонных кабинетов, телевидения и компьютеров. Иногда высказывается мнение о методике как о прикладной, практической отрасли педагогики, дающей рекомендации по обучению конкретному предмету, конкретной теме. Методика действительно дает такие рекомендации, но она имеет и теоретическую часть; практические решения опираются на познанные закономерности формирования грамматических понятий, овладения речью, усвоения письма и орфографии, навыков чтения, интонаций, на изученные трудности и ошибки учащихся. На познании закономерностей основываются диагностическая и прогностическая функции методики.

Предметом методики является процесс обучения русскому языку, причем понятие обучение включает в себя: а) содержание обучения, языковой материал,

который изучается, языковые умения, которые должны быть усвоены; б) деятельность учителя по отбору и «подаче» материала учащимся, по организации их учебного труда, по их развитию, по выявлению их знаний и умений; в) деятельность учащихся по усвоению знаний, их творческий труд по применению знаний, выработка умений и навыков. Результат обучения также входит в объем понятия предмет методики как его важнейшее звено. Деятельность учащихся и учителя методика рассматривает как взаимодействие, как совместную деятельность, как сотрудничество при ведущей роли учителя.

Методика решает четыре задачи: первая - **«зачем изучать»**, т. е. определение целей и задач обучения русскому языку как родному; вторая - **«чему учить»**, т.е. определение содержания обучения; обоснование и составление программы, учебников и учебных комплексов для учащихся, пособий. Методика определяет максимум знаний, умений по языку, критерии их выявления и оценки. Третья задача - **«как учить»**: разработка методов и приемов обучения, конструирование уроков и их циклов, методических пособий и учебного оборудования. Четвертая - **«как контролировать усвоенное»**, т.е. определение критериев оценки, методов контроля. Задача - дать студентам минимум теоретических и практических сведений, которые послужат основой овладения практическими умениями и навыками в области преподавания русского языка; подготовить студентов к реализации образовательной, воспитательной и развивающей функций этого предмета, к творческой деятельности и к изучению передового опыта школ.

Наиболее актуальной задачей в современном образовании является повышения качества обучения. На любом этапе развития образования постоянно возникают препятствия и проблемы, которые требуют оперативного вмешательства положительного решения. Преподавание русского языка в узбекских группах и обеспечение учащихся необходимой информацией затрудняет это. Поэтому учителя русского языка стараются использовать разные методы в узбекских группах. Потому что помимо знания родного языка, узбекского, наши студенты должны в совершенстве владеть русским и английским языками. С этой целью наше государство наладило сотрудничество с Российской Федерацией в изучении русского языка. В настоящее время в узбекских группах используются различные методы, чтобы сделать русский язык и литературу более понятными и интересными для учащихся. Потому что одной из задач нашего государства сегодня является подготовка таких зрелых, знающих и профессиональных кадров.

Главная задача каждого учителя — развить у учащихся интерес к учению, научить учиться. Учителю необходимо не только доступно все рассказать и показать, но и научить студента мыслить, привить ему навыки практических

действий. Этому могут способствовать эффективные методы и приемы обучения. Для того чтобы оно устойчиво, динамично и эффективно развивалось, необходимо постоянно организационно изменяться и двигаться вперед. Обучение должно быть построено как процесс «открытия» каждым студентом конкретного знания. Преподаватель должен организовать учебный процесс так, чтобы из пассивного слушателя превратился в самостоятельную, критически мыслящую личность. В настоящее время важно обеспечить общекультурное, личностное и познавательное развитие студента. Поэтому он должен использовать разные активные методы обучения. Активные методы обучения — это методы, которые побуждают учащихся к активной мыслительной и практической деятельности в процессе овладения учебным материалом. Особенности активных методов обучения состоят в том, что в их основе заложено побуждение к практической и мыслительной деятельности, без которой нет движения вперед в овладении знаниями. Преподаватель может для каждого этапа занятия использовать свои активные методы, позволяющие эффективно решать конкретные задачи этапа.

Литература:

1. Хрестоматия по методике русского языка. Русский язык как предмет преподавания / Сост. А.В. Текучев. - М, 1982.
2. Львов М.Р. Словарь-справочник по методике русского языка. - М., 1997.
3. Основы методики русского языка в 4-8 классах: Пособие для учителей / Под ред. А.В. Текучева, М.М. Разумовской, Т.А. Ладыженской. - 2-е изд. - М., 1983.
4. О. В. Курбатова, Л. Б. Красноперова, С. А. Солдатенко. Активные методы обучения: рекомендации по разработке и применению.

STENOKARDIYA

Tojiyeva Gullola

Beshariq Abu Ali Ibn Sino nomidagi jamoat salomatligi

Texnikumi o'qituvchisi

Annotatsiya: Stenokardiya yurak mushaklarining kislorodga bo'lgan ehti-yoji va uning qon bilan yetib kelishi orasidagi muvozanatning buzilishidir. U surunkali yurak ishemik kasalligining eng ko'p uchraydigan turlaridan biri bo'lib, asosan (90%), toj arteriyalarining aterosklerozi tufayli rivojlanadi. Shuningdek, u tomirlarni o'smalar ezib qo'yganda va kishi qattiq ruhan iztirob chekkan (10%) hollarda uchraydi.

Kalit so'zlar: Etiologiya, Epidemialogiya, Patogenez, Toj tomirlar, xurujlar, og'riq.

Dolzarligi: Opka sili kasalligi butun yer kurrasida juda ko'p uchraydigan holatdir. Chunki insoniyatni havonot olami bilan bog'liqligi, Ishlab chiqarish va sanoat rivojlanishi natijasida atmosfera xavosining ifloslanib ketishi natijasida kelib chiqadi. Rivojlangan mamalakatlarda bu kasallikni kopayish ehtimolligi ortib bormoqda.

Etiopatogenezi. Kasallikning asosiy klinik belgisi hisoblangan stenokardiya xurujining kelib chiqishida bir qator patogenetik zanjirlar borligi aniqlangan. Aterosklerozda, odatda, katexolaminlar gi poksiya ta'sirini toj arteriyalariga nisbatan ko'rsatadi, chunki aterosklerotik o'zgargan tomirlarning kengayish xususiyati ancha susaygan bo'ladi. Ortiqcha hayajonlanish simpata - adrenal tizimini faollashtirib, qon tomirlarning qisilishiga olib keladi. Qon quyilishi kuzatiladi, tromboksan ajraladi. Bu, o'z navbatida, miokard kapillarlarining o'tkazuvchanligini oshiradi. To'qimalar shishib chiqib, toj arteriyalari siqilishi sababli miokard ishemiyasi rivojlanadi. Stenokardiya xuruji zo'raygan aterosklerozga uchragan toj arteriyalarining siqilib torayishi sababli rivojlanadi.

Patologik - anatomik o'zgarishlar. Stenokardiya bilan og'rigan bemorlarda toj arteriyalari aterosklerotik o'zgargan, devorlari qalinlashgan, ichki qavati (intimasi) g'adir-budur bo'ladi. Tomirlar egilib-bukulgan joylarda juda ham torayadi, ba'zan aterosklerotik pilakchalar ham topiladi.

Anatomik o'zgarishlar bo'yicha stenokardiyaning qay darajada rivojlanganini bilib olish uchun toj arteriyalari va tarmoqlarning torayganiga baho berish zarur, odatda buni angiografiya usulida o'tkazilgan tekshiruv paytida aniqlash mumkin.

Turg'un stenokardiyaning funksional sinflarga bo'linishi

Barqarorlashgan stenokardiya quyidagi sinflarga ajratiladi:

I. Funksional sinf - stenokardiya xuruji faqatgina tez va ko'p bajarilgan jismoniy ishdan keyin paydo bo'ladi.

II. Funksional sinf - stenokardiya xuruji tez yurganda, zinadan ko'tarilganda, baland tog'ga chiqqanda, sovuq qotganda, stressdan hayajonlanganda, ertalab paydo bo'ladi.

III. Funksional sinf- stenokardiya xuruji hatto tekis yo'lda yurganda (200-500 metrlik masofaga), birinchi qavatga ko'tarilganda yoki past tepalikka chiqqanda ham paydo bo'lishi mumkin. Bemorning jismoniy harakati sezilarli darajada chegaralangan bo'ladi.

IV. Funksional sinf yengil jismoniy harakatdan keyin, ba'zan esa tinch turganda ham paydo bo'ladi. Bemorning jismoniy harakati yaqqol cheklangan va ahvoli og'ir bo'ladi.

Tashxisi. Kasallikka tashxis, asosan, bemor shikoyatlari, klinik laboratoriya tekshiruv natijalari asosida qo'yilishi kerak. Eng samarali usul koronarografiyadir. Bunda toj arteriyalari qanchalik okklyuziyaga uchraganligi haqida ishonchli ma'lumotlar olinadi. Har xil jismoniy testlarning ham tashxisiy ahamiyati katta. Bu testlar veloergometr yoki tredmil yordamida o'tkazilib, bemorda stenokardiya xurujini sun'iy ravishda paydo qilib, EKG da qayd qilinadigan patologik o'zgarishlar aniqlanadi. Xuruj tutganda olingan biokimyoviy tekshiruvlar yordamida ham tashxisni to'g'ri qo'yish mumkin.

Klinik ko'rinishi. Stenokardiyaning klinik ko'rinishi faqat shu kasallikka xos bo'lgan belgilar bilan boshqa yurak kasalliklari-dan ajralib turadi. Birinchi bo'lib stenokardiya xurujining klinik ko'rinishini 1978- yilda Volv Reberden bayon etgan. Uning aytishicha, stenokardiya xuruji ko'pincha jismoniy harakat paytidan yoki undan keyin to'sh orqasida yuzaga keladigan achishadigan kuchli og'riq paydo bo'lar ekan. Og'riq borgan sari kuchayib, nafas olishning qiyinlashishiga olib keladi. Bunda og'riq chap kurakka, chap qo'l va bo'yin sohasiga ham tarqaladi. Shu paytda bemor juda ham qattiq qo'rquv his qilib, og'riq tarqalguncha bir zum qimirlamasdan, o'z joyida o'tiradi. Xuruj paydo bo'lishining eng dastlabki onlarida bemor, odatda, nitroglitserin ishlatib og'riq avval kamayib, keyin esa umuman tarqalib ketadi (rasmana stenokardiya). Agar stenokardiya xuruji paytida EKG qilinsa, unda ST segmenti o'rta chiziq (izochiziq)dan biroz ko'tarilgani yoki aksincha, pastga yo'nalgani kuzatiladi. Bu belgi miokard ishemiyasi rivojlanayotganidan dalolat beradi. Stenokardiya xuruji odatda bir necha sekunddan 10 daqiqagacha davom etadi. Agar og'riq 10 daqiqadan ortiqroq bo'lsa, miokard infarkti bor deb shubha tug'ilishi kerak. Bundan tashqari, stenokardiya qon bosimi tushib ketadi, bemor rangi oqarib ketadi, pulsi ipsimon bo'lib qoladi, ba'zan bemor hatto hushidan ketib qoladi.

Davosi. Stenokardiya kasalligini davolash jarayonida bir necha qoidalarga amal qilish kerak. Bunda, asosan, og'riqlarni yo'qotish, toj arteriyalarini kengaytirib,

miokardga kislorodning kerakli miqdorda yetishini ta'minlash va miokard infarkti rivojlanishining oldini olish zarur. Bu maqsadda hozirgi kunda keng miqyosda ishlatiladigan toj arteriyalarini kengaytiruvchi dorilar - nitroglitserin, nitrosorbid, sustak, erinit, nitret, nitrong, kordafen, korinfar, nitropeton kabi vositalar yaxshi ta'sir ko'r-satadi. Bundan tashqari, tinchlantiruvchi trankvilizatorlar (rudo-tel) va barbituratlar (parsantin, kurantil, eufillin) tayinlanadi. Sustak degan dori, ayniqsa, samarali hisoblanadi. Toj arteriya-larining mayda tarmoqlari va kapillarlarini kengaytiruvchi kurantil ham yaxshi ta'sir ko'rsatadi. Ko'pincha stenokardiya xuruji yurak urish maromini buzib, ekstrosistoliya, ya'ni yurak-ning navbatdan tashqari urishiga sabab bo'lishi mumkin. Bu holda izoptinni 1,0 ml dan vena ichiga yuborgan ma'qul. Shu bilan birga, boshqa dorilar ham buyuriladi (kordaron, xinidin, ritmilen). Stenokardiya xurujlarini bartaraf etish va oldini olish maqsadida bemorlarga ancha vaqt interkondin berib turish kerak. Kechqurun yotishdan oldin 1-2 dona aspirin ichilsa, miokard infarktining oldini olish mumkin bo'ladi.

Parvarishi. Hamshira bemorning kayfiyatiga va ahvoriga, pulsi, A/B, nafasining tezligiga qarab boradi. Xuruj davrida har qanday aktiv harakatlar bemorga to'g'ri kelmaydi. Bemorning ovqat ratsionida osh tuzi miqdorini cheklab qo'yish kerak. Qo'zg'atuvchi ta'sir ko'rsatadigan dudlangan, o'tkir taomlar, ser-go'sht sho'rvalar istisno qilinadi. Chekish va ichkilik ichishning zararli ekanligini hamshira bemorning o'ziga va uning qarindoshlariga tushuntirib beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.M.F.Ziyayeva “Terapiya” Toshkent “Ilim ziyo”2019
- 2.Gadayev A.G Ichki kasalliklar Turon Zamin Ziyoyi,2014

Internet malumotlari:

www.med.uz

www.minzdrav.uz.

O’PKA SILI

Azimjonova Shahzoda Dadajon qizi

Beshariq Abu Ali Ibn Sino nomidagi jamoat salomatligi

Texnikumi o’qituvchisi

Annotatsiya: Sil surunkali yuqumli kasallik bo’lib, o’pka, turli a’zo va to’qimalarda o’ziga xos o’zgarishlar paydo bo’lishi bilan kechadigan kasallik. Sil kasalligi qadim zamonlardan ma’lum. Silning kelib chiqishida, asosan, ikkita omil: kasallikning yuqumli turi bilan og’rigan odam va shu kasallikka chalingan hayvon, asosan, qoramol epidemiologik jihatdan katta ahamiyatga ega.

Kalit so’zlar: Etiologiya, Epidemiologiya, Patogenez, O’pka shilliq toqimasi, mikroorganizmlar.

Dolbzarligi: Opka sili kasalligi butun yer kurrasida juda ko’p uchraydigan holatdir. Chunki insoniyatni havonot olami bilan bog’liqligi, Ishlab chiqarish va sanoat rivojlanishi natijasida atmosfera xavosining ifloslanib ketishi natijasida kelib chiqadi. Rivojlangan mamalakatlarda bu kasallikni kopayish ehtimolligi ortib bormoqda.

Sil mikobakteriyalari turli xil fizik va kimyoviy ta’sirlarga, issiq-sovuqqa, yorug’lik va namlikka ancha chidamli. Quyosh nuri tushmaydigan tabiiy sharoitda ular bir necha oygacha yashashi mumkin, ko’cha changida 10 kun, kitob sahifasida 3 oygacha tirik turishi mumkin, yorug’lik ta’sirida 1-1,5 oy mobaynida halok bo’ladi, suvda esa 150 kun saqlanadi. Sil mikobakteriyalari chirish jarayonlariga ham chidamli bo’lib, murda ko’milgandan keyin ham bir necha oygacha saqlanib turadi.

Etiologiyasi. O’pka silini qo’zg’atuvchisi - sil mikobakteriyasi, Koh batsillasi (BK) dir (Koh nomli nemis olimi nomiga qo’yilgan). Asosiy infeksiya manbayi o’pka sili bilan og’rigan bemor. Sil mikobakteriyalari bemorlarning balg’ami, siydigi, axlati bilan ajralib chiqadi.

Sil kasalligi quyidagicha yuqishi mumkin:

- 1) aerogen yo’l (90% hollarda) - havo tomchi yo’li, chang bilan (yo’talganda, aksirganda);
- 2) alimentar yo’l - sil bilan kasallangan qoramolning sutidan;
- 3) transplatsentar yo’l - ona qorinda yo’ldosh orqali sil mikobakteriyalari qog’onoq suvlariga o’tadi;
- 4) emizganda sut orqali;
- 5) shikastlangan teri orqali yuqadi (patalogoanatomlarda, sut sog’uvchilarda, laboratoriya xodimlarida);
- 6) kontakt yo’li bilan (idish-tovoqlar o’rtada bo’lganda).

„Birlamchi sil kompleksi“ o‘smirlik davrida uchraydi. O‘pka to‘qimasiga tushgan Koh batsilasi „birlamchi o‘choqni“ keltirib chiqaradi. Birlamchi o‘choqdan sil mikobakteriyalari regionar limfa tugunlariga tushib, limfangit rivojlanadi. Birlamchi o‘choq va limfangit birlamchi sil kompleksini tashkil qiladi. Organizm yaxshi qarshilik ko‘rsatsa, birlamchi kompleks ohaklanib qoladi.

O‘pka silining tasnifi

1. Birlamchi sil kompleksi.
2. To‘sh ichidagi limfa tugunlari sili.
3. Disseminatsiyalangan (tarqoq holdagi) o‘pka sili.
4. O‘pkaning yarim o‘tkir va surunkali disseminatsiyalangan sili.
5. O‘choqli o‘pka sili.
6. Infiltrativ o‘pka sili.
7. O‘pka tuberkulomasi.
8. Kavernozi o‘pka sili.
9. Fibroz-kavernozi o‘pka sili. 10. Sirrotik o‘pka sili. 11. Sil plevriti.

12. Yuqori nafas yo‘llari, traxeya, bronxlar sili. 13. Pnevmoniozlar bilan birga o‘tadigan sil. 14. Boshqa organlar va sistemalar sili (markaziy nerv sistemasi, ichak, suyak va bo‘g‘imlar, buyrak va siydik yo‘llari, teri, limfa tugunlari, ko‘z sili).

Kompensatsiyalanganligiga qarab:

1) kompensatsiyalangan - A; 2) subkompensatsiyalangan -B; 3) dekompensatsiyalangan -C.

Batsilalar chiqib turish-turmasligiga qarab: 1. BK+ musbat (ochiq formal- sil bemor balg‘ami bilan batsilalar chiqarib turadi).

2. BK + - sil batsillalari vaqt-vaqti bilan chiqadi. 3. BK - manfiy - sil batsillalari chiqmaydi.

Silning avj olish fazalari:

- 1) infiltratsiya, parchalanish, yoyilib borish;
- 2) so‘rilish, zichlashish, chandiqlanish, ohaklanish.

Klinikasi. Ko‘pchilik bemorlarda tana haroratining ko‘tarilishi bilan boradi yoki undan oldinroq anchagina alomatlar paydo bo‘ladi. Masalan, tajanglik yoki, aksincha, loqaydlik, bo‘shashish, atrofga befarq qarash, uyqusizlik yoki uyquchanlik, salga yig‘lash yoki eyforiya kuzatiladi. Bu alomatlarining barchasi sil intok-sikatsiyasi zaminida paydo bo‘ladigan bosh miya po‘stlog‘ining maxsus holatini aks ettiradi. Xuddi shu sabab vegetativ nerv sistemasining buzilishiga: terlash, ko‘pincha kechasi yoki ertalabga yaqin, taxikardiya, ishtahaning yomonlashuvi, vazomotor va dispeptik o‘zgarishlarga olib keladi. Undan tashqari, darmonsizlik, tez charchash, ozib ketish kuzatiladi.

Sil kasalligining eng ko‘p uchraydigan alomatlaridan biri yo‘tal hisoblanadi. U quruq yoki balg‘amli bo‘lishi mumkin. Yo‘tal-ning kelib chiqishiga yallig‘lanish

jarayoni, nafas yo'llarida shilliq modda, yiring va qon to'planib qolishi, kattalashgan limfa tugunlarining bronxlarni bosishi hamda ko'ks oraliq'idagi a'zo-larning siljishi sabab bo'ladi. Bu orada halqum, hiqildoq, kekir-dak, bronx shilliq qavatidagi va ayrim hollarda plevradagi nerv uchlarining qitqlanishi cho'zinchoq miyaning tegishli markazida qo'zg'alish paydo bo'lishi va yo'tal refleksiga sabab bo'ladi.

Sil kasalligida qon tuflash yoki o'pkadan qon oqish hollari kuzatilishi mumkin. Qon tuflash infiltratli sil yoki faollashgan o'choqli va disseminatsiyali sil kasalligi bor bemorlarda uchraydi. O'pkadan qon ketganda bir choy qoshiqdan bir necha yuz millilitrgacha toza qon ajralishi mumkin. Qon ketish aksariyat hollarda kasallikning destruktiv turida, ayniqsa, surunkali kaver-noz va sirrozli sil jarayonlarida kuzatiladi.

Silning surunkali turi bilan og'rigan bemorlarda yurak-qon tomir sistemasi ishining susayishi, ayniqsa „o'pka-yurak“ alomatlarining yuzaga kelishi tufayli kichik qon aylanish doirasida bosim oshadi, qonning harakati qiyinlashadi, susayadi va oqibatda qon tuflash hamda qon ketishga sabab bo'ladi. Bemor ko'zdan kechirilganda:

- badan terisi oqarib turadi;
- ko'zlari chaqnab turadi;
- ko'krak qafasining torayishi va ichga tortib turishi kuzatiladi;
- ozib ketadi;
- bo'yin, qo'ltiq osti, chovdagi limfa tugunlari kattalashib, zich bo'ladi

(qattiqlashadi).

Perkussiyada fibroz sil va plevritda o'pkalar ustida perkutor tovush bo'g'iqroq bo'ladi, o'pka emfizemasi qo'shilgan bo'lsa, „quticha tovush“ eshitiladi.

Auskultatsiyada o'pkadagi infiltrativ va fibroz o'zgarishlar ustida bronxial nafas eshitiladi. Kavernoza silda yirik pufakchali nam xirillashlar, kavernalar ustida esa „amforik“ nafas eshitiladi. Qonda neytrofil leykotsitoz, ECHT kuchayadi. Balg'am ajralmasa, bronxlarning yuvindi suvlari tekshiriladi.

Birlamchi sil kompleksi, asosan, bolalarda va o'smirlarda uchraydi. Rentgenologik tekshirganda va mantu sinamasi musbat bo'lsa, sil borligidan dalolatdir. Rentgenologik tekshirganda o'p-kada yallig'lanish o'chog'i va bu o'choqdan o'pka ildiziga tutash-gan „o'tkazuvchi yo'lka“ni va o'pka ildizidagi limfa tugunlarining kattalashganligini ko'rish mumkin. Agar birlamchi kompleks ohaklanmasa, infiltrativ sil yoki boshqa silga aylanadi.

Tarqoq (disseminatsiyalangan) o'pka silida sil infeksiyasi butun o'pkaga qon va limfa tomirlari bo'ylab tarqaladi. Tana harorati 40°C gacha ko'tariladi, hansirash, sianoz kuzatiladi.

Perkussiyada timpanik tovush, auskultatsiyada nam xirillashlar eshitiladi. Rentgenologik tekshiruvda shakli har xil bir necha o'choqlar ko'rinadi, ular ko'proq o'pkaning yuqori bo'laklarida joylashgan bo'ladi.

Infiltrativ silda rentgenogrammada dumaloq yoki bulutsimon infiltratlar ko'rinadi.

Kavernoz o'pka silida rentgenogrammada noto'g'ri shakldagi bo'shliq (kovak) borligi, uning atrofida fibroz to'qima aniqlanadi. Kavernoz o'pka silida quyidagi asoratlar uchraydi:

- o'pkadan qon ketishi;
- yiringli plevrit (empiyema);
- pnevmotoraks;
- bronxoektazlar; -buyrak amiloidozi;
- o'pka-yurak yetishmovchiligi; -buyrak yetishmovchiligi;
- bronxlar teshilishi.

Davolash. O'pka silida kompleks davo qo'llaniladi.

1. Ovqat bekam-u ko'st, baquvvat, oqsilga va vitaminlarga boy bo'lishi, kuniga 4-5 mahal ovqatlanish, ko'p miqdorda sutli mahsulotlar va qimiz ichish kerak.

2. Ochiq havoda ko'proq sayr qilish o'pka ventilatsiyasini yaxshilaydi. Gelioterapiya - quyosh nurlari bilan davolash yaxshi ta'sir ko'rsatadi, bu muolajalar hamshiralalar nazoratida o'tkaziladi.

3. Nafas gimnastikasi tayinlanadi.

4. Silga qarshi preparatlar buyuriladi. Ular 2 guruhga bo'linadi.

I. Asosiy guruh preparatlari:

tubazid (sutkasiga 0,5-0,9 g), ftivazid 0,5 g dan 2 -3 mahal (sutkada 1-1,5 g); metazid 0,5 g dan 2 mahal, saluzid 5%-10% m/o, v/i yoki intrabronxeal yo'l bilan yuboriladi. Streptomitsin m/o 1 g (1 sut 1 mln TB) yoki intrabronxeal ingalatsiyalar, plevra orasiga. PASK (paraaminosalitsilat kislotasi) sutkasiga 6-15 g sut bilan ichiladi.

Agar asosiy guruh preparatlari yetarlicha kor qilmasa, rezerv guruh preparatlari buyuriladi.

II. Rezerv guruh preparatlari:

florimitsin (viomitsin) 0,5 g dan 2 mahal m/o, sikloserin 0,25 g dan 3-4 mahal ichiladi, tibon 0,01 g dan 2 mahal ichiladi asta-sekin 0,05 g gacha oshiriladi, rifampitsin 0,15 g kapsulalarda 3-4 mahal, etambutol 0,4 g 2-3 mahal ichishga buyuriladi.

Sil jarayoni so'nib turganda tuberkulin bilan 2-4 oy mobay-nida davo qilinadi, t/o yoki elektroforez yo'li bilan yuboriladi. Davoni oxirigacha yetkazish uchun bemorlar 2-4 oy davomida sil sanatoriylarida davolanadi, asosiy terapiya kursini davom ettirish uchun y yerda ambulatoriyaga o'tkaziladi va 9 oydan 2 yilgacha davolanadi.

Kollapsoterapiya va xirurgik yo'l bilan davolash. O'pka kollapsi-o'pka to'qimasining tarangligini susaytirib, hajmini kichraytirishdan iborat (plevra bo'shlig'iga havo yuborish). Bu usul o'pkadan qon ketganda, bir o'pka zararlanganda buyuriladi.

Xirurgik davo - kasallangan o'pka bo'lagini rezeksiya qilishdir (olib tashlash).

Parvarishi. Sil bilan og’rigan bemor o’ziga alohida e’tiborni talab qiladi. Silga qarshi muassasada ishlaydigan tibbiyot ham-shirasi bemorlarga muomala qilishda, ayniqsa, sabr-toqatli va muloyim bo’lishi, u yoki bu muolajalarning zarurligini ularga tushuntirib berishi, ularning shikoyatlarini toqat bilan tinglashi kerak. U balg’amni faqat cho’ntakda olib yuriladigan tufdonga tashlash kerakligini, rejimga amal qilish sil bilan og’rigan kasal uchun eng muhim davo omillaridan biri ekanligini tushuntirishi lozim. O’pka sili bilan og’rigan bemorlar uzoq, ba’zan bir yilgacha statsionarda yotib davolanishadi.

Bemorlarga jismoniy, ruhiy osoyishtalik buyuriladi. Bemor ko’proq toza havoda bo’lishi yoki u yotgan xona havosi tez-tez almashtirilib turilishi kerak, xona chang bo’lmasligi, nam latta bilan tez-tez artib turilishi lozim. Balg’amni dezinfeksiya qilish uchun tufdon tubiga ozroq 0,5 % li xloramin eritmasi solib qo’yiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.M.F.Ziyayeva “Terapiya” Toshkent “Ilim ziyo”2019
- 2.Gadayev A.G Ichki kasalliklar Turon Zamin Ziyoye,2014

Internet malumotlari.

www.med.uz

www.minzdrav.uz.

CHILLADAVRISEPTIK KASALLIKLARI CHILLADAGI SEPTIK KASALLIKLARNI KELITIRIB CHIQRUVCHI SABABLAR

Sobirova Hayotxon Shakarjon qizi

Beshariq Abu Ali Ibn Sino Nomidagi jamoat salomatligi

Texnikumi o'qituvchisi

Annotatsiya: Chilladagi septik kasalliklar tug'ruq vaqtida paydo bo'lgan jarohat yuzalari orqali mikroblar kirishi natijasida kelib chiqadi.

Chilla davrida uchraydigan septik kasalliklarga stafilokokklar bilan streptokokklar, goho-goho ichak tayoqchasi, gazli gangrena tayoqchalari va boshqa mikroblar sabab bo'ladi. Chilladagi septik kasalliklarni ko'pincha mikroblarning bir turi (monomikrob infeksiya), ba'zan esa mikroblarning har xil turlari (polimikrob infeksiya) vujudga keltiradi.

Аннотация: Септические заболевания кур обусловлены попаданием микробов через раневые поверхности, произошедшие во время родов.

Септические заболевания, возникающие при чиллезе вызывают стафилококки и стрептококки, изредка кишечная палочка, палочка газовой гангрены другие микробы.

Annotatsiya: Septic diseases in chickens are caused by the entry of microbes through the wound surfaces that occurred during childbirth.

Septic diseases occurring during chilla are caused by staphylococci and streptococci, occasionally Escherichia coli, gas gangrene bacilli and other microbes.

Kalit so'zlar: Mikrob stafilokok, streptokok, bachadon, yo'ldosh, ekzogen, endogen, tug'ruq.

Ключевых слова: Микроб стафилококк, стрептококк, матка, плацента, экзогенные, эндогенные, роды

Key words: Microbe staphylococcus, streptococcus, uterus, placenta, exogenous, endogenous, childbirth.

Dolbzarligi: Patologik tug'ruqda (ayniqsa operatsiya qilib tug'dirishda) keng va chuqur shikastlar vujudga keladi, shu munosabat bilan septik infeksiya mikroblarining organizmga kirish xavfi ortadi.

Mikroblar jarohat yuzasiga tashqaridan kirishi (ekzogen infeksiya) yoki ayol reanizmida yashirin holda saqlanib jarohatga tushishi (endogen infeksiya) va rivqjlanishimumkin.

Mikroblar odam organizmida (ayniqsa terisida, ochiq shilliq pardalarda va hokazo) doim mavjud bo'ladi-yu, odatdagi sharoitda kasallik chaqirmaydi.

Mikroblar organizmga jarohat orqali kirganda kasallik ro'y berishi mumkin. Yo'ldosh ko'chgandan keyin bachadonning ichki yuzasi, hatto normal tug'ruqda ham bachadon bo'yni, qin va oraliqning shilinishi, yorilishi va chaqalanishi infeksiya kirish yo'li hisoblanadi.

Patologik tug'ruqda (ayniqsa operatsiya qilib tug'dirishda) keng va chuqur shikastlar vujudga keladi, shu munosabat bilan septik infeksiya mikroblarining organizmga kirish xavfi ortadi.

Mikroblar jarohat yuzasiga tashqaridan kirishi (ekzogen infeksiya) yoki ayol reanizmda yashirin holda saqlanib jarohatga tushishi (endogen infeksiya) va rivqilanishim mumkin.

Ekzogen infeksiyada mikroblar sterillanmagan qo'l, asboblari, parvarish buyumlari, kiyim-kechak va tug'ruq yo'llariga ishlatiladigan boshqa buyumlar orqali kiradi; ayniqsa havo-tomchi yo'llari orqali yuqadigan, infeksiya katta xavf tug'diradi. Endogen infeksiyada mikroblar jarohatga qindan, tashqi jisimiy a'zolaridan o'tadi, ba'zanuzoqdagi infeksiya o'choqlaridan (masalan, tomoqdan) metastaz yo'li bilan kiradi.

Jarohat yuzasiga tushgan mikroblar septik infeksiyani, ko'pincha avj oldiradi. Jarohatga mikroblar tushishining turli oqibatlari organizmning chidamiga, himoya kuchlarigabog'liq.

Organizm chidamli bo'lsa septik infeksiya avj olmaydi, organizmning himoya kuchlari susayganda mikroblar jarohatga kirib, chilla davri kasalliklariga sabab bo'ladi. Organizmning infeksiyaga qarshiligi (chidami) qancha kam bo'lsa, chilla davri kasalliklari shuncha og'ir kechadi.

Shunday qilib, chilladagi septik kasalliklar tug'gan ayol organizmi bilan mikroblarning o'zaro ta'sir etishi natijasida avj oladi, ayni vaqtda kasalliklarning ro'y berishi va qanday kechishi ayol organizmining chidamliligiga, infeksiyaga qarshilik ko'rsatish kuchiga bog'liq.

Qog'onoq suvlarining barvaqt ketishi, tug'ruqning cho'zilishi, tug'ruqda qon yo'qotish, operatsiya yo'ri bilan tug'dirish, tug'ish vaqtida yumshoq to'qimalarning yirtilishi va ezilishi, tug'gan ayolning nirajonligi va boshdan kechirgan kasalliklari, intoksikatsiyalar, noto'g'ri ovqatlanish natijasida quvatsizlanib qolishi chilladagi septik kasalliklarning paydo bo'lishiga sabab bo'ladi.

Chilladagi septik kasalliklarning boshlanishi patogen mikroblar kirgan jarohat yuzasida (mikroblarning kirgan yo'lida) yallig'lanish jarayoni paydo bo'lishi bilan izohlanadi.

Bachadonning ichki yuzasi, shuningdek, bachadon bo'yni, qin va oraliqning chaqalangan hamda yirtilgan joylari (chilladagi metroendometrit, chilladagi yaralar) chilladagi infeksiyaning birlamchi o'choqlari hisoblanadi.

Organizm infeksiyaga qarshi chidamliligi kuchli bo'lsa va to'g'ri davolansa, infeksiya kirgan jarohat yuzasi bitib ketadi va kasallik to'xtaydi. Organizmning himoya kuchlari susaygan va mikroblarning virulentligi oshgan bo'lsa, mikroblar birlamchi o'choqdan tashqariga yoyiladi. Mikroblar limfa tomirlari orqali (limfogen yo'l bilan), qon tomirlari orqali (gematogen yo'l bilan) yoki bachadon naylari orqali (kanalikulyar yo'l bilan) tarqalishi mumkin. Mikroblar limfa va qon tomirlari orqali bir yo'la tarqalishi ehtimoldan xoli emas.

Mikroblar tarqalishi jarayonida miometriyning chuqur qavatlariga, bachadon atrofidagi (parametral) kletchatkaga, chanoqning qorin pardasiga, bachadon, chanoq va son venalariga zarar yetkazadi. Organizm infeksiyaga yetarhcha qarshilik ko'rsata olmasa (yoki qo'zg'atuvchi mikrobnining virulentligi yoqori darajada bo'lsa) mikroblar butun organizmga yoyilib, umumiy septik kasalliklar avj oladi.

CHILLADAGI SEPTIK KASALLIKLAR TASNIFI

Chilladagi septik kasalliklar tasnifini S.V. Sazonov va A.V. Bartels ishlab chiqishgan. Bu tasnif chilladagi kasalliklarning turli shakllariga avj olayotgan yagona infeksiyon (septik) jarayonning ayrim zvenolari deb qarashga asoslanadi

Birinchi bosqichda septik infeksiya tug'ruq jarohati bilan chegaralanadi: chilladagi metroendometrit, chilla yarasi (bachadon bo'yni, qin yoki oraliqda).

Ikkinchi bosqichda infeksiya birlamchi o'choqdan tashqariga chiqadi-yu, chegaralanganicha qoladi: metrit, metrotromboflebit, parametrit, chanoq venalarining tromboflebiti va son venasining chegaralangan tromboflebiti, salpingooforit, pelveoperitonit shular jumlasidandir.

Uchinchi bosqich - tarqoq (diffuz) peritonit, avj oluvchi tromboflebit.

To'rtinchi bosqich - keng tarqalgan infeksiya (umumiy septik kasalliklar), septisemiya va septikopiyemiya.

Chillada infeksiya tarqalishining turli bosqichlariga tegishli septik kasalliklar turlicha o'tadi, klinik manzarasi, og'irlik darajasi va qanday tugashi bilan farq qiladi. Ammo septik kasalliklarning turli shakllari klinik jihatdan katta farq qilgani holda quyidagi umumiy belgilarga ega.

1. Tana haroratining ko'tarilishi. Kasallik yengil o'tganda (metroendometrit) harorat uncha baland ko'tarilmay, tez orada normaga tushadi, og'ir o'tganda (septisemiya) harorat baland bo'ladi.

2. Pulsning tezlashuvi. Chegaralangan, og'ir bo'lmagan kasalliklarda puls haroratning ko'tarilishiga yarasha tezlashadi. Umumiy septik kasalliklarda tomir juda tez (har daqiqada 100 marta va undan ortiq) uradi, puls haroratga mos kelmaydi (shu kasallikda haroratning ko'tarilishiga mos ravishda emas, balki ko'pincha ortiqroq tezlashadi). Pulsning tezlashuvi va haroratga mos kelmasligi chilladagi og'ir septik kasalliklarga g'oyat xarakterlidir.

3. Qaltirash (junjish). Odatda septisemiya va septikopiyemiyada bemor qaltiraydi. Ba'zan qattiq qaltirab, pirovardida rosa terlaydi, qaltirash kun bo'yi takrorlanadi. Ba'zi kasalliklarda bemor uncha ko'p qaltiramaydi yoki salgina junjiydi. Kasallik oxirida qaltirash to'xtaydi. Yangidan qaltirish organizmda yangi infeksiya o'chog'i paydo bo'lganligidan darak beradi.

Haroratning ko'tarilishi, pulsning tezlashuvi va qaltirashni ba'zan bezgakka, grippga, tifga va boshqa kasalliklarga yo'yib, noto'g'ri davolanadi.

Bu belgilar chilladagi septik kasalliklarga xos ekanligini akusher esda tutisl kerak. Modomiki shunday ekan, tug'ganayolningharorati ko'tarilib, pulsi tezlashsa va qaltirasa awalo septik infcksiyaga gumon qilish kerak.

4. Asab tizimi funksiyasidagi o'zgarishlar. Metroendometrit va chilla yaralari paydo bo'lganda ayolning salgina tobi qochadi (lanjlik his qilib, biroz shi og'riydi), og'ir hollarda kayfiyati yomonlashib, boshi og'riydi, uxlay imaydi yoki uyquchan bo'lib qoladi, hatto alahlaydi.

5. Septik infeksiya jarayoni avj olgan sayin yurak, qon yaratish a'zolari, hazm, nafas a'zolari, buyrak va boshqa a'zolar faoliyati o'zgaradi, modda almashinuvi buziladi.

6. Og'ir septik kasalliklarda tana vazni kamayadi, teri kulrang bo'lib oqaradi, ba'zan sarg'ayadi, teriga qon quyiladi (toshma paydo bo'ladi).

7. Septik kasalliklarda qon tarkibi o'zgaradi: eritrositlar va gemoglobin kamayadi, leykositlar esa ko'payadi, ya'ni leykositoz ro'y beradi (bemorning ahvoli juda og'ir bo'lsa, leykositlar kamayishi mumkin - leykopeniya), eritrositlarning cho'kish tezligi (EChT) tezlashadi.

Kasallik qancha og'ir kechsa, qonning morfologik manzarasi o'shancha ko'proq o'zgaradi.

Umumiy septik kasalliklarda mikroblar qonda aylanib yurishi mumkin.

Bunday hollarda bemordan qon olib, sun'iy oziqli muhitda o'stirish va shu septik kasallikka sabab bo'lgan mikroblar xarakterini aniqlash mumkin.

Mikroblarni o'stirish uchun tirsak venasidan 5-7 ml qon olinadi, ayni vaqtda aseptika qoidalariga qattiq rioya qilinadi, olingan qon steril oziqli muhit solingan probirkaga quyiladi. Qonni bemor qaltirayotgan vaqtda olgan ma'qul.

Qonni tekshirish uchun laboratoriyaga yuboriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ya.N. Allayorov “Akusherlik” Toshkent, 2008
2. M.A.Fozilbekova. X.S.Zaynitdinova. N.A.Nurmatova “Akusherlik va ginekologiyada hamshiralik ishi” Toshkent, 2007
3. M.F. Ziyaeva, G.Mavlonova “Ginekologiya” Toshkent, 2007.

**MAYDA QO‘L MOTORIKASINI RIVOJLANTIRISHDA PREDMETLARNI
SIRT TUZILISHINI FARQLASH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH
USULLARINI O‘RGATISH**

Xusnuddinova Zulayho

CHDPU Pedagogika fakulteti

Maxsus pedagogika kafedrasi o‘qituvchisi

To‘rayeva Jasmina

Maxsus pedagogika: tiflopedagogika yo‘nalishi

2-bosqich talabasi

Raximova Durdona

Maxsus pedagogika: tiflopedagogika yo‘nalishi

2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Maqolada “Nurli maskan” maktab-internatlarida o‘tkaziladigan teri tuyish va mayda qo‘l motorikasini rivojlantirish korreksion mashg‘uloti maqsad va vazifalari haqida ma’lumot berilgan. Ko‘zi ojiz bolalarda predmetlarni sirt tuzilishini farqlash qobiliyatini rivojlantirish usullari yoritib berilgan.

Аннотация: В статье представлена информация о целях и задачах коррекционного занятия по развитию кожного слуха и мелкой моторики рук, проводимого в школах-интернатах “Нурли маскан”. Освещены методы развития умения различать структуру поверхности предметов у слепых детей.

Annotation: The article provides information about the goals and objectives of the correctional training for the development of skin numbness and fine-arm motor skills, which is carried out in the boarding schools of the “radiant complex”. Methods for developing the ability to distinguish the surface structure of objects in blind children are highlighted.

Kalit so‘zlar: nogironligi bor shaxslar, ko‘zi ojiz, “Nurli maskan” maktab-internatlari, korreksion mashg‘ulotlar, teri tuyish va mayda qo‘l motorikasini rivojlantirish, predmetlarning sirt tuzilishini farqlash.

Ключевые слова: лица с ограниченными возможностями здоровья, слабовидящие, школы-интернаты “Лучистая обитель”, коррекционные занятия, развитие кожного восприятия и мелкой моторики рук, дифференциация структуры поверхности предметов.

Keywords: persons with disabilities, blind, boarding schools of the “radiant complex”, correctional training, development of skin numbness and fine hand motor skills, differentiation of the surface structure of objects.

Insoniyat paydo bo‘libdiki, kishilar orasida turli xil toifadagi nogironlik ham uchray turadi. Bunday nogironliklardan biri ko‘rishda nuqsoni borlardir. Bunday insonlarni ijtimoiy hayotga moslashishi, qulay yashash muhiti, hunar o‘rganishi, ta‘lim va tarbiyaga ega bo‘lishi uchun mamlakatimizda qator qonun va qarorlar qabul qilingan. Chunonchi, O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi “Ta‘lim to‘g‘risida”gi O‘RQ-637-son Qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi “Alohida ta‘lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta‘lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4860-son qarori, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi “Alohida ta‘lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta‘lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida”gi 638-son qarori, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 - yil 18-apreldagi “Ko‘zi ojiz va zaif ko‘ruvchi bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab-internatlarda ta‘lim berish sifatini oshirish hamda ular faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-209-son qarorlarini keltirish mumkin.

Ma‘lumki, ko‘zi ojiz va zaif ko‘ruvchi bolalar “Nurli maskan” ixtisoslashtirilgan maktab-internatlarida faqat umumta‘lim darsliklarini o‘qibgina qolmay, balki korreksion mashg‘ulotlarni ham o‘zlashtiradilar. Bu korreksion mashg‘ulotlar ko‘zi ojiz bolaning nuqsonini korreksiyalaydi, ko‘rinmas holatga keltiradi, bolani ijtimoiylashtiradi, o‘z-o‘ziga xizmat ko‘rsatishga tayyorlaydi. Mana shunday korreksion mashg‘ulotlardan biri bu teri tuyish va mayda qo‘l motorikasini rivojlantirishdir. Ushbu mashg‘ulotning maqsadi - ko‘rishda muammosi bo‘lgan bolalarda teri tuyishni va mayda qo‘l motorikasini rivojlantirish, atrofdagi olamni, narsalarni qo‘l bilan sezish orqali idrok qilishni shakllantirish, shuningdek saqlangan analizatorlar yordamida amaliy harakatlar bajarish yo‘llarini o‘rgatish.

Teri tuyish va mayda qo‘l motorikasini rivojlantirish korreksion mashg‘ulotining vazifalari quyidagilar:

- saqlangan analizatorlardan keng foydalanish;
- shakl, hajm, katta-kichiklik va sifat haqida tasavvurlarini shakllantirish;
- ko‘zi ojiz va zaif ko‘ruvchi bolalarning predmetlardan mustaqil foydalanish tajribalarini orttirish va bunda avvalgi bor tajribalaridan foydalanish;
- tevarak-atrofdagi voqea-hodisalar, ularni o‘rab turgan predmetlar haqidagi maxsus bilimlarini kengaytirish;
- aniq va obrazli tafakkurni rivojlantirish, o‘z fikrlarini umumlashtira olishga o‘rgatish;
- amaliy faoliyatini shakllantirish;
- predmetlarni sirt tuzilishini farqlash qobiliyatini rivojlantirish.

Predmetlarni sirt tuzilishini teri orqali sezish, ularni tanish, ular bilan amaliy ishlar bajara olish ko‘zi ojiz bolaga atrofdagi olamni va fazoni imkon qadar aniq tasavvur

etishiga, bu esa o‘z navbatida ularga o‘yin va ta‘lim jarayonlarida yanada faol, qiziquvchan bo‘lishlariga, fanlarni ijobiy o‘zlashtirishlariga yordam beradi. Shunday ekan, ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda predmetlarni sirt tuzilishini farqlashga o‘rgatish juda muhim bo‘lib, quyidagi yo‘nalishlarda olib boriladi:

- 1) *barmoq o‘yinlari,*
- 2) *elementlar bilan o‘yinlar,*
- 3) *didaktik o‘yinlar.*

O‘yinlarga hissiy yuksalish, ijobiy his-tuyg‘ular va quvonchni yaratish vositasi sifatida katta ahamiyat berish lozim. Barmoq o‘yinlari mayda qo‘l motorikasini rivojlantirish uchun yaxshi vositadir.

Barmoq o‘yinlari - bu barmoqlar yordamida har qanday syujetli hikoyalar, ertaklarni sahnalashtirish. Ko‘pgina o‘yinlar ikkala qo‘lning ishtirokini talab qiladi, bu bolalarga "o‘ng", "chap", "yuqoriga", "pastga" tushunchalarini farqlashga imkon beradi. Masalan:

- o‘ng qo‘lning ko‘rsatkich barmog‘i bilan chap qo‘lning kaftida dumaloq harakatlar amalga oshiriladi. Keyin katta barmoqlardan tashqari barcha barmoqlar navbat bilan egiladi;

- “Barmoqlar salomlashadi” - o‘ng qo‘lning bosh barmog‘ining uchi navbatma-navbat ko‘rsatkich, o‘rta, halqa va kichik barmoqlarning uchlariga tegadi.

- "O‘rmonda barmoqlar" – bir, ikki, uch, to‘rt, besh (barcha besh barmoq navbat bilan egiladi, avval defektologning o‘zi bajaradi, keyin bola bilan amalga oshiradi).

- “Barmoqlar sayrga chiqdi” – kaftlar bir necha marta siqib, ochiladi.

Tiflopedagog, aynan, ushbu o‘yinlarga katta e‘tibor berib, yuqoridagi barmoq o‘yinlarini ertalabki qabul paytida, uyqudan keyin, jismoniy daqiqalarda o‘tkazishi maqsadga muvofiq.

Elementlar bilan o‘yinlar butun qo‘l va barmoqlarning harakatlarini rivojlantirishga foydali ta‘sir ko‘rsatadi: piramidalar, har xil turdagi astarlar, ko‘p rangli abakuslar, uy quradigan qo‘g‘irchoqlar, mozaikalar, qalam bilan o‘yinlar, turli xil plomba moddalari bo‘lgan barmoq hovuzlari.

"Piramidalar" - ularning turlari, shakllari, konfiguratsiyalari xilma-xilligi sababli murakkablashtiruvchi elementlar har safar tom ma'noda ko‘rishida nuqsoni bor bolaga tiflopedagog tomonidan yangi vazifa berishga imkon beradi. Bu tufayli ko‘zi ojiz bolalarning piramidalarga bo‘lgan qiziqishini yo‘qotmaslikka sabab bo‘ladi.

"Mozaika", "dizayner" - bu o‘yin barmoq harakatlarining jadal rivojlanishiga yordam beradi. Mozaikaning g‘oyasi butun tasvirning kichik qismlaridan iborat. O‘yin davomida bola doimiy ravishda tafsilotlarni boshqaradi, tezkor aql, kuzatish, sabr-toqat va qat‘iyatlikni namoyon etadi.

Bonchuklar bilan o‘yinlar - ikkala qo‘lning harakatlarini muvofiqlashtirishga yordam beradi. Bolaga turli diametrli va chuqurlikdagi teshiklari bo‘lgan bonchuklarni

ipga bog‘lash taklif etiladi, bu esa "ko‘z-qo‘l" tizimini muvofiqlashtirishni yaxshilashga sabab bo‘ladi. Ushbu bolalar o‘yinida nafaqat mayda qo‘l motorikasi, balki hissiy standartlar (rang, shakl, o‘lcham) ham shakllanadi.

Dantelli o‘yinlar - sensorimotor muvofiqlashtirishni, mayda qo‘l motorikasini rivojlantirish; fazoviy yo‘nalishni rivojlantirish, "yuqori", "pastki", "o‘ng", "chap" tushunchalarini o‘zlashtirishga hissa qo‘shish; bog‘lash ko‘nikmalarini shakllantirish (bog‘lash, kamonga dantel bog‘lash); nutqni rivojlantirishga hissa qo‘shish; ijodkorlikni rivojlantirish; qat‘iyatlilikni rivojlantirish; o‘yin harakatlarni muvofiqlashtirishni yaxshilash, qo‘lning moslashuvchanligi va umuman harakatlarning bo‘shashishi, ko‘zi ojiz bola yozuvni oson o‘rganishiga yordam beradi.

Kiyim qisqichlari bilan o‘yinlar-nozik vosita mahoratini, fazoviy tasavvurni rivojlantiradi, aql va fikrlashni rivojlantirishga, shuningdek nutqni shakllantirishga hissa qo‘shadi.

Bolalarni o‘yinchoqlarning rang-barangligi jalb qiladi, ular bilan o‘ynaydi, ularning shaklini, kattaligini, rangini farqlash qobiliyatiga ega bo‘ladilar, turli xil yangi harakatlarni o‘zlashtiradilar. Ayniqsa, ko‘zi ojiz bolalar uchun narsalarni ushlab ko‘rish, ularni qismlarga ajratish, qayta yig‘ish juda qiziq va foydali. Tiflopedagogning vazifasi boladagi bu qiziqishni qo‘llab-quvvatlash, mavzu faoliyati jarayonida bolaning tengdoshlari va kattalar bilan aloqasini tashkil etishdir.

Didaktik o‘yinlar. "Kaftingizda yashiring" o‘yini.

Maqsad: barmoqlar va qo‘llarning mushaklarini kuchaytirish.

Material: qo‘lda siqilishi mumkin bo‘lgan egiluvchan yoki elastik materiallardan tayyorlangan ko‘pikli kauchuk yoki kauchuk halqalar va boshqa o‘yinchoqlar (bolalar soni bo‘yicha).

O‘yin jarayoni:

O‘qituvchi bolalarga ko‘pikli kauchukning kichik qismlarini tarqatadi va ko‘pikli kauchuk ko‘rinmasligi uchun ularni kaftiga yashirishni taklif qiladi: "mana siz uchun gubkalar. Ular sehrli, qanday yashirishni va ko‘rinmas bo‘lishni bilishadi. Ularni hech kim ko‘rmasligi va topmasligi uchun yashiring – kaftingizda qattiqroq ushlang!"

“Bir xil gilamni toping” o‘yini.

Maqsad: qo‘pol sirtlarning sifatini aniqlashda idenfikatsiya qilish harakatlarining xususiyatlarini o‘rganish.

Material: har xil sirt tuzilishi (nozik taneli zimpara, o‘rta taneli zimpara, qo‘pol taneli zimpara, baxmal qog‘oz) , sirti qo‘pol bo‘lgan 10*9 sm o‘lchamdagi 2 ta to‘rtburchaklar to‘plami.

O‘yin jarayoni:

Bolalarga navbatma-navbat ma’lum bir sirt tuzilishiga ega bo‘lgan to‘rtta “gilam” namunalari namoyish etiladi. Bola har xil sirt tuzilishiga ega bo‘lgan oldingi 4 ta gilamdan bir xil sirtga ega bo‘lganini tanlashi kerak.

“Uylar uchun derazalarni tanlang” o‘yini.

Maqsad: guruhlash jarayonida sirt sifatini taqdim etilgan standart bilan o‘zaro bog‘lash bo‘yicha harakatlarning xususiyatlarini aniqlash.

Material: 15*20 sm o‘lchamdagi turli sirtga ega bo‘lgan uychalar, 10*9 sm o‘lchamdagi 9 ta kvadrat (derazalar).

O‘yin jarayoni:

Bolaning oldiga uchta uy yotqizilgan. Tiflopedagog ko‘zi ojiz bolaning e‘tiborini ularning sirtlaridagi farqga qaratadi.

Keyin ko‘zi ojiz bolaga har bir uyning sirtiga mos uchta derazani tanlash taklif etiladi. Bu didaktik o‘yin ko‘rishida nuqsoni bor bolani predmetlar sirtini farqlashga, mo‘ljol olishga, mayda qo‘l motorikasini rivojlantirishga yordam beradi.

Qisqacha qilib aytganda, “Nurli maskan” ixtisoslashtirilgan maktab-internatlarida o‘tiladigan teri tuyish va mayda qo‘l motorikasini rivojlantirish korreksion mashg‘uloti ko‘zi ojiz bolalarni brayl yozuvidagi kitoblarni o‘qishini yaxshilaydi, atrof-olamni teri sezgisi orqali anglashiga yordamlashadi, o‘z-o‘ziga xizmat qilishni o‘rgatadi. Predmetlarni sirtini farqlashga o‘rgatish esa barmoq o‘yinlari, elementlar bilan o‘yinlar, didaktik o‘yinlar orqali amalga oshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. F.U.Qodirova, Z.X.Xusnuddinova. Tiflopedagogika. Chirchiq . 2023.
2. F.U.Qodirova, Z.X.Xusnuddinova, B.M.Abdullayev, B.Z.Fozilov, Sh.T.Shermuxamedova, Sh.Z.Matupayeva. Maxsus pedagogika asoslari o‘quv qo‘llanma. Chirchiq. 2022.
3. F.U.Qodirova, Z.X.Xusnuddinova. Tiflopsixologiya.
4. Xusnuddinova, Z. X. (2023). Alohida ehtiyojli boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining og‘zaki nutqini rivojlantirishda yangi metodikalar va ulardan foydalanishning amaliy asoslari. *Ta‘lim tizimida yangi metodikalar va ulardan foydalanishning amaliy asoslari*.
5. D.SH. Raxmanova. Ko‘zi ojiz bolalar maktab-internatining “Teri tuyishni va mayda qo‘l motorikasini rivojlantirish” korreksion mashg‘ulotidan dastur. 2021.

THE ROLE OF ECOTOURISM IN THE DEVELOPMENT OF THE TOURISM SECTOR IN THE COUNTRY

Abdurahimov Sarvar Nasrilloevich

Lecturer, Faculty of Economics and tourism,

Termez State University

Sarvar161985@mail.ru

Students of the Faculty of Economics and tourism

Davronova Kamola Dilshod qizi

kamoladavronova69@gmail.com

Choriyev Allamurod Suyun o'g'li

allamurod06@gmail.com

Annotation: this article presents opinions on ecotourism, its definition, importance, the role of ecotourism in the development of the country's economy, as well as the ways of its development.

Keywords: ecotourism, green tourism, principles, economy, development, landscape.

Introduction

Ecotourism (ecotourism, green tourism) is a form of sustainable[en] Tourism aimed at visiting natural areas unaffected by anthropogenic impacts[1].

The term "ecotourism" in the West was officially used in one of the conferences by Mexican environmentalist Hector Ceballos-Lascurain (Spanish Hector Ceballos-Lascurain) in the first half of the 80s of the 20th century. He reflected the idea of harmony between recreation and ecology and gained great fame. One of the variants of this definition is ecotourism as an active form of recreation based on the rational use of natural preferences. It involves giving up comfort, Mass Communications, the availability and consumption of an increasing number of tourist goods (unlike, for example, tour realism, which involves diving into nature and culture while maintaining a high level of comfort). And in return, it instills a system of other values associated with contemplation of nature, spiritual enrichment from communication with it, Protection of natural heritage and support of the traditional culture of local communities.

"Ecological tourism or ecotourism is the responsible environmental travel to undisturbed natural areas to explore and enjoy nature and cultural attractions that promote conservation, have a "soft" impact on the environment, promote active socio — economic participation of the local population. "Ecotourism is tourism that involves traveling to places of relatively undisturbed nature to get an idea of the natural and

cultural-ethnographic characteristics of the area, which do not violate the integrity of ecosystems and create economic conditions in which the protection of nature and Natural Resources will be beneficial to the local population.

For a quarter of a century, experts have never come to an opinion — what is ecological tourism, the same phenomenon is called ecotourism, then natural, then green, then soft, etc., and even sometimes attribute it to one of the manifestations of adventure travel. But it is clear that this is not so much with the thoughts and desires of " ecological " tour operators, even tourists, as with the use of nature for their own purposes, one way or another, affecting it, the ecological state of places where this tourist product is sold.

Basic principles of ecotourism

The main content of trips to nature and such trips is acquaintance with the animal world, local traditions and culture.

"Leave no trace" [2]. -minimizing the negative consequences of an ecological and socio-cultural nature, maintaining environmental sustainability of the environment.

Assistance in the protection of nature and the local socio-cultural environment.

Environmental education and enlightenment.

The participation of local residents and their income from tourism activities create an economic incentive for Nature Conservation. Contributing to economic efficiency and sustainable development of visited areas.

MAIN PART

Today, ecotourism has become one of the most productive in the whole world. Experts believe that further development of this network is important not only in the effective solution of socio-economic issues, but also in the elimination of environmental problems. According to the World Tourism Organization, the tourism industry currently employs more than 210 million workers and the income from it is US \$ 770 billion per year. It should be noted that Uzbekistan also has rich natural resources, unique flora and fauna. In order to preserve and increase this potential, many national programs and projects are being brought to life. Therefore, the development of ecotourism in our country serves as an important factor not only in the protection of nature, the involvement of ecotourists in our native nature, but also in improving economic conditions, employment of the population.

Ecotourism and its development not only depend on the socio-economic conditions of the territory under study, but also on the natural conditions of this area, the presence of ecotouristic objects in it and their geographical position. Because the features of natural conditions make it possible to determine the ecotouristic capabilities of the territory and what types of it can be developed. In terms of its tourist resources, the Republic occupies a place among 10-15 countries with a previous, unique tourist

potential in the world in Central Asia. On its territory there are unique monuments of architecture, history and nature, belonging to different historical periods.

The main factor that attracts tourists to Uzbekistan is its charming nature, its diversity. The reason is the climate of Uzbekistan, the weather of which is characterized by its convenience for rest and the development of ecotourism throughout the year. In particular, there is a high demand for ecotourists in the Tashkent region, where the geographical position is favorable, natural conditions and ecotouristic opportunities are diverse, industry is developed and densely populated. Chunonchi, the ecotourist potential of the region is high, and there is every opportunity to develop it at an accelerated pace. For example, the Bosonlik district is distinguished from other districts of the region by its ecotouristic potential. Most importantly, the area has the opportunity to develop all areas of tourism, especially ecotourism.

In this sense, today systematic work is being carried out on the development of Tourism and service infrastructure on their basis by selling vacant and inefficient used facilities in the district. In particular, it is planned to privatize about 80 state facilities. Through this, public participation in the tourism sector is reduced and private entrepreneurship develops. Up to 15 thousand new jobs will be created. At this point, it should be noted that today the planetary transformation of the ecological crisis is of concern to humanity. It lies in the fact that environmental problems are becoming too severe on a global scale, the power of self-restoration of nature is declining, its resources are reduced, the environment is getting dirty and poisoned. In this regard, it is extremely important to raise the ecological culture of the population, to treat the environment wisely, to preserve the blessings of nature for the next generations. After all, environmental education is important in ensuring continuity between nature and society and maintaining natural stability.

As a reference, it should be noted that the Republic is among the first 10 countries of the world in terms of the number of places that tourists see and the demand for them. Eleven cities in our country are recognized as world-class tourist cities. The number of existing historical, cultural monuments is more than 2,600, and today only 150 of them receive tourists being, holos. Also, another peculiarity of the tourist potential of Uzbekistan is that in mamalakat there are all forms of relief in nature (mountain, plain, desert, adir, steppe). There are sufficient conditions for the development of Mountain, Sports, ecotourism and recreation in such gods as Fergana Valley, Boastanlik, Zomin, Urgut, Kitab, Boysun. Of the over 300 recreational-important healing mineral groundwater in the Republic, 121 are being used to restore the health of the population. With the above opportunities in mind, while more than 40% of the incoming tourist flow visits Samarkand, Buhoro and Khorezm, 17% falls on the Fergana Valley, the rest on the responsibility of other regions.

Conclusion

Uzbekistan has captivated foreign tourists with its unique nature, khushmanzara settlements, rich cultural heritage and ancient traditions. This makes it possible to develop ecotourism in our native land.

Uzbekistan has captivated foreign tourists with its unique nature, khushmanzara settlements, rich cultural heritage and ancient traditions. This makes it possible to develop ecotourism in our native land. more than five hundred objects of cultural heritage are under state protection in the area between the Kurama, Pskom, Ugom mountains of the yan-Shan and Chotqol mountain ranges. Among them are the state Biosphere Reserve” Chotqol“, the state National Nature Park” Ugom-Chotqol“, rock scrolls with stone sculptures in mountainous areas and a unique gallery of Fine Arts, Shohruhiya, Khonqa archaeological monuments in Piskent, Akqurghan and Ohangaran districts, Saur tepa, Shodmalik ota and Sardoba qirqqiz, Sormozor and Parpi ota steps.

Ecotourism is one of the fastest growing sectors of the world economy, according to experts, the growth of ecotourism in the world is 20-30 years. % in. Prior to the 2020 pandemic, the industry generated up to \$ 1 billion in revenue. in one day; about a third of all tourists in the world are ecotourists.

Geography of ecotourism

Laos, Kenya, Tanzania, Ecuador, Costa Rica, Nepal, Australia, New Zealand and South Africa. In developed countries in Europe and the United States, ecotourists often travel to their countries (national parks).

In conclusion, systematic work is carried out in our country on the effective use of tourist resources, increasing the types of services provided and adapting the quality to the requirements of the Times. All this is due to the increase in the number of tourists coming to our country, which in the future will serve to turn Uzbekistan into a favorite destination with a lot of tourists.

Head of State SH.M.Mirziyoyev noted in his meetings on the issue of Ecology and environmental education, “it is not for nothing that today, in the 21st century, when technology and technology, industry have developed at a high level, problems with ecology are on the agenda as a first-class problem. We cannot achieve our goals if we do not think only about today in this matter, but about the near and far future,” as they say, " ecology remains clear that this is not only our present, but also our future. It is known that the system of environmental education and public education plays an important role in solving environmental problems in society and achieving the goals of sustainable development of the country. Tourism in US is often limited within the framework of our ancient cities, historical and cultural monuments. However, the unique nature of our country, national reserves, mountainous regions have great potential for the development of Tourism. In particular, the development of medical tourism, pilgrimage tourism and ecotourism provides a great impetus not only to the

development of the economy, but also to the development of social spheres. In this regard, the “National concept for the development of Tourism in 2019-2025” was developed and approved by the Cabinet of Ministers in March 2019, which includes the development of ecological tourism and environmental education in the Republic of Uzbekistan.

In the Legislative Assembly of the Republic of Uzbekistan, the group of Ecoharakat deputies and the Committee on Science, Education, Culture and sports a seminar on the topic “opportunities for the development of ecological tourism in Uzbekistan: problems and solutions” was held by. As noted in it, today tourism is one of the sectors that bring significant benefits to the economy of world countries. According to the World Tourism Organization, the income from this system is one and a half trl per year. is making up the dollar.

Experts say that the development of this area directly depends on its infrastructure. As you know, now more than 700 tourists in our republic companies, 240 hotels, as well as many tourist bases and campgrounds are operating. But only 5% of these state-listed companies are engaged in ecotourism. Their development is one of the important tasks that we are facing today

References

1. Decree of the president of the Republic of Uzbekistan, PF-60 of 28.01.2022.
2. Lukichev A. B. The essence of sustainable and ecological tourism // Russian Journal of Ecotourism. - 2011. — No. 1. — pp. 3-6.
3. "The main concept of ecological tourism". 2022
4. Khaitboyev, R. ecologist turizmov / R. Khaitbayev. - Samarkand, 2018.
5. <https://uzlidep.uz/uz/news-of-party/7138>.
7. <https://uza.uz/oz/posts/ekoturizmni-rivojlantirish-yo-lida->
8. www.arxiv.uz

BOSHLANG‘ICH SINIF MATEMATIKA DARSLARIDA MUSTAQIL TOPSHIRIQLARDAN FOYDALANISH USULLARI VA AHAMIYATI

*Buxoro shahar 12-maktab direktor o‘rinbosari
Ondayeva Mavluda Shomurodovna*

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf matematika darslarida mustaqil topshiriqlardan foydalanish ahamiyati, tarbiyaviy mazmuni, tayyorlash mexanizmi turli topshiriqlar asosida yoritilgan, kutiladigan natija va amalga oshirish jarayoni ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar: mustaqil topshiriq, ijodiy topshiriq, mustaqil ishlash ko‘nikmasi, ijodiy qobiliyat, metod, ko‘rgazmalilik, boshlang‘ich sinf, innovatsion usul.

Ta‘lim jrayonida raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash bugungi kunning asosiy talablaridan biridir. Ayniqsa tamal toshini qo‘yadigan boshlang‘ich ta‘lim jarayonidan boshlab, ta‘limni izchil va tizimli tashkil qilish asosiy masala hisoblanadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun matematikani puxta o‘zlashtirish, yuqori sinf bo‘lganda o‘quvchilardagi aktivlik va qiziqishni saqlab qolishga xizmat qiladi. O‘rta ta‘limning boshlang‘ich sinflarida matematika darslarini o‘qitish jarayonida eng to‘g‘ri metod bu ko‘rgazmalilik va mustaqil amaliy ishlarni olib borishdir. Matematika haqida A. Reni shunday deydi: ”Matematikani o‘qitishdan asosiy maqsad- odamni ana shu go‘zallik bilan tanishtirish va uning yordamida matematikada juda ham zarur bo‘lgan intizomga va mantiqiy fikrlashga o‘rgatishdir. Bu juda ham muhim, chunki matematikada mantiqiy fikrlashga o‘rgangan odam uni hayotning xohlagan sohasida qo‘llay oladi”.¹ Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining fikrlash qobiliyatini o‘stirish bevosita mustaqil topshiriqlarga bog‘liq. O‘quvchilarni mustaqil faoliyatga o‘rgatish uchun quyidagi topshiriqlardan foydalanish maqsadga muvofiq.

1-topshiriq: “Shakl nomi va soni” o‘yini. *Rasmda qanday shakllar berilgan, ularning nomi, rangi, sonini ayting va yozing.*

Shakllar nomi	Shakllar soni

Bu topshiriqlarni nafaqat mavzularga moslab, balki, figuralar, ularning nomini, 10 gacha bo‘lgan sonlarni raqamlashni o‘rganish jarayonida ham foydalanish mumkin.

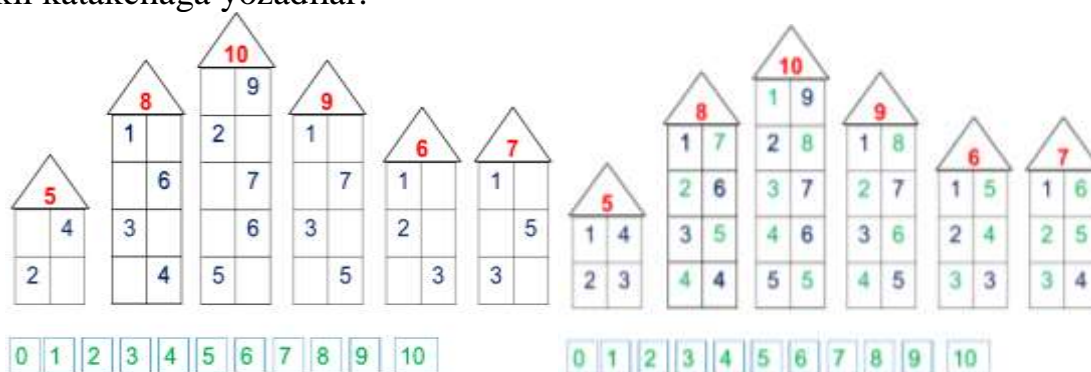
¹ Saitov.Y, Matematika va matematiklar haqida T: “O‘qituvchi”, 1992.35-b.

O‘yin orqali o‘quvchilarning mantiqiy tafakkurini va sezgirligini o‘stirish mumkin. Matematik innovatsion topshiriqlar o‘quvchida maqsadga intilish, tirishqoqlik, zukkolik, kabi xislatlarni tarbiyalaydi. A.N. Kolmogorov ta’biri bilan aytganda: “Matematikani bilmay turib na zamonaviy texnika asoslarini, na olimlar tabiiy va ijtimoiy hodisalarni qanday qilib o‘rganayotganlarini anglab bo‘lmaydi”.² Shu sababli matematika darslari muhim ekanligini o‘quvchilar ongiga singdirib, darsni innovatsion texnologiyalar asosida o‘tishga harakat qilish zarur.

2-topshiriq: “Yordam ber” o‘yini. To‘g‘ri javobni strelka orqali topib belgilang! Bu topshiriq orqali bolalarni qayta xotirlashga chorlash mumkin. O‘quvchilar nafaqat olgan bilimlarini xotirlab oladilar, balki mantiqiy va topqirlik qobiliyatlarini ham shakllantiradilar.

Misollar	Yashirin son
$5 + \dots = 6$	3
$\dots + 2 = 6$	1
$3 + \dots = 6$	1
$6 - \dots = 5$	4
$\dots - 2 = 4$	3
$6 - \dots = 3$	6
$6 - \dots = 2$	6
$\dots - 5 = 1$	4
$2 * 6$	=
$6 * 3$	<
$6 * 6$	>

3-topshiriq: “Tarkibni top o‘yini”. O‘quvchilar sonlar tarkibini topib, kerakli katakchaga yozadilar.

Bu o‘yinni guruh yoki individual bo‘lib ishlash mumkin. Tezkorlik muhim ahamiyatga ega. O‘quvchilarning farqlash, ajratish va xotirlash qobiliyatini o‘stiradi.

4-topshiriq: “Matematik gullar” metodi. Bu topshiriqni har bir o‘quvchiga alohida berilishi maqsadga muvofiq. Bu topshiriqqa mos ifodalarni tezlik bilan topib, jadvalda qayt etishlari zarur. Bu singari topshiriqni “O‘nlik” konsentri o‘rganishda

²Saitov.Y, Matematika va matematiklar haqida T: “O‘qituvchi”, 1992.32-b.

bir necha darslarida ham foydalanish mumkin. Bu singari topshiriqlar o‘quvchilarda mantiqiy fikrlashi va ifoda tuza olish qobiliyatini shakllantiradi.

Misollar		Misollar

5-topshiriq: “Yashirin so‘zni top!” o‘yini. Tayanch so‘z atrofiga kerakli so‘zlar yig‘iladi. Bosh harf bilan yozilgan harflar esa yig‘ilib, so‘z hosil qilinadi.

		<p style="font-size: small;">bir olmA ikki sakraYapti uch to‘Rt besh ustayapti olti yetti kartoSHka sakkiz to‘qqiz o‘n</p>
--	--	--

Bu o‘yindan foydalanish nafaqat o‘quvchilar uchun qiziqarli, qolaversa, o‘quvchilarning mulohaza yuritishi uchun zamin hozirlaydi. O‘quvchilarning abstrakt tushunchalarini o‘stiradi.

6-topshiriq: “Ifoda tuz” o‘yin metodi. O‘quvchilar bu o‘yinda tarqatilgan topshiriqlar kitobchasida berilgan shakllarning ko‘rinishiga qarab ifoda tuzib, uni yechishlari kerak.

6
IFODA TUZING VA UNI YECHING!
U

$4+3=7$	$6+1=7$	$7-4=3$	$7-5=2$	$7>3$

Bu topshiriq ham “O‘nlik” konsentri doirasida misol, masala yechish jarayonida juda foydali sanaladi.

7-topshiriq: “Uyga yetib ol” o‘yini. O‘quvchilarga format tarqatiladi. Unda misollar berilgan, lekin ifodalardagi qaysi bir son noma’lum bo‘lsa, shularni topib, o‘z o‘rniga yopishtirib qo‘yilsa, bo‘g‘irsoq uygacha yetib oladi. Bu misollarni bo‘g‘irsoqqa quyon, bo‘ri, ayiq va tulkiyoy tayyorlab kelgan. Agar savollardan

qaysinidir topishda xatolikka yo‘l qo‘ysangiz, u uygacha yetib borolmaydi. Shuning uchun, bolajonlar, birgalikda faqat to‘g‘ri javoblarni topishga harakat qilamiz.

MISOLLARNING TO‘G‘RI JAVOBINI O‘Z O‘RNIGA QO‘YING!

___	+	8	=	10
10	-	___	=	1
___	+	1	=	10
___	-	8	=	2
9	-	___	=	6
___	-	8	=	1
8	-	___	=	1

MISOLLARNING TO‘G‘RI JAVOBINI O‘Z O‘RNIGA QO‘YING!

2	+	8	=	10
10	-	9	=	1
9	+	1	=	10
10	-	8	=	2
9	-	3	=	6
9	-	8	=	1
8	-	7	=	1

9 7 2 10 3 9 9

Bu o‘yin orqali o‘quvchilarni sezgirlik, topqirlik ruhida tarbiyalash mumkin.

8-topshiriq: “Do‘stini top” o‘yini. O‘quvchilar Mushukvoy tayyorlab kelgan topshiriqni guruh bilan hamkorlikda bajaradilar. Har ikkala qatordagi misollarni yechadilar. Qolaversa, o‘rin almashgan do‘stini topadilar.

2*5=

2*3=

5*2=

2*6=

4*3=

Bu o‘yinlar orqali o‘quvchilarni matematikaga bo‘lgan qiziqishi va ishtiyoqini o‘stirish mumkin. O‘quvchilar bu singari o‘yin topshiriqlarni sevib bajaradilar.

9-topshiriq: “Ranglar jilosi”. O‘quvchilar jadvaldagi kamayuvchi, ayriluvchi, ayirmani, qo‘shiluvchi, yig‘indini topishlari zarur. Javobga mos ranglar topilib, jadval ichi bo‘yaladi.

MATEMATIKADA RANGLAR JILOSI

Kamayuvchi	8	10	
Ayriluvchi	7		2
Ayirma		4	3

Qo‘shiluvchi	8	6	
Qo‘shiluvchi	2		1
Yig‘indi		10	3

1 10 6 4 5 3

10-topshiriq: “Sonini top” o‘yini. O‘quvchilar bu o‘yin orqali har bir shakl sonini va umumiy shakllar sonini topishlari (“ikkinchi o‘nlik” mavzusida ham foydalanish mumkin.) va jadvalda qayd etishlari zarur.

O‘yin axborot texnologiyasidan foydalanib slaydda berilishi, yoki har bir o‘quvchi uchun alohida berilishi mumkin. Slayd - prezentatsiyaning alohida kadri bo‘lib, matnni, sarlavhalarini grafik va diagrammalarni o‘z ichiga oladi.³ Bu o‘yin orqali o‘quvchilar ham shakllar haqida chuqur tasavvurga ega bo‘ladilar ham “birinchi o‘nlik”, “ikkinchi o‘nlik” mavzularni mustahkamlash jarayonida samarali natijaga erishadilar.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari matematika darsi jarayonida foydalaniladigan har qanday innovatsion mustaqil topshiriqlarning natijasi samarali va qiziqarli bo‘ladi. Topshiriqlarning xilma-xilligi va o‘quvchilar imkoniyatidan kelib chiqib tanlanishi, yuksak natijalarga erishish va o‘quvchilarning fanga bo‘lgan qiziqishlarini o‘stirish uchun poydevor vazifasini o‘taydi. Turli innovatsion texnologiyalardan foydalanish, Milliy dastur talablarini ta‘minlashda ham yaxshi samara berishiga ishonamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Saidova M. EDUCATE STUDENTS BY SOLVING TEXTUAL PROBLEMS //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. – 2019. – T. 7. – №. 12.
2. Saidova M. J. Methods and Importance of Using Innovative Technologies in Learning Concenter “Decimal” at Teaching Process of Math in Primary Schools //www. auris-verlag. de. – 2017.
3. Saidova Mohinur Jonpulatovna, Ibrahimova Mohichehra Furkat Qizi. An integrated approach to the use of pedagogical technologies in primary school mathematics// Middle European Scientific Bulletin. Volume 8, January 2021, 174
4. Saidova Mohinur Jonpulatovna, Ibrahimova Mohichehra Furkat Qizi. Improve Pupils' Knowledge and Personal Qualities Through Educational Tools in Elementary Mathematics Classes. Middle European Scientific Bulletin Volume 8, January 2021, 173
5. M.J. Saidova. [Directions and Content of Educational Information](#) European journal of issn 2660-9630. Vol. 12 (2021)

³ Allaberganova M.R Informatika fanidan didaktik o‘quv- majmuasini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish jihatlarini tadqiq etish. Mag.dis. –Toshkent, 2011. -33-34- bet.

6. Saidova Mohinur Jonpo‘latovna, Karimova Kamola Komilqizi. [The Use of Information Technology in Solving Problems in Mathematics Lessons in Elementary School](#). European Journal of Life Safety and Stability (2660-9630). Vol. 12 (2021)
7. M.J. Saidova. [The Use of Various Forms in Teaching Future Primary School Teachers Through Distance Learning](#). Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences (EJHSS) Vol. 5 (2022): EJHSS. 103–107.
8. M.J. Saidova. Teaching future primary school teachers to pass mathematics lessons through innovative technologies. EPRA International Journal of Research and Development (IJRD). V-5. 254-261
9. SM Jonpolatovna [Teaching Integration Tasks Based on Information Technology in Primary School Mathematics](#). Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences 6, 21-26
10. SM Jonpo‘latovna, FM Amonjonovna [First Improving the quality of education through the use of individual assignments in classroom mathematics lessons](#). Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences 6, 13-20
11. MJ Saidova [Directions and Content of Educational Information](#). EUROPEAN JOURNAL OF ISSN 2660-9630 12 (12), 210-218
12. SM Jonpolatovna, US Gulomovna [Effectiveness of the Use of Information Technologies in Fulfilling Creative Tasks in Primary School Mathematics](#). European Journal of Life Safety and Stability (2660-9630) 11, 26-31

PSIXIK XOLATNING SHAXSLARARO MUNOSABATLARGA TA‘SIRI

Matkarimova Dilafruz Qurbonboyevna

O‘zDXA Urganch filiali Pedagogika va

Psixologiya o‘qituvchisi.

Xudoyberganov Xudoybergan Sharipovich

UrDU “Biotexnologiya” kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada psixik holatlar o‘zi nima, u qanday jarayonlarda paydo bo‘ladi. Shaxslararo munosabatda psixik holatlarning ahamiyati va jamiyatga, insonlarga uning ta‘siri haqida ma‘lumotlar keltirilgan. Pedagog va psixologlar tamonidan munosabatlarning psixik ta‘sir etishi tadqiqotlarida o‘rganganlik masalalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Shaxs, psixik holatlar, emotsiya, kanflikt, kulgi, hafa, mayuslik, shaxslararo munosabatlar.

Аннотация: В этой статье что такое психические состояния и в каких процессах они возникают. Приведена информация о значении психических состояний в межличностных отношениях и их влиянии на общество и людей. Педагоги и психологи выделили вопросы обучения при исследовании психологического воздействия отношений.

Ключевые слова: Личность, психическое состояние, эмоции, конфликты, смех, гнев, разочарование, межличностные отношения.

Annotation: In this article, what are mental states and in what processes do they appear. Information about the importance of mental states in interpersonal relations and its impact on society and people is presented. The issues of learning in the research of the psychological impact of relationships on the part of pedagogues and psychologists are highlighted.

Key words : Personality, mental state, emotion, conflict, laughter, anger, frustration, interpersonal relationships.

Bilamizki bugungi kunda, psixologiya fanining taraqqiyot jarayonida uni o‘rganish va rivojlanishida ko‘pgina ishlar amalga oshirilyapdi. Hozirgi zamon psixologiya fani faqatgina “jon”, “ruh”ni emas balki insonning ichki dunyosini, ya‘ni uning psixik hodisalar, xususiyatlar, mexanizmlar va qonuniyatlarini yuzaga chiqarishni o‘rganadi. Har bir insonda yashash sharoit, tashqi (shaxslararo munosabatlar) va ichki (oilaviy munosabatlar) muhitlar shaxsni o‘ziga hos psixik hodisalar rivojlanishiga yoki pasayib ketishiga sabab bo‘ladi. Inson psixikasining barcha shakllari umumiy qilib psixik hodisalar deb ataladi. Odatda psixik hodisalarning uchta katta guruhga ajratiladi: psixik jarayonlar, psixik xususiyatlar va psixik holatlar.

Psixik jarayonlar- Psixik jarayonlar yordamida tashqi olam o‘rganiladi, turli bilim, ko‘nikma, malakalar shakllantiriladi. Psixik jarayonlarning quyidagilar kiradi, sezgi, idrok, xotira, tafakkur, xayol, tasavvur, nutq, diqqat.

Psixik xususiyatlar (sifatlar)-shaxsning individual psixologik xususiyatlari bo‘lib, ular bir kishini boshqalardan ajratib turuvchi, ular faoliyati tipologiyasi, o‘ziga xos xususiyatlarini belgilab beradi. Ular individual hayot davomida asta-sekinlik bilan va kam darajada o‘zgaradi.Faqat juda katta ta‘sirga ega bo‘lgan, favquloddagi ta‘sirlar ostidagina psixik xususiyatlar keskin o‘zgarishi mumkin. Psixik xususiyatlarga temperament, xarakter, iqtidor, qobiliyatlar kiradi.

Psixik holatlar- kishi psixikasining dinamikasini, vaqt davomidagi o‘zgarishini aks ettiradi. Psixik holatlar turli tashqi va ichki omillar ta‘siri astida yuzaga keladi va faoliyatning (o‘qish , mehnat, o‘yin)samaradorligiga ta‘sir qiladi. Shu bilan birga psixik holatlar ma‘lum faoliyatning natijasiga munosabat oqibat shaklida ham yuzaga keladi. Psixik holatlarga toliqish, bezovtalik, emotsiya, g‘azab, stress,dipresiya, affekt, kayfiyat yani hissiy-irodaviy holatlar kiradi.

Psixik jarayonlarning hammasi organizmning tashqi o'zgarishlarida va harakatlarida ma'lum darajada ifodalanadi. Lekin odamning hissiyotlarida ayniqsa, yaqqol ifodalanadi. Emotsional kechinmalar organizmning tashqi o'zgarishlarida shu qadar yaqqol alomatlarda ifodalanadiki, odatda biz odamning tashqi ko'rinishiga qarab unda qanday hissiyotlar yuz berayotganligini u xursandmi yoki xafami, g'azablanganmi yoki biror nimadan qo'rqib turganmi, unda muhabbat paydo bo'lganmi yoki nafratmi, shodlik yoki uyalish paydo bo'lganmi xullas mana shu hisiy holatlarini tushunib olamiz. Hissiyotlarning tashqi alomatlarini ifodali harakatlar deb ataladi. Emotsional kechinmalar avvalo muskullarning ixtiyorsiz bo'ladigan harakatlarida ifodalanadi. Ijobiy hissiyotlar vaqtida bu harakatlar odatda, shu hislarni tug'dirgan narsa tomonga yo'nalgan bo'ladi, salbiy hissiyotlar vaqtida esa bu harakatlar shu hislarni tug'dirgan narsadan teskari tomonga yo'nalgan bo'ladi. Masalan, biz bir badiiy suratni ko'rib undan zavqlansak, bizda yoqimli his tug'iladi, shuning uchun beixtiyor shu suratga yaqinlashamiz. Shuningdek, qalin do'stimiz bilan to'satdan uchrashib qolganimizda, biz shu do'stimizga tomon beixtiyor harakat qilamiz, ya'ni unga yaqin borib qolganligimizni o'zimiz ham sezmay qolamiz. Ayrim salbiy hissiyotlar vaqtida bizning harakatlarimiz shu hisni tug'dirgan narsadan chetlatishga intiladi. Boshqa ba'zi salbiy hissiyotlar vaqtida, masalan, g'azab, nafrat hislari vaqtida bizning harakatlarimiz shu emotsional kechinmalarga sabab bo'lgan narsa tomonga yo'naladi. Buning sababi shuki, bizda shu narsani yo'q qilish yoki uning harakatini bostirish harakati tug'iladi va biz shunga intilamiz. Bizning emotsional kechinmalarimiz mimikada, gavda harakatlarida va imo-ishoralarda ayniqsa yaqqol ifodalanadi. Kishining emotsional kechinmalari fiziologik jarayonlarda yig'i, kulgi va boshqa shu kabilarda ham namoyon bo'ladi.[1]

Insoniy munosabatlar shunday jarayonlarki unda shaxslararo munosabatlar shakllanadi va namoyon bo‘ladi. Shaxslararo munosabatlar deganda aslida odamlar orasida amalga oshadigan o‘zaro munosabatlar, muloqot va muamala jarayonlari tushuniladi.

Inson shaxsining eng yetakchi faoliyatlaridan biri bo‘lgan muloqot yani u orqali o‘zaro munosabatlar, odamlar orasidagi o‘xshashlik, umumiylik, uyg‘unligi kabi sifatlar paydo bo‘lishida katta ahamiyatga egadir. Ayniqsa oila muhitida shaxslararo munosabatlarning yani ota-ona va farzand, qaynona -kelin orasidagi munasabatlarning o‘ziga xos tamonlari shaxsning psixikasida ijobiy va salbiy ta‘sir qiladi, shuning uchun ham insonlar orasida amalga oshadigan shaxslararo munosabatlar, ularning turli psixologik xususiyatlarni o‘rganish masalalarini ijtimoiy psixologiya fanida muhim dolzarb muamolardan biri hisoblanadi. Shaxslar muloqot orqali munosabatlarga kirishadilar va uning yordamida psixik holatlarini anglaydilar, o‘zaro axborot almashadilar, ta‘sir o‘tkazadilar, ta‘sir lanadilar, idrok etadilar va baholash kabi jarayonlar kechadi.

V.N.Myasishyevning “Shaxsning munosabatlar psixologiyasi” konsepsiyasiga ko‘ra, shaxs “dialogik” xususiyatli, muomalaning shaxsiy tajribasi va boshqa odamlar bilan o‘zaro munosabat mahsuli sifatida namoyon bo‘ladi. Shu tufayli shaxsda qiziqish darajasi, emosiya kuchi, xohish, extiyoj, ijtimoiy yo‘nalganlik kabi shaxsni harakatlantiruvchi ichki kuchi tarkib topadi va bu uning kechinmalari, xulqida, harakatida ifodalanadi. V.N.Myasishyevning shaxslararo munosabatlar psixologiyasiga oid asarlarining taxlilidan ko‘rinadiki, muomala jarayoni shaxsning xususiyatlari, xarakteri, mayli, qobiliyatiga ta‘sir etishdagina rivojlanmasdan, balki muloqotda ishtirok etuvchilarning psixik jarayonlari bilan ham bog‘liqligi namoyon bo‘ladi. Shuning uchun V.N.Myasishyev ishlarining alohida tomoni muomala, uning psixologik tuzilmasi bilan muloqot ishtirokchilari psixik jarayonlari orasidagi munosabat xususiyatlarini ochib berilishida yaqqol ko‘rinadi

Konfliktning inson faoliyatiga (o‘qish va mehnat) va jismoniy-ruhiy sog‘ligiga katta ta‘sir qiladi, biz konfliktli vaziyatlar ruhiy va asab kasalliklarini keltirib chiqaradigan ikkita omil bor: Shaxsning ichki (o‘z-o‘zi bilan) ruhiy konflikti; Shaxsning tashqi ijtimoiy muhit bilan konflikti. Konfliktning ruhiy turg‘unlikka, ruhiy taraqqiyotga, rivojlanishga salbiy ta‘sirini hech narsa bilan tenglashtirib bo‘lmaydi. Konfliktni boshdan kechirgan yoki atrofdagilar bilan kelisha olmagan shaxslarda tez xafa bo‘lish, injiqlik, arzimagan narsa uchun janjal ko‘tarish, atrofdagilarga ishonmaslik hissi kuchayadi. Ba‘zan buning teskarisi - o‘ta passivlik, yig‘loqilik, birovga suyanib qolish, hamma yerdan va hammadan himoya izlash kabi belgilar namoyon bo‘ladi. Kuchli stress vaqtida va undan keyin shaxsning ongida konflikt va uning kechishi, sabablari tinmasdan aylanadi, ba‘zan o‘zini ayblasa, ba‘zan “qarshi” tomonni ayblaydi. Jiddiy narsalar haqida fikrlash, diqqatni bir yerga to‘plash

qiyinlashadi. Kechasi uyquga ketish qiyin, uyqu yuzaki, tez-tez uygʻonib ketadi, baʼzan tushida ham kunduzgi kelishmovchilik davom etadi. Uyqu konfliktning faol qatnashchilariga ijobiy taʼsir etadi. Shuning uchun boʻlsa kerak konfliktli vaziyatlarning muhokamasini ertaga qoldiradilar. Sogʻlom bosh miya mahsuli boʻlgan ong va ong osti koʻpincha har qanday muammoning ham yechimini uyqu davomida tayyorlab qoʻyadi. Konfliktning inson ruhiyati va asab tizimiga juda katta salbiy taʼsiri bilan birga kuchli, surunkali stress va kelishmovchiliklarning xavfli tomoni shundaki, uyda yoki ishda tez-tez boʻlib turadigan konflikt shaxsning immun tizimini susaytiradi va endokrin tizimining ishini buzadi. Fiziologiya fanidan maʼlumki, surunkali stress va konfliktlar vaqtida organizmda adrenalini garmoni koʻproq ajraladi. Aslida bu gormonning vazifasi stress holatidagi organizmning hayot faoliyatini yuqori darajada saqlash, yaʼni yetarli energiya va kuch bilan taʼminlash. Birov bilan janjallashib qoldingiz, yuragingizning tez urayotganini sezasiz, qon tez aylanganidan va tomirlarning torayganidan yuzingiz qizaradi, tomirlar boʻrtib chiqadi, mushtingiz oʻz-oʻzidan qisiladi. Siz hujum qilishga va oʻzingizni himoya qilishga tayyorsiz. Bu bosh miyadan kelgan impuls (buyruqlar) natijasida qonda koʻplab adrenalini gormonining paydo boʻlishi bilan bogʻliq boʻlib, u koʻpgina ichki aʼzolari (yurak, qon tomirlar va boshqalarni, hatto baʼzi birovlarining jahli chiqsa ishtahasi karnay boʻlib qancha ovqat yeganini bilmasdan qoladi, birovlarining qorni ogʻriydi) tez va faolroq ishlashga majbur qiladi. Endi koʻz oldingizga keltiring, shaxs tez-tez stress holatiga tushib tursa va organizmga adrenalini quyilib tursa, boshqacha aytganda, qon bosimi tez-tez oshib tursa, bu odat tusiga kirib sal hayajonlansa ham qon bosimi oshib ketadi. “Gipertoniya kasalligi” yoki tez-tez qulogʻimizga chalinadigan «qon bosimi»ning oshishi shundan boshlanadi. Immun tizimning susayishi esa markaziy asab tizimining faoliyati bilan bogʻliq boʻlib, asabiy bolalar va kattalarning har xil kasalliklarga tez berilishi kuzatilgan. Hatto ota-onaning oʻzaro janjali 3-16 yoshdagi bola va oʻsmirlarga oʻta salbiy taʼsir etishi va ularning tez-tez somatik (ichki) kasalliklar bilan kasallanishlari aniqlangan. Surunkali stress va konfliktlarning shaxsning fikrlash va hissiy jarayonlariga salbiy taʼsiri haqida avstraliyalik doktor Deymondning taʼkidlashicha, kuchli stress vaqtida oʻng va chap miya yarim sharlari orasida balans (muvozanat) buziladi. Har bir yarim sharning oʻz vazifasi boʻlib, ming yillar davomidagi taraqqiyot davomida organizm va psixik faoliyat shunga moslashgan.

Demak, yuqoridagi fikrlarga asoslanib insonlarning ichki va tashqi holatlari va shaxslararo munosabatlarga taʼsir etmasdan qolmaydi va bundan tashqari salomatlikda salbiy taʼsir etishi aniqlangan. Kanfelektli vaziyat va surunkali stress tez-tez boʻlib turishi, insonlarning jismoniy biologik ruhiy faoliyatlariga salbiy taʼsir koʻrsatib kelmoqda. Shuning uchun insonlarni psikasini va shaxslararo munosabatlarini oʻrganish muhim vazifa hisoblanadi.

Foydanilgan adabiyotlar:

1. M. E. ZUFAROVA “Umumiy psixologiya” O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyat nashiriyoti Tosh-2010-y
2. N.Ismoilova, D.Abdullayeva “Ijtimioy psixologiya”, O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyat nashiriyoti Tosh-2013-y
3. Z.Ibadullayev “Tibbiyot psixologiyasi”, Tosh 2008-y

KARDIOTONIK TA’SIRGA EGA BO’LGAN YURAK GLIKOZIDLARI SAQLOVCHI DORIVOR O’SIMLIKLER VA MAHSULOTLAR

Alimova Nargiza Toxirovna

Chirchiq tibbiyot kolleji “Maxsus fanlar-2”

kafedrasi maxsus fan o’qituvchisi

Annotatsiya

Meditinada dorivor o’simliklardan olingan dorivor mahsulotlar ham keng qo’llaniladi. Ushbu ma’ruzada ana shunday dorivor o’simliklar va mahsulotlar va ulardan olinadigan dorilar to’g’risida ma’lumot keltirilgan.

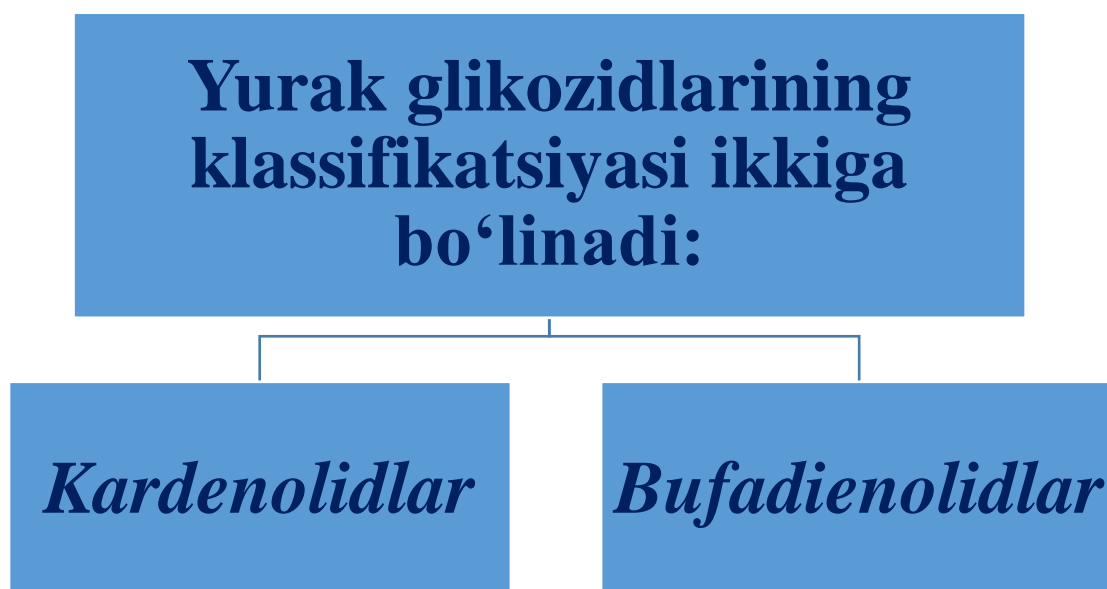
Kalit so’zlar: *Dorivor o’simliklar, dorivor mahsulotlar, yurak glikozidlari, Glikozid, aglikon, siklopentanpergidrofenantren, kardenolid, bufadienolid, Liberman-Burxard, Legal, Raymond, Kedde, Rozengeym, Vindaus, Bale-Neyman, Keller-Kiliani reaksiyasi, BTB, MTB, KTB.*

Mavzu bayoni

Glikozidlar- keng tarqalgan tabiiy birikmalar xisoblanib, molekulasida qand moddaning bir yoki birnechasini biriktirgan xolda bo’ladi. Qand moddasi birikmaning asosiy qismi hisoblangan aglikonga, kislorod (O), uglerod (S), oltingugurt (S) yoki azot (N) orqali birikkan bo’ladi.

Yurak glikozidlarning aglikonlari - geninlari bir, ikki, uch va ba’zan to’rtta qand molekulasini biriktirgan glikozidlarni xosil qiladi. Ular to’g’ridan - to’g’ri yurak mushaklariga ta’sir etganligi uchun yurak glikozidlari (*yoki yurak zaxarlari*) deb ataladi.

Yurak glikozidlarini o'simlik olamida tarqalishi

▶Yurak glikozidlari *kendirdoshlar, sigir quyruqdoshlar, piyozguldoshlar, ayiqtovondoshlar, butguldoshlar (karamguldoshlar) dukkakdoshlar* va boshqa oilalarda ko'proq tarqalgan bo'lib, asosan o'simlik hujayra shirasida erigan holda bo'ladi.

▶Hozircha dunyo miqiyosida 400 ga yaqin yurak glikozidi ajratib olingan. SHulardan 160 tasidan ko'prog'i sobiq SSSR olimlari tomonidan topilgan.

Topilgan yurak glikozidlardan 380 tasi kardenolidlar, qolganlari esa bufadienolidlardir.

Angishvonagul bargi - Folium digitalis

O'simlikning nomi.

- ▶Qizil angishvonagul - Digitalis purpurea
- ▶Yirik angishvonagul - Digitalis grandiflora
- ▶Kiprikli angishvonagul - Digitalis ciliate
- ▶Sertuk angishvonagul - Digitalis lanata
- ▶Malla angishvonagul - Digitalis ferruginea

▶*Oilasi.* Sigirquyruqdoshlar - Serophulariaceae.

Qizil angishvonagul - Digitalis purpurea

Yirik angishvonagul - Digitalis grandiflora

Kiprikli angishvonagul - Digitalis ciliate

Sertuk angishvonagul - Digitalis lanata

Qizil angishvonagul - Digitalis purpurea

- Qizil angishvonagul bo‘yi 120 sm ga etadigan ko‘p yillik o‘t o‘simlik.
- Birinchi yili faqat ildizoldi to‘p barglari o‘tib chiqadi, ikkinchi yili poyasi o‘tib chiqadi.
- Ildizoldi to‘p barglari cho‘ziq tuxumsimon, o‘tkir uchli, to‘shoq tishsimon qirrali, uzun bandli, uzunligi 12 - 35 sm.
- Mevasi - ikki xonali ko‘p urug‘li, ko‘sakcha.
- Iyun - iyulda gullaydi, urug‘i iyul avgustda etiladi, o‘simlikning hamma qismi **zaxarli.**

Geografik tarqalishi.

▶SHimoliy Kavkazda, Ukrainada va Belorusiyada va Rossiyaning Gorkiy viloyatida o‘stiriladi, ***O‘zbekistonda o‘stirilmaydi.***

Mahsulot tayyorlash.

▶Ildizoldi to‘p barglari va poyadagi barglari yig‘ilib 55 - 60° S tez quritiladi. Bandsiz yig‘iladi. (Tez qurishiga xalaqit bergani uchun).

Mahsulotning tashqi ko‘rinishi.

▶Tayyor mahsulot shakli, tomirlanishi, sertukligi bilan bir-biridan farq qiladi.

Kimyoviy tarkibi.

▶Purpureaglikozid A, V, (0,3% gacha) digitoksin, gitoksin, yutaloksin va boshqalar bor.

►Mahsulotda ya’ni steroid saponinlar ham bor 1g barg biologik faolligi 50 - 66 LED bo‘lishi kerak.

Ishlatilishi.

►Preparatlari yurak kasalligi tufayli qon aylanishining **II va III darajali** buzilishini, aritmiyani davolashda ishlatiladi.

►Preparatlari **kumulyativ xossaga** ega, shuning uchun yurak kasalligida qo‘llanuvchi preparatlar bilan galma - gal ishlatiladi.

Dorivor preparatlari.

Bargdan tayyorlangan poroshok, tabletka, damlama, quruq ekstrakt, tabletka kordigit, gitalen, galen preparati digipuren, tabletka digitoksin.

Angishvonagulning boshqa turlari ishlatishga tavsiya etilgan.

►**Kiprikli angishvonagul** -bo‘yi 30-60 sm, barglari tor landetsimon, siyrak tishsimon qirrali, uzunligi 4 - 7 sm, eni 0,5 - 2,5 sm.

►**Sertuk angishvonagul** -bo‘yi 30 - 60 sm, poyasi kizil - binafsha rangli, barglari cho‘ziq lansetsimon, o‘tkir uchli, sertuk, uzunligi 6 - 12 bazan 20 sm. Eni 1,5 - 3,3 sm, poyani yuqoridagilari bandsiz ketma - ket joylashgan.

▶ *Malla angishvonagul* xam ishlatishga ruxsat etilgan bargi cho‘ziq lansetsimon, tekis qirrali L - 7,15 sm, eni 1 - 2,5 sm.

▶ *Kimyoviy tarkibi.* Lantozid A, V, S, D, E va boshqalar, steroid saponinlar ham (4,38%) bor. Purpureaglikozidlardan asosiy farqi qand qismini 3 chi molekulasida sirka kislotaga qoldig‘i bor.

▶ *Dorivor preparatlari:* Lantozid, dilanizid, avitsin, sellanid, digoksin, atsetildigitoksin (ampula).

Strofant urug‘i - Semen strophanti.

- ▶ Strofant - ko‘p yillik liana o‘simlik.
- ▶ Barglari tuxumsimon, sertuk o‘tkir uchli,
- ▶ poyada bargi banda bilan qarama - qarshi
- ▶ joylashgan.
- ▶ Gullari yarim soyabonga to‘plangan.
- ▶ Gul kosa va toj barglari 5 bo‘lakka qirrilgan, oq rangli, ichi sariq.

Geografik tarqalishi.

▶ SHarqiy Afrikaning Nam tropik o‘rmonlarida o‘sadi.

Mahsulotning tashqi ko‘rinishi.

▶ Tayyor mahsulot cho‘ziq va uzun, yassi va yuqori uchli o‘tkir uchli, asos qismi to‘mtiq urug‘dan iborat.

▶ Urug‘ kumush rang yoki yashil - kulrang tusli, uchma tomonga yo‘nalgan ipaksimon yopishgan tuklar bilan qoplangan bo‘lib, uzunligi 12 - 18 mm, eni 3 - 6 mm.

►Suvda namlangan urug‘ osongina ikkita urug‘ pallasiga ajraladi. Mahsulot hidsiz juda achchiq.

Urug‘ni sifatini aniqlash.

►20 ta urug‘i ko‘ndalang kesilib, ustiga sulfat kislota tomiziladi.

►SHulardan kamida **18 tasi** yashil ranga bo‘yalsa **mahsulot sifatli** hisoblanadi.

Kimyoviy tarkibi.

►K - strofantozid, K - srofantin - b - simarin, erizimozid va boshqa yurak glikozidlari bor.

►K - srofantozid ferment ta‘sirida strofantidin aglikoniga va simaroza, a - glyukoza va b - glyukozalarga parchalanadi.

►Mahsulot tarkibida **8 - 10% glikozidlar** bo‘lib, shulardan **K - strofantozid 2 - 3%** gacha bo‘ladi.

Ishlatilishi.

►**Yurak porogida, nefrit, yurak astmasi** va boshqa yurak kasalliklarida qo‘llaniladi.

Dorivor preparatlari.

►Nastoyka, strofantin - K (ampula)

Adonis er ustki qismi - Herba adonidis vernalis.

▶ **O‘simlikning nomi.** Bahorgi adonis - Adonidis vernalis.

▶ **Oilasi.** Ayiqtovondoshlar - Ranunculaceae.

- ▶ Bahorgi adonis ko‘p yillik kalta va ko‘p boshli ildizpoyali o‘t o‘simlik.
- ▶ Poyasi bir nechta, tik o‘sovchi, shoxlanmagan yoki kam shoxli, serbarg **bo‘yi 5 - 20 sm**, gullab bo‘lgandan so‘ng **40 sm** ga etadi.
  - ▶ Mevasi ko‘p yong‘oqli to‘p meva.
  - ▶ **April - may** oyida gullaydi **mevasi iyunda** etiladi.

Geografik tarqalishi.

- ▶ Bu o‘simlik qora tuproqli erlarda o‘sadi. Sibir, SHimoliy Kavkaz, Volga bo‘yi, Kemerova, CHelyabinsk, Boshqirdistonda, Ukrainada o‘sadi.

Mahsulot tayyorlash.

- ▶ Er ustki qismi gullagandan boshlab terilaveradi (o‘rib olinadi) va 50 - 60 da quritiladi.

Mahsulotni tashqi ko‘rinishi.

- ▶ Tayyor mahsulot o‘simlikning poyasi, bargi, guli va meva aralashmalaridan iborat.
  - ▶ Poyaning uzunligi **10 - 30 sm.**
  - ▶ Mevasi ko‘p yong‘oqli (30 - 40 ta) bo‘lib, umumiy ko‘rinishi cho‘ziq - sharsimon uzunligi **20 mm.**
  - ▶ Yong‘oqchanning uzunligi **4 - 5 mm**, teskari tuxumsimon shaklda.

Ximiyaviy tarkibi.

Mahsulotdan simarin, adanitoksin va boshqa yurak glikozid-lari bor.

Ishlatilishi.

Yurak kasalliklarida (kumuyativ 1 xossasiga ega emas).

Dorivor preparatlari:

adonizid, damlama, quruq ekstrakt tabletk. Bexterev tarkibiga kiradi.

Marvaridgul er ustki qismi - Herba convallariae.

▶ **O‘simlikning nomi.** May marvaridguli - Convallaria majalis.

▶ **Oilasi.** Lolaguldoshlar - Liliaceae.

▶ May marvaridguli ko‘p yillik, bo‘yi 15 - 30 sm ga etadigan o‘t o‘simlik.

▶ Ildizpoyasi shoxlangan, ko‘p mayda ildizlari o‘sib chiqqan.

▶ Ildizoldi barglari 2 (ba‘zan 3) ta.

▶ Gullari shingilga to‘plangan.

▶ Mevasi - to‘q sariq - qizg‘ish rangli, sharsimon, sersuv, ko‘p urug‘li xo‘l meva.

▶ Aprel - iyulda gullaydi, mevasi avgust, sentyabrda etiladi.

Geografik tarqalishi.

Evropa o‘rmonlarida, butalar orasida o‘sadi.

Mahsulot tayyorlash.

O‘simlikning er ustki qismi, ba‘zan barglari va guli alohida yig‘iladi, chunki gullagandan keyin aktivligi kamayadi. Mahsulot salqin joyda quritiladi.

Mahsulotning tashqi qo‘rinishi.

- ❖ Tayyor mahsulot o‘simlik bargi, guli va mevasida (er ustki qismi) iborat.

- ❖ Bargi oddiy, ellipsimon, o‘tkir uchli, tekis qirrali, tuksiz, yashil rangli bo‘lib, yoysimon tomirlangan.
Uzunligi 10 - 20 sm

Mahsulotning tashqi qo‘rinishi.

- ❖ Gul o‘qi 3 qirrali, bir tomonlama siyrak shingilli gul to‘plami bor.
  - ❖ Guli oq yoki sariq - oq.
- ❖ Gul qo‘rg‘oni oddiy, oltita tishli, qo‘ng‘iroqsimon gultojudan iborat.
  - ▶ Mahsulot kuchsiz hidga va achchiq mazaga ega.

Ximiyaviy tarkibi.

- ▶ Bargida 0,1% yurak glikozidlar yig‘indisi bor.
- ▶ Asosiysi (0,5%) konvallotoksin hisoblanadi.

Ishlatilishi.

- ▶ Yurak kasalliklarida.

Dorivor preparatlari:

- ▶ Konvallotoksin (ampula), nastoyka, korglikon (glikozidlar summasi 0,06% ampulada), quruq ekstrakt tabletka holida.
- ▶ Marvaridgul o‘simligini alohida bargi va guli ham mahsulot sifatida tayyorlanadi.
- ▶ SHu bilan bir qatorda: *Convallaria transcaucasica* - kavkazorti marvaridguli, *Convallaria keiskei* - Keyske (YApon) marvaridguli o‘simlik mahsulotlari ham tibbiyotda ishlatishga ruxsat berilgan.

Adabiyotlar:

1. X.X.Xolmatov, O'.A.Ahmedov, Farmakognoziya: darslik, Toshkent, Ibn Sino nomidagi NMB, 1995.
2. A.A.Dolgova, E.YA.Ladygina, Rukovodstvo k prakticheskim zanyatiyam po farmako-gnozii., M. Meditsina, 1977.
3. R.L.Xazanovich, N.Z.Alimxodjaeva, Kurs leksiy po farmakognozii s osnova-mi bioximii lekarstvennyx rasteniy, Tashkent "Meditsina" UzSSR, 1987.
4. D.A.Muraveva, Farmakognoziya, uchebник, M.Meditsina, 1991 I.E.Akopov, Valeneyshie otechestvennyye lekarstvennyye rasteniya i ix primenenie, - T.Meditsina, 1986.
5. Gosudarstvennaya farmakoreya SSSR: vyr. 1,2 obshche metody analiza lekarstvennoe rastitelnoe сыro, mз SSSR. - 11 - e izd., dop. - M: Meditsina, 1987, 1989.
6. Abu Ali Ibn Sino, Tib qonunlari, II - kitob, Toshkent 1982.

XORIJIY TILLARNI O’QITISHDA TURLI XIL METODLAR SAMARASI

Azimova Nozima Xikmatovna

Buxoro shahar 41-umumta’lim maktabi

oliy toifali ingliz tili o’qituvchisi

nozima.azimova.1987@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada xorijiy til o’qitish metodikasi haqida, xorijiy tillarni o’qitishda qo’llanilayotgan zamonaviy metod turlari hamda ulardan foydalanish samarasi haqida so’z yuritiladi.

Kalit so’zlar: metodika, xorijiy til, zamonaviy texnologiya, muloqot, loyiha, unli harflar.

Abstract: This article is about the teaching of foreign language methodology, modern methods used in teaching foreign language and the effectiveness of their usage.

Key words: methodology, foreign languages, modern technology, communication, project, vowels.

Аннотация: В данной статье говорится о методике преподавания иностранного языка, современных методах, используемых в обучении иностранному языку, и эффективности их использования.

Ключевые слова: методика, иностранный язык, современные технологии, коммуникация, проект, гласные.

O’zbekiston Respublikasining birinchi prezidenti I.A.Karimovning 2012 yil 12 dekabrda qaratilgan “Chet tillarini o’rganish tizimini yanada takomillashtirish to’g’risida”gi qarori hamda Vazirlar Mahkamasining 2022 yil 19-yanvardagi 34-sonli “Xorijiy tillarni o’rganishni takomillashtirish chora tadbirlari to’g’risida”gi qarori asosida mamlakatimizda xorijiy tillarni o’rganishga nisbatan o’quvchi yoshlar orasida til o’rganish jadal rivojlanib bormoqda.

Xorijiy til - o’zga mamlakatlar tili demakdir. Respublikamizning barcha ta’lim muassasalarida ingliz tili, nemis tili, fransuz tili, koreys tili, yapon tili, fors tili hamda arab tillari o’qitilib kelinmoqda. Bu tillar har bir ta’lim muassasasining o’quv rejasidan o’rin olgan. Har bir tilni o’qitish jarayoni turlichadir. Ona tili tabiiy vaziyatda, chet tili esa sun’iy muhitda ya’ni o’qituvchi rahbarligida o’rganiladi. Har bir tilni o’rganish va o’rgatish ma’lum bir jihatlari bilan farq qiladi. Bu esa o’z navbatida o’rgatish jarayonida turli xil metod va uslublardan foydalanishni keltirib chiqaradi. Chet tilini samarali o’rgatish har bir o’qituvchining metodikani bilishi va qo’llay olishini bildiradi. Tarixiy olimlarning ta’kidlashlaricha metodika bu – san’at.

Xorijiy tilni o’qitish metodikasi bu – chet tili o’qitishning amaliy, umumta’limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadga erishtiruvchi va ta’minlovchi ustoz, va

o'quvchi faoliyatining majmuasi tushuniladi. Til o'rganish yozma, o'qish, tinglab tushunish hamda muloqotga kirish orqali o'rgatiladi. Hozirgi davrda yoshlarimiz orasida til o'rganish odatiy holga aylanib bormoqda. Yoshlarimiz xorijiy tillarni nafaqat ta'lim maskanlarida hatto mobil ilovalar orqali ham o'rganishmoqda.

Dars jarayonida qiyinchiliklar odatda darslar o'quvchilar uchun zerikarli bo'lganligi sababli paydo bo'ladi. O'qituvchilar va o'quvchilar darslarni tashkillashtirishda odatdagidek va an'anaviy darslarni o'qitish bilan mashq qilishda qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar. An'anaviy darslardan voz kechib har bir berilgan topshiriqlarni dars jarayonida turli metodlardan foydalanilsa, o'quvchining darsga bo'lgan qiziqishi yanada ortadi. Dars jarayonlarida guruhlarda ishlash, juft bo'lib ishlash, muammoli vaziyatni o'rtaga tashlash va boshqa turdagi metodlardan foydalanish orqali o'quvchilarning darsga bo'lgan munosabatini o'zgartirish mumkin. Quyida xorijiy davlatlarda dars jarayonida foydalaniladigan ayrim metodlardan misollar keltiramiz:

Chain story (hikoya zanjiri) usuli o'quvchilarning og'zaki nutqini o'stirishda yordam beradi. Bunda bir o'quvchi boshlagan hikoyani boshqa bir o'quvchi davom ettirishi lozim bo'ladi. Bu metod orqali o'quvchining fikrlash doirasining kengligi va so'zamolligi oshadi;

Quiz cards (boshqotirma kartochkalari) o'quvchilarning soniga qarab kartochkalar tarqatiladi va hamma o'quvchilar bir vaqtda darsda ishtirok etish imkonini beradi. Bunda kartochkalardagi savollar o'quvchilarning o'zlashtirish qobiliyatiga qarab tuziladi, ya'ni past o'zlashtiruvchi o'quvchilar uchun osonroq va iqtidorli o'quvchilar uchun mantiqiy savollar tuziladi;

Project (loyiha usuli) o'quvchilarning muloqot qobiliyatlarini, muomala madaniyatlarini, fikrlarni ixcham va oson shakllantirish qobiliyatini, sinfdosh sheriklarining fikriga toqat qilishi, turli xil manbalardan ma'lumot olish qobiliyatini rivojlantiradi, zamonaviy kompyuter texnologiyalaridan foydalangan qayta ishlaydi, tabiiy ehtiyoj paydo bo'lishiga hissa qo'shadigan til muhitini yaratadi.

Where are the vowels? (unlilar qayerda?) o'quvchilarda so'zlarni harflab aytish qobiliyatini oshiradi. Bunda o'qituvchi doskaga yozadi va unli harflarni tushurib qoldiradi, o'quvchilar unli harflarni to'g'ri joylashtirib yozishlari kerak bo'ladi. Bu juda oson tuyulishi mumkin lekin o'qituvchi so'z tanlashda o'quvchilarning yoshini ham hisobga olishi lozim. Bunda o'quvchining yozish, eslab qolish va lug'at bilish darajasi mustahkamlanadi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, tilni chuqur o'rganish, oson muloqotga kirishish uchun yuqorida sanab o'tilgan metodlarni samarali qo'llagan holda ingliz tilini o'qitish lozim. Fikrimcha, avval o'quvchini ingliz tilida so'zlashga o'rgatib, ikkinchi bosqichda shu tilda o'ylashga o'rgatish lozim. Bu ancha qiyin, ammo amalga oshirish mumkin bo'lgan jarayon. Buning uchun ingliz tili o'qituvchisi dars berish

metodini standart yondashuvdan tashqari turli xil o'yinlar, o'rtoqlari bilan muloqot, xatolarni topish bo'yicha mashqlar, matnlarning qiyosiy tahlili kabilar bilan boyitishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdurashidova N.A. (2021 dekabr) Интекактивные методы обучения языку в малых группах. В междисциплинарной конференции молодых учёных в области социальных наук. (стр 20-22)
2. Bekmuratova U.B. “Ingliz tilini o'qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish” mavzusida referat. Toshkent – 2012 yil
3. N.Q.Xatamova, M.N.Mirzayeva. “Ingliz tili darslarida qo'llaniladigan interfaol usullar” (uslubiy qo'llanma), Navoiy,2006, 40 bet
4. Shokarimova, K. A. (2021). The way of improving reading and writing skills during the lessons. Academic research in educational sciences
5. <https://cyberleninka.ru/article/n/chet-til-o'qitish-metodikasida-zamonaviy-metodlar>
6. <https://nauchniyimpuls.ru/index.php/ni/article/view/9826>

FIZIKA MASALALARINI YECHISHDA KOMPYUTER DASTURLARIDAN FOYDALANISH USULLARI

Muhammadova Dilafruz Axmatovna

BuxDU Fizika o'qituvchisi

dilafruzmuhammedova053@mail.com

Ziyodulloyev Dilshodbek Dilmurod o'g'li

Buxoro davlat universiteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqola fizika muammolarini hal qilish uchun kompyuter dasturlaridan foydalanishda fiziklar tomonidan qo'llaniladigan turli usullarni o'rganishga qaratilgan. Turli yondashuvlar va usullarni tahlil qilib, ushbu tadqiqot fizika sohasidagi kompyuter dasturlaridan foydalanishning afzalliklari va cheklovlarini ta'kidlashga intiladi.

Kalit so'zlar: kompyuter dasturlari, simulyatsiya, Monte-Karlo usuli, kvant simulyatsiyasi, Fraungofer diffraksiya tenglamasi, ehtimollik, zarra, interferensiya, modellashtirish

Kirish

Tez rivojlanayotgan fizika sohasida kompyuter dasturlaridan foydalanish murakkab masalalarni yechish vositasi sifatida tobora kengayib bormoqda. Matematik algoritmlar va simulyatsiyalardan foydalanadigan ushbu dasturlar fiziklar uchun juda samarali vosita ekanligini isbotladi. Kompyuter dasturlari murakkab hisob-kitoblar va simulyatsiyalarni boshqarish qobiliyati tufayli fizika muammolarini hal qilishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ushbu dasturlar fiziklarga fizik hodisalarni tahlil qilish va modellashtirish uchun soddalashtirilgan yondashuvni taqdim etadi, bu ularga nazariyalarni o'rganish va natijalarni bashorat qilish imkonini beradi. Bundan tashqari, kompyuter dasturlari takrorlanuvchi vazifalarni optimallashtirish va avtomatlashtirishga imkon beradi, qimmatli vaqt va kuchni tejaydi. Ushbu dasturlarning aniqligi va samaradorligi ularni fizika sohasidagi ilmiy bilimlar va yutuqlarga intilishda bebaho vositaga aylantiradi.

Fizika masalalarini yechishda kompyuter dasturlaridan foydalanishning mashhur usullaridan biri simulyatsiyadir. Tez rivojlanayotgan fizika sohasida kompyuter dasturlaridan foydalanish murakkab masalalarni yechish vositasi sifatida tobora kengayib bormoqda. Matematik algoritmlar va simulyatsiyalardan foydalanadigan ushbu dasturlar fiziklar uchun juda samarali vosita ekanligini isbotladi. Ushbu insho fizika muammolarini hal qilish uchun kompyuter dasturlaridan foydalanishda fiziklar tomonidan qo'llaniladigan turli usullarni o'rganishga qaratilgan. Turli yondashuvlar va usullarni tahlil qilib, ushbu tadqiqot fizika sohasidagi kompyuter dasturlaridan

foydalanishning afzalliklari va cheklovlarini ta'kidlashga intiladi. Bundan tashqari, kompyuter dasturlari yordamida fizika masalalarini hal qilishda raqamli usullar hal qiluvchi rol o'ynaydi. Bu usullar matematik tenglamalar yechimlarini diskret bosqichlarga bo'lish va iterativ jarayonlardan foydalanish orqali yaqinlashishni o'z ichiga oladi. Raqamli usullar tadqiqotchilarga analitik tarzda yechilmaydigan murakkab jismoniy hodisalarni simulyatsiya qilish imkonini beradi, bu esa turli eksperimental natijalarni tushunish va bashorat qilishni kuchaytiradi. Bundan tashqari, fizikada raqamli usullardan foydalanish real stsenariylarni simulyatsiya qila oladigan va katta ma'lumotlar to'plamini tahlil qiladigan hisoblash modellarini ishlab chiqishga yordam beradi, Simulyatsiya dasturi fiziklarga real dunyo sharoitlari va fizika qonunlarini taqlid qiluvchi virtual muhitlarni yaratishga imkon beradi.

Monte-Karlo Usuli

Monte-Karlo usulini ularning taqsimot xususiyatlarini hisoblash uchun tasodifiy o'zgaruvchilarni modellashtirish usuli sifatida aniqlash mumkin. Fizika, matematika, iqtisodiyot, optimallashtirish, boshqaruv nazariyasi va boshqa sohalaridagi muammolarni hal qilish uchun ishlatiladi. Fizika bilan bog'liq masalalarda Monte-Karlo usullari suyuqliklar, tartibsiz materiallar, kuchli bog'langan qattiq moddalar va uyali tuzilmalar kabi ko'plab erkinlik darajasiga ega tizimlarni simulyatsiya qilish uchun foydalidir. Statistik fizikada oddiy zarrachalar va polimer tizimlarining statistik maydon nazariyalarini hisoblash uchun Monte-Karlo usullari qo'llaniladi. Kvant fizikasida Monte-Karlo usullari kvant tizimlari uchun ko'p jismli muammoni hal qiladi. Eksperimental zarralar fizikasida Monte-Karlo usullari detektorlarni loyihalash, ularning xatti-harakatlarini tushunish va eksperimental ma'lumotlarni nazariya bilan solishtirish uchun ishlatiladi. Astrofizikada ular galaktika evolyutsiyasi va qo'pol sayyora yuzasi orqali mikroto'lqinli radiatsiya uzatilishini modellashtirish uchun turli xil usullarda qo'llaniladi. Monte-Karlo usullari zamonaviy ob-havo prognozining asosini tashkil etuvchi ansambl modellarida ham qo'llaniladi.

Monte-Karlo kvant simulyatsiyasi.

Ushbu maqolada biz kvant mexanikasining ba'zi asosiy nazariyalarini va qo'sh tirqish tajribasini ko'rib chiqamiz. Endi biz kvant mexanikasining ehtimollik tabiati bilan kurashish uchun Monte-Karlo texnikasining kuchidan foydalanamiz. Biz ushbu maqolaning oxirgi ikki qismini olib, ularni Monte-Karlodagi ikki tirqishli tajribaga taqlid qilish uchun birlashtiramiz. Avval biz ko'rish oynasida biron bir joyda mavjud bo'lgan zarrachaning ehtimollik funksiyasini aniqlaymiz.

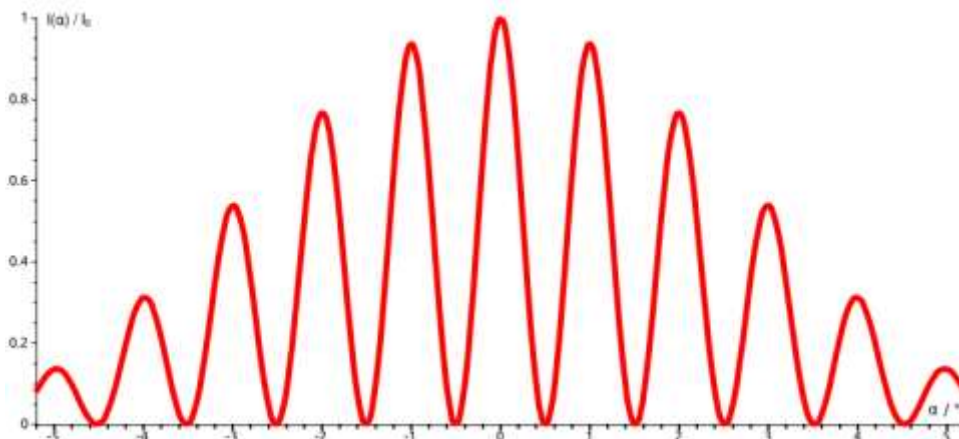
Fraunhofer diffraktsiya tenglamasi

Biz Fraunhofer diffraktsiya tenglamasining to'liq olinishini ko'rib chiqmaymiz. Biz buni simulyatsiyamizda ehtimollik funksiyasi sifatida qabul qilamiz. Tenglama qo'sh tirqishning joylashishini, shuningdek, zarrachaning ba'zi xususiyatlarini hisobga

oladi, berilgan zarracha ikkinchi metall varaqda mavjud bo'lishi mumkin bo'lgan ehtimollik taqsimotini topadi. Ushbu funktsiyaning namunasi 1-rasmda ko'rsatilgan.

$$I(\theta) \propto \cos^2 \left[\frac{\pi d \sin \theta}{\lambda} \right] \text{sinc}^2 \left[\frac{\pi b \sin \theta}{\lambda} \right]$$

1-tenglama: Fraunhofer diffraksiya tenglamasi. E'tibor bering, kod orqali amalga oshirilganda, yaqin maydonga yaqinlashishlar amalga oshiriladi.

1-rasm: Fraunhofer diffraksiya tenglamasidan ikki tirqishli tajriba uchun intensivlik namunasi (ehtimollik funktsiyasi).

Modellashtirish

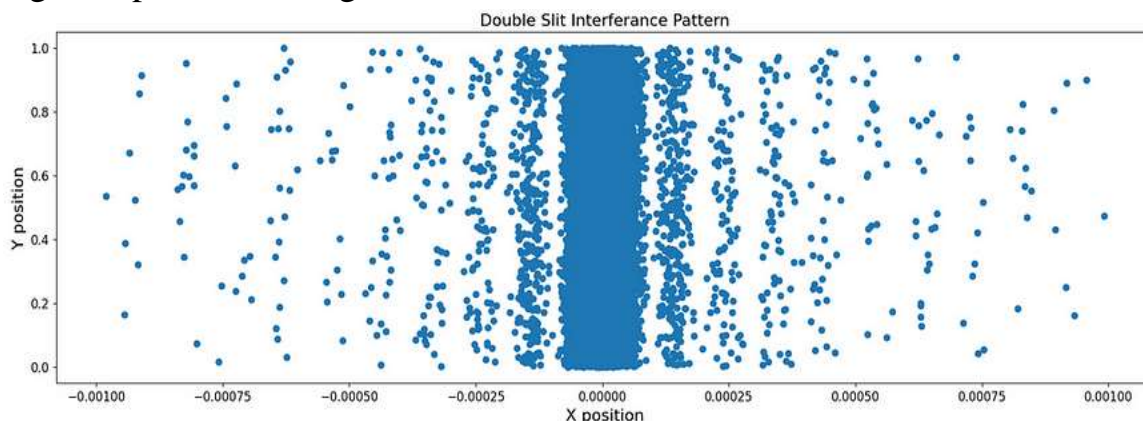
Avval Fraunhofer diffraksiya tenglamasini kodga yozishimiz kerak, shunda biz ma'lum bir joyda zarrachani topish ehtimolini hisoblashimiz mumkin.

Keyin biz ehtimollik funktsiyamizga qarshi Monte-Karlo rolini bajarish uchun funktsiya yozamiz. Birinchidan, biz metall qatlamning ikkinchi ko'rish ekranida tasodifiy joyni tanlaymiz. Keyin zarrachaning o'sha joyda mavjud bo'lish ehtimolini o'sha joydagi diffraksiya tenglamamizni hisoblab topamiz. Nihoyat, biz tasodifiy sonni bizning ehtimolimizga qarshi tekshiramiz va agar bu joylashuvdagi ehtimolimiz tasodifiy sondan yuqori bo'lsa, biz bu joyni qabul qilamiz va zarracha u yerda mavjud deb aytamiz.

Ushbu Monte-Karlo prokati, ehtimol, ehtimollik tizimining hatti-harakatlarini baholash uchun bizning ehtimollik funktsiyamizdan namuna oladi. Har bir rulon tirqishlardan o'tadigan va ko'rish ekranida ma'lum bir joyda paydo bo'ladigan mumkin bo'lgan zarrachani ifodalaydi.

Bizning ehtimollik funktsiyamiz va Monte-Karlo roli bilan biz endi doimiy ravishda siljitish va natijalarni yozib olish orqali simulyatsiyani ishga tushirishimiz mumkin. Biz eksperimental parametrlarning mumkin bo'lgan to'plamidan foydalanmoqdamiz, lekin ularni o'zgartirish mumkin (agar buni qilsak, yuqoridagi

Simulyatsiyamizni ishga tushirgandan so'ng, biz 2-rasmda ko'rsatilgan natijalarni ko'rish va ularni 3-rasmdagi haqiqiy interferentsiya sxemasi bilan solishtirish uchun quyidagi kod parchasini ishga tushirishimiz mumkin.

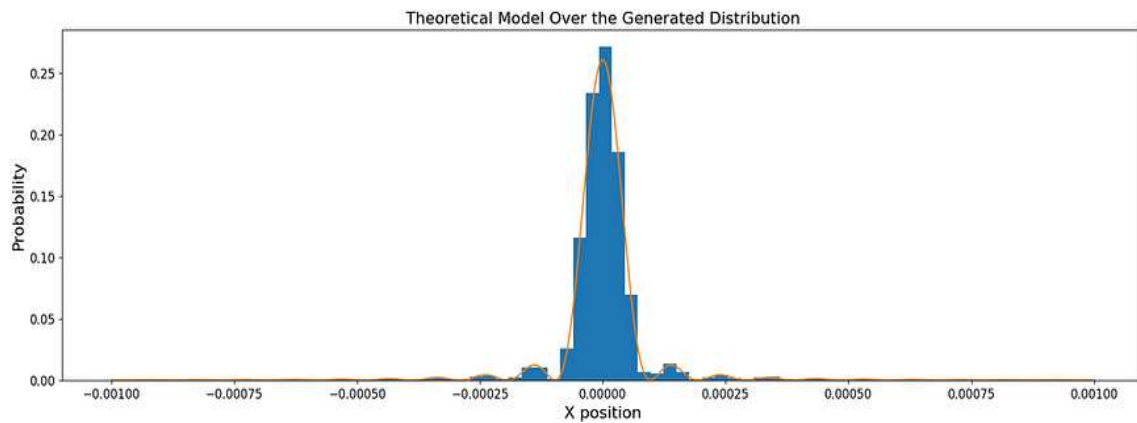
2-rasm: Simulyatsiya qilingan interferentsiya sxemasi

3-rasm: Haqiqiy interferentsiya sxemasi

Bu haqiqiy interferentsiya naqshiga o'xshaydi! Simulyatsiyamizdagi nuqtalarning intensivligi yoki to'planishi, agar biz ikki yoriqli tajribani amalga oshirgan bo'lsak, biz kuzatadigan narsalarga mos keladi. Natijalarimizning yana bir tekshiruvi sifatida biz nuqtalarimiz taqsimotini nazariy ehtimollik bilan solishtirishimiz mumkin. Biz simulyatsiya qilingan taqsimotimiz nazariyaga amal qilishini kutishimiz kerak, chunki biz nazariy taqsimotni oldindan bilardik va undan foydalandik.

Shuni ta'kidlash kerakki, ushbu maqola doirasidan tashqarida kengroq holatlarda bizda ishlash uchun ehtimollik taqsimoti bo'lmasligi mumkin va bu Monte Karlo usullarini juda kuchli qiladi. Noma'lum yoki qisman ma'lum bo'lgan ehtimollik taqsimoti bilan ham, Monte-Karlo usullari modellashtirish va namuna olish uchun ishlatilishi mumkin, chunki ular sinov uchun faqat bitta mezonga muhtoj. Bu mezon real ma'lumotlarga yoki butun ehtimollik taqsimotini xaritalash imkoni bo'lmaganda in situ ga asoslangan bo'lishi mumkin.

11-rasm: Simulyatsiya qilingan taqsimotga nisbatan nazariy ehtimollik

Xulosa

Ushbu maqolada biz kvant mexanikasining ba'zi asosiy nazariyalarini va qo'sh tirgish tajribasini ko'rib chiqdik. Bundan tashqari, biz Monte-Karlo usullarini va ulardan kvant tizimini simulyatsiya qilish uchun qanday foydalanish mumkinligini ko'rib chiqdik. Bizning simulyatsiyamiz sodda bo'lsa-da, u kvant simulyatsiyasiga chuqurroq sho'ng'ish uchun zarur bo'lgan barcha vositalarni namoyish etadi; buni keyingi maqolalarda qilamiz.

So'nggi yillarda fizika masalalarini yechishda kompyuter dasturlarini qo'llash tobora keng tarqalgan. Ushbu dasturlar murakkab tenglamalarni hal qilish va ma'lumotlarni tahlil qilish uchun bir qator usullarni taklif qiladi, talabalar va tadqiqotchilarni o'z ishlari uchun qimmatli vositalar bilan ta'minlaydi. Bunday usullardan biri Monte-Karlo simulyatsiyasi bo'lib, u tizimning harakatini modellashtirish uchun tasodifiy raqamlardan foydalanadi. Minglab yoki hatto millionlab tasodifiy namunalarni yaratish orqali bu usul turli xil jismoniy hodisalarni aniq baholashni ta'minlaydi. Bundan tashqari, analitik tarzda yechilmaydigan differentsial tenglamalarni echish uchun raqamli integratsiya usullaridan foydalanish mumkin. Ushbu usullar, boshqalar qatori, fizika muammolarini hal qilishda kompyuter dasturlarining ko'p qirrali va amaliylikini namoyish etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kakhkharov S.K., Juraev K.O., Jamilov Y.Y., Xudoyberdiyev S.B. // *Journal of Contemporary Issues in Business and Government* (2021) 27 PP 744-751.
2. Tuksanova Z., Nazarov E. Effective use of innovative technologies in the education system // *Интернаука* (2020) №16-3 С 30-32
3. Ниёзхонова Б.Э., Файзиев Ш.Ш., Махсуд М., Махмудова Қ. Умумтаълим мактабларида физикани ўқитишда инновацион технологияларнинг ўрни // *Academic research in educational sciences* № 12 С 1116-1120

4. Arabov J.O., Qosimov F.T. Hozirgi zamon fan va texnikasining rivojida yarimo'tkazgichlarning o'rni. // *Involta Scientific Journal*, 1(7). 2023/4/1. 134-138.
5. Arabov J.O., Yodgorova G.T. Fizika fanidan masalalar yechishda kompyuter texnologiyalaridan foydalanish. // *Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities*, Tom 11 № 3. 78-81
6. Jumayev M.R., Arabov J.O., Sattorova G.H., Tursunov A. N. Kristallardagi nohizig'iy akustik effektlar. // *Involta Scientific Journal*, 1(7). 2022/6/4. 3-8
7. Arabov J.O., Fayziyeva X. A. General considerations on the methodology for solving problems in physics // *Gospodarka i Innowacje* (2022) №22, C 619-623.
8. Saidov S.O, Atoeva M.F, Fayziyeva X.A. Some actual issues of teaching modern physics in higher education. // *The American journal of applied sciences, PSYCHOLOGY AND EDUCATION* (2021) 58(1): 3542-3549 ISSN: 00333077.
9. Saidov S.O, Atoeva M.F, Fayzieva Kh.A, Yuldosheva N.B. The Elements Of Organization Of The Educational Process On The Basis Of New Pedagogical Technologies. // *The American Journal of Applied Sciences*, 2(09). 2020., 164-169.
10. Fayziyeva X.A. Modern pedagogical technologies of teaching physics in secondary school. // *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* Vol. 8 No. 12, 2020 Part III ISSN 2056-5852. C 85-90.
11. Fayziyeva X.A. Fizika fanini o'qitishda yangi pedagogik texnologiya
12. elementlaridan foydalanish. // “O'zbekistonda milliy tadqiqotlar: Davriy anjumanlar:” [Toshkent; 2022]. C 30-31.
13. Farhodovna A.M., Olimboevich A.J., Badriddinovich K.B. Innovative Pedogogical Technologies For Training The Course Of Physics // *The American Journal of Interdisciplinary Innovations and Research* (2020) №2 (12), C 82-91.
14. Atoeva M.F., Arabov J.O., Kobilov B.B. Innovative Pedogogical Technologies For Training The Course Of Physics.// *Journal of Interdisciplinary Innovations and Research*, (2020). 2(12), PP 82-91.
15. Kakhkhorov S.K, Juraev H.O Modeling of heat-physical processes in solar dryers// *journal of critical reviews*. vol 7, issue 17, (2020) pp 9-15
16. Каххоров С.К., Рахматов И.И., Мухаммедов Ш.М. Особенности построения образовательного процесса на основе модульных технологий обучения в узбекистане // *Вестник науки и образования* (2020) № 18(96) Часть 2 С 33-36.
17. Juraev H.O. Training Materials for Alternative Energy Sources in Education // *Eastern European Scientific Journal*. –Düsseldorf, 2017. № 1. –p. 127–131.
18. Juraev Kh.O. Ways of Using Educational Materials on Alternative Energy Sources at Physics Lessons // *Eastern European Scientific Journal*. – Düsseldorf, 2017. № 2. – P. 83–86.
19. Kakhkharov S.K., Juraev H.O. Use of alternative energy sources at natural sciences lessons // *The Way of Science*. – Volgograd, 2017. № 2. – P. 148–150.
20. Fayzieva Kh.A. Use of modern information technologies in teaching physics // *A German Journal World Bulletin of Social Sciences An International Journal Open Access Peer Reviewed scholarexpress.net* ISSN (E): 2749-361X Journal Impact Factor: 7.545. VOLUME 20, March, 2023, C 30-34.

21. Muhammadova D.A. Development of Students' competence in working with information in physics lessons. // A German Journal World Bulletin of Social Sciences An International Journal Open Access Peer Reviewed scholarexpress.net ISSN (E): 2749-361X Journal Impact Factor: 7.545. VOLUME 20, March, 2023,35-39
22. Muhammadova D.A., Qurbonova M.X. O'quvchilar bilimni nazorat qilishda testdan foydalanish. // Hozirgi zamon fizikasining dolzarb muammolari. Xalqaro ilmiy va ilmiy-texnik anjuman materialllari. (2023) 502-503
23. Muhammadova D.A. To develop the inventive components of students in physics lessons. // Involta” Ilmiy Jurnali Vol. 1 No.6 (2022) Involta Scientific Journal 395-404
24. Muhammadova D.A., Abdullayeva Z.G. Developing students 'inventive competences in physics classes. // Международный научно образовательный электронный журнал «образование и наука в XXI веке». Выпуск №24 том 4 (2022) 141-145
25. Muhammadova D.A., Narzullayev D.A. Yangi fizika asoslanish yo'lida. // Science a science and education in the modern world: Challenges of the XXI century. Nursultan, kazakhstan, (2019) 78-80
26. Fayziyeva X.A., Fizika fanini o'qitishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish. // “PEDAGOGS” international research journal ISSN: 2181-4027_SJIF: 4.995. Volume-33, Issue-2, May-2023, 4–9.
27. Muhammadova D.A., Fizika darslarida o'quvchilarning axborotlar bilan ishlash kompetentsiyasini rivojlantirish. // “PEDAGOGS” international research journal ISSN: 2181-4027_SJIF: 4.995. Volume-33, Issue-1, May-2023, 178–184.
28. Muhammadova D.A., Fayzieva Kh.A., Teaching of physics in general secondary schools.// American of technology and applied sciences journal ISSN (E): 2832-1766_SJIF: 2023: 5.957_JIF: 7.235. Volume-12, May-2023, 73-74
29. Fayzieva Kh.A., Muhammadova D.A., Use of innovative technologies in teaching physics.// American of technology and applied sciences journal ISSN (E): 2832-1766_SJIF: 2023: 5.957_JIF: 7.235. Volume-12, May-2023, 63-67
30. Muhammadova D.A., Rustamova R.A., The importance of basic competences in professional teaching of physics in general secondary.// European journal of pedagogical initiatives and educational practices ISSN (E): 2938-3625. Volume 1, Issue 9, Desember. 2023, 43-47.

KICHIK NASOS STANSIYALARINI QUYOSH ENERGIYASI YORDAMIDA UZLUKSIZ ELEKTR TA'MINOT TIZIMINI ISHLAB CHIQISH

Xolliyev Javohir Farxodovich

“TIQXMMI” MTU Buxoro tabiiy resurslarni boshqarish instituti

“Elektr energetikasi va elektrotexnika” kafedrasida assistenti

E-mail: javohirx1993@gmail.com

To'xtayev Habibjon Nabijon O'g'li

“TIQXMMI” MTU Buxoro tabiiy resurslarni boshqarish instituti

“Texnologik jarayonlar va ishlab chiqarishni avtomatlashtirish va boshqarish” ta'lim yo'nalishi 2 bosqich talabasi

E-mail: toxtayevhabibjon79@gmail.com

Annotatsiya: Nasos stansiyasidagi asosiy elektr iste'molchilari yoritish uskunalarini va elektr motorlardir. Yoritish uskunalarini elektr energiya sarfini quyidagi usullar bilan qisqartirish mumkin. Xonalardagi yoritish uskunalarini doimiy chang va ifloslanishdan tozalab turish, devor va shiftlar yuzasini oqlash, iste'molchilarini o'z vaqtida o'chirib qo'yish, yoritish uskunalarining quvvatini va tipini to'g'ri tanlash.

Yoritish uskunalariga havoda bo'lgan turli ifloslanishlar, chang, namlik o'tirishidan uning foydali ish koeffitsienti va boshqa yoritish kattaliklari kamayib ketadi. Shuning uchun chang va iflos xonalarda yoritilganlik 8-10 barobar kamayishi mumkin. Ifloslanishni hisobga olib yoritish lampalarini yoki kattaroq quvvatli qilib olinadi yoki ularni ko'proq o'rnatiladi. Natijada umumiy quvvat ortib elektr energiya sarfi ortadi.

Nasos stansiyasida ko'pchilik ishlar mavsumiy yoki vaqti-vaqti bilan bo'ladi. Ish joyi esa doimiy yoritilib turiladi. Bu esa yana ortiqcha energiya sarflanishiga olib keladi. Shuning uchun ishlatilmaydigan lampalarni o'chirib qo'yish zarurdir. Buning uchun avtomatik boshqarish sistemalari qilinadi.

Kalit so'zlar: panel, akkumlyator, invertor, kontrolyr, dvigatel, yoritgich, nasos, quvvat.

Аннотация: Основными потребителями электроэнергии на насосной станции являются осветительное оборудование и электродвигатели.

Снизить потребление электроэнергии осветительной аппаратурой можно следующими способами: Чистка осветительного оборудования в помещениях от постоянной пыли и загрязнений, побелка поверхности стен и потолков, своевременное отключение потребителей, правильный выбор мощности и типа осветительной техники. От попадания на осветительное оборудование различных загрязнений воздуха, пыли, влаги снижается его коэффициент полезного действия и другие величины освещенности. Поэтому в пыльных и

грязных помещениях освещенность можно уменьшить в 8-10 раз. Учитывая загрязнение, лампы освещения либо берут большей мощности, либо устанавливают их побольше. В результате увеличивается потребление электроэнергии с увеличением общей мощности. Большинство работ на насосной станции сезонные или периодические. А рабочее место постоянно освещается. Это снова приводит к чрезмерному расходу энергии. Поэтому необходимо выключать неиспользуемые лампочки. Для этого делают автоматические системы управления.

Ключевые слова: панель, аккумулятор, инвертор, контроллер, двигатель, освещение, насос, питание.

Annotation: The main electricity consumers at the pumping station are lighting equipment and electric motors.

Electrical energy consumption of lighting equipment can be reduced by the following methods. Cleaning lighting equipment in rooms from constant dust and pollution, whitewashing the surface of walls and ceilings, timely shutdown of consumers, the correct choice of power and type of lighting equipment. Various air pollution, dust, moisture retention on lighting equipment will reduce its useful operating coefficient and other lighting sizes. Therefore, lighting in dusty and dirty rooms can be reduced by 8-10 times. The pollution is obtained by removing the lighting lamps or larger capacity, or they are installed more often. The result is an increase in electricity consumption with an increase in total power. Most work at the pumping station is seasonal or occasional. And the workplace is constantly illuminated. This leads to further excessive energy consumption. Therefore, turning off unused lamps is necessary. For this, automatic control systems are made.

Keywords: panel, accumulator, inverter, controller, engine, illuminator, pump, power.

Barchamizga ma'lumki bugungi kunda energetika sohasining barcha tarmoqlarida elektr energiyadan samarali foydalanish masalasi chora tadbirlari ishlab chiqilmoqda. Odatda energiya tejash ob'ektdagi asosiy elektr iste'molchilarni energiya sarfini qisqartirish yo'lari bilan amalga oshiriladi.

Yetarli yoritganlik hosil qilish uchun lampalar quvvati yuqoriroq olinadi, natijada elektr energiya sarfi ortadi. Nasos stansiyasidagi mashina va qurilmalar turli tartibda ishlaydi. O'zgaruvchan va o'zgarmas yuklanishda, shu davrlari salt ishlash bilan almashlab turadi, qisqa muddatli yoki boshqalar. Har bir ishlash tartibi uchun ma'lum bir qator tadbirlar ishlab chiqarilgan bo'lib elektr energiya samaradorligini oshiradi. Tekis yuklanishli ish rejasiga nasos va ventilyatorlar misol bo'ladi. Bunday qurilmalarda quvvatni 20-25% ga ko'proq olinishi tavsiya qilinadi.

Yordamchi iste'molchilarni ko'pchilik motorlari to'la yuklanmagan, quvvati qisman foydalanilmay qoladi. Ularning yuklanishi darajasi 50-60% dan oshmaydi.

Bunday motorlar kamroq quvvatlari bilan almashtirish kerak. Ba’zi bir qurilmalar uzoq muddatli salt ishlatilishi mumkin. Bu davrda elektr energiya sarfi umumiy energiya miqdorini 15-20% ni tashkil qiladi.

Nasos stansiyani yoritish tizimini quyosh batareyalaridan foydalanib energiya tejash chora tadbirlari. Solishtirma quvvat usuli yorug‘lik oqimidan foydalanish koeffitsienti usulining soddalashtirilgan shaklidir. Yoritish qurilmasining solishtirma quvvati bu umumiy o‘rnatilgan yoritgichlarning quvvatini yoritilayotgan xonaning maydoniga nisbati bilan aniqlanadi, ya’ni

$$P_s = P_{um} / S. \quad (1.1)$$

Me’yoriy yoritilganlikni yaratish uchun kerak bo‘lgan solishtirma quvvat lampaning turi va quvvatiga, yoritgichning turiga, xonaning tasnifiga, zaxira koeffitsientiga bog‘liq bo‘ladi. Har xil yorug‘lik manbalari bo‘lgan standart yoritgichlar uchun bu faktorlarning solishtirma quvvatga bo‘lgan ta’sirlarini tahlil qilib yoritish qurilmalari uchun solishtirma quvvat jadvali tuzilgan. Bu jadvallarda solishtirma quvvat P_s qiymati me’yoriy yoritilganlik, yoritilgan yuzaning maydoni hamda yoritgichning hisoblash balandligiga bog‘liq holda berilgan.

Jadval tuzilayotganda quyidagi faktorlar o‘zgarmas qilib olingan:

- 1) zaxira koeffitsienti K_z , lyuminessent lampalar uchun $K_z=1,5$, cho‘g‘lanma lampalar uchun $K_z=1,3$ qilib olingan;
- 2) minimal yoritilganlik koeffitsienti Z , lyuminessent lampalar uchun $Z=1,1$, cho‘g‘lanma lampalar uchun $Z=1,15$ qilib olingan;
- 3) tarmoq kuchlanishi $U_t=220$ V deb olingan.

Agarda bu faktorlar o‘zgarsa, jadvaldan solishtirma quvvat P_s qiymati qayta hisoblash yo‘li bilan to‘g‘irlanadi. Masalan, $U_t = 127$ V tarmoq kuchlanishi bo‘lgan holda jadvaldan olingan P_s qiymatni to‘g‘rilash koeffitsientiga ko‘paytiramiz, ya’ni $P_{s(127)} = 0,86 P_{s(220)}$.

Agarda zaxira koeffitsienti $K_z > 1,5$, ya’ni hisoblayotgan xonamiz changli bo‘lib oldindan zaxira koeffitsienti $K_z = 1,8$ deb berilgan bo‘lsa, unda jadvaldan olingan R_s qiymatni zaxira koeffitsienti $K_z = 1,8$ uchun qayta hisoblaymiz:

$$P_{C(K_z=1,8)} = \frac{P_{C(K_z=1,5)} \cdot 1,8}{1,5}. \quad (1.2)$$

Hisoblash tartibi:

1. Jadvaldan solishtirma quvvat $P_s = 11.2$ Vt aniqlaymiz.

2. Umumiy o‘rnatilgan quvvatni hisoblaymiz:

$$P_u = P_s \cdot S = 11.2 \cdot 134 = 1500 \text{ W} \quad (1.3)$$

3. Me’yoriy yoritilganlikni yaratish uchun kerak bo‘lgan bitta lampaning quvvati:

$$P_\Lambda = \frac{P_u}{n} = \frac{15000}{6} = 250 \text{ W} \quad (1.4)$$

bunda n - lampalar soni.

Nasos stansiyasi joylashgan hududdagi quyosh radiatsiyasi xarakteristikalarini.

Yerga kelayotgan quyosh radiatsiyasi. O‘zbekistonning aktinometrik stansiyalarida quyosh radiatsiyasining quyidagi tarkibiy qismlari o‘rganiladi: S – normal nur tekisligiga to‘g‘ri: D – gorizont, tekislikka sochilgan va $Q = S + D$ gorizont tekislikka yig‘ilgan, O‘lchashlar har 3 soatda diskret amalga oshadi, quyosh vakti bilan 6-30 dan boshlab va Toshkentdagi AS intensivlikni ko‘shimcha uzluksiz aniqlash olib boriladi, bu esa soatlarda va sutkadagi izolyatsiya yig‘indisini o‘lchash imkonini beradi. Boshqa AS larda bu kattaliklar S, D va Q trapesiya usuli bilan aniqlanadi, bunda natijalarning anikligi past bo‘ladi, xususan o‘zgaruvchan bulutli kunlarda yoki yog‘ingarchilik, chang bo‘roni, tuman, antropogen ifloslanishlar okibatida quyosh radiatsiyasi ushlanib kolsa natijalar to‘g‘ri bo‘lmaydi.

Quyosh energetik asboblari quyosh nurini kayta ishlash usuliga ko‘ra: konsentrlangan va konsentrlanmagan kayta ishlovlariga bo‘linadi. Ularning har birini o‘z afzalliklar va kamchiliklari bor. Konstruktiv tuzilishga ko‘ra quyidagi asosiy quyosh energetik asboblari turlariga bo‘linadi. Quyoshning kuzatib borish uning nurini yig‘adigan priyomniklar, - quyoshni kuzatib bormay nurni konsentratsiyalaydigan priyomniklar, - quyosh nurini konsentratsiyalamay boradigan priyomniklar.

Gorizontga nisbatan ma‘lum burchak ostida va janubga orientatsiyalangan sharoitda quyosh nuri priyomniklarini mustaxkam o‘rnatish.

Ekspluatatsiya davriga ko‘ra gemoenergetik asbobni o‘rnatishining optimal burchagi α o‘zgarib turadi yil davomida ishlatilganda $\alpha = \varphi$, bunda φ - joyning geografik kengligi, yilning sovuq davrida ekspluatatsiya kilinganda, $\alpha = \varphi + 15$ issik davrida $\alpha = \varphi - 15$ α - burchakning bu qiymatlari O‘zbekiston AS i uchun ham olingan.

Quyosh nuri priyomnikning bunday joylashtirishi ancha sodda, ishochli va ishlatishi kulay shuning uchun hozirgi kundagi quyosh nurini issiklik va elektr energiyaga aylantirishda keng ko‘llanilmokda. Shuning uchun ushbu ishda quyosh fotoelektir kurilmasi ishlash xarakteristikalarini aniqlashda oxirgi variant tanlangan. Yassi mustaxkam o‘rnatilgan priyomnikli quyosh fotoelektir kurilmasi janub tomga orientatsiyalash va yil davomida ishlaydi shuning uchun u gorizontga nisbatan φ - burchak ostida maxkamlanishi kerak. Quyosh radiatsiyasining bunday priyomnikka tushayotgan oylik o‘rtacha va yillik yig‘indisining yig‘indisi quyidagi formula bilan aniqlanadi.

$$\overline{Q}_{\varphi} = \overline{S'}(K \sin \varphi + \cos \varphi) + D \frac{1 + \cos \varphi}{2} + \overline{Q}_p \frac{1 - \cos \varphi}{2} \quad (1.5)$$

Bunda S, D va Q – gorizont tekislikka tushayotgan tushayotgan to‘g‘ri, sochilgan va yig‘ilgan radiatsiya summasining yillik va o‘rtacha oylik qiymatlari; R – quyosh

bataryasi atrofini o‘rab turgan sirtning diffuzion akslantiruvchi xususiyati ($r = 0,2$) ; K-gorizont tekislikka tushayotgan to‘g‘ri quyosh radiatsiyasiga yondoshgan kabi azimut bilan vertikal tekislikka tushayotgan to‘g‘ri quyosh radioatsiyasi kattaligiga teng koefitsent; $\bar{Q}_\varphi$ - kattalikni xisoblash uchun kiymatlarga ko‘ra aniklangan, aniklik darajasi yukori bo‘lishi uchun ular grafik shakliga keltirilgan; Q_φ - uchun o‘rtacha kvadratik chetlashishlarni baholash uchun

$$\Delta Q_\varphi = \Delta Q \frac{\bar{Q}_\varphi}{Q} \quad (1.6)$$

Bunda: $\Delta Q - \bar{Q}$ kiymatining o‘rtacha kvadratik og‘ishi

Turli tiponaminallardagi QFEQ larning asosiy xarakteristikasi.

Hozirgi kunda quyosh fotoenergetikasini rivojlantirish uchun katta imkoniyatlar bor, Germaniya, Yaponiya, AKSH, Rossiya va boshqa mamlakatlarda yuzlab MVt ga ega bo‘lgan QFEQ (kremniy) danko‘plab ishlab chikarilmokda 5.2.1- jadvalda Rossiya – Gollandiya ko‘shma korxonalarida ishlab chikarilgan monokristal kremniy asosida 3 xil konstruktiv variantlarda QFEQ keltirilgan, karkazsiz (“Lira”- seriyasi,) karkasli (MSW -seriyasi) va metaldan (MSWm -seriyasi) solishtirish mumkin bo‘lgan quvvat va kuchlanishlari bilan keltirilgan.

QFEQ da ishlab chikariladigan 1 Vt quvvatining narxi, quvvat ortishi bilan arzonlashadi. Kompaniyaning pray-listi analizi natijasida bu yaxshi ko‘rinadi. Karkasli modullarning 1 Vt quvvati 3,0 – 3,5 Vt bo‘lganda narx 8 AKSh dollar ,45 – 65 Vt bo‘lgandi 5,4 AKSh dollariga teng bo‘ladi.

1-jadval Turli quvvatdagi QFEQ ko‘rsatkichlari

1–jadval

Tipmo‘duli	O‘lchamlari	Elektr o‘lchamlari					
		$P_{max} B_T$	$U_{nam} B$	U_{xx}, B	I_{sc}, A	$U_{mp} B$	I_{mp}, A
KV-10/12M	443x220x34	10	12	21,5	0,58	17,3	0,53
	344x284x34						
KV-20/12M	818x220x34	20	12	21,7	1,20	17,8	1,10
	625x284x34						
	431x413x34						
KV-30/12M	818x413x34	30	12	21,5	1,95	17,0	1,80
	625x534x34						
	818x407x34	40	12	21,5	2,40	17,8	2,25

KV-40/12M	625x534x34						
-----------	------------	--	--	--	--	--	--

Tip mo’duli	O’lchamlari, MM	Bec, KG	Nominal quvvat, BT	Кол-во селлов мо’duli, шт
6W /6V	276x272x34	2,0	6	14
10W /6V	293x438x34	4,0	10	36
20W/12V	524x438x34	5,0	20	36
50W/12V	684x647x34	7,0	50	36
80W/12V	1186x526x34	7,0	80	36
90W/12V/24V	1310x660x34	9,3	90	72
100W/12V/24V	1310x660x34	9,3	100	72
110W/12V/24V	1310x660x34	9,3	110	72
150W/12V/24V	1310x660x34	9,3	150	72

Elektr ta'minotida katta etishmovchilik kuzatilayotgan tumanlarda, ayniksa gazlashgan qishloqaxoli yashash xonadonlarda quyosh fotoelektir kurilmasi ishlatish maksadga muvofikdir. Hozirgi kunda belgilangan narxlar bilan quyosh fotoelektir kurilmasini elektronasoslar va markaziy elektr tarmog'idan uzokda bo'lgan joylarda elektr bilan ta'minlashda ishlatish mumkin. Bu jihatlardan karaganda MSW 20(12,24) tipdagi QFEQ larni ishlatish mumkin ularni xizmat ko'rsatish muddati 20 yil, kafolat muddati 10 yil. Tayyorlovchi firma komplekt tarkibiga (AB) elektr akkumlyator batareyalari va inventarlarni kerakli parametrlarga ega bo'lgan ko'yish mumkin.

Xuddi shunday ishlar O'zbekistonda ham olib borilmokda. O'z. Res. AN fizika-texnika institutida ishlab chikarilgan va energiya ta'minotining avtonom sistemasi (ASE) ishlab chikilgan bo'lib, kam energiya talab kiladigan elektrlashtirilmagan uzokda joylashgan tumanlarda ishlatishga mo'ljallangan.

- Monokristal kremniy asosida ishlangan 24kVt quvvatli quyosh fotoelektrik bloki (AM 1 shartlarida va $U 100 \text{ Vt} / \text{m}^2$ yorug'likda) Joyning giyografikkengligiga va yil fasliga ko'ra quyoshga nisbatan optimal burchakda fotoelektrik blok o'rnatiladi.

- tekshiruvga xojat bo'lmagan, ishkoriy va kislotali 200-300 A soat umumiy hajmi

- turli ish rejimlarida AB ning razryad-zaryadini tekshirish uchun kontrolyor: - 1 kW quvvatli – 12/ 220 V li inventarga ega boshqarishi mumkin:

- montaj simlari va turli markadagi kabellar:

- asbob uskunalar komplekti, ular ishlab chikarilgan energiyani kabul kiladi va quyidagilardan tashkil topgan: - 0.75kVt quvvatli suv ko'targich nasos, ish vakti taxminan 6 soat-sutka

- 6 soat-sutka ishlaydigan lyuminessetlampalar (10 dona 20 Vt dan) :

- 4 soat/sutka ishlaydigan 60-70 Vt quvvatli ok-kora elektrik televizorlar.

Bundan tashkari, 70 Vt quvvatli sovutgichni energiya bilan ta'minlanishi mumkin. (butun sutka davomida) va boshqa 20 Vt quvvatli 2 soat/sutka ishlaydigan mashina asboblari ham energiya bilan ta'minlaydi. Toshkent shahridagi “Foton” amorff-kremniy asosida quyosh foto elektir kurilmasi tayyorlash yo'lga ko'yildi,

a) energiyani iktisod kiluvchi yoritish lampalari va ok-kora televizor uchun 100 Vt quvvatli.

b) 0.75kW quvvatli suv ko'targich nasos uchun (0,3-0,45 m³ soat) suv osti manbalardan suvni tortib olish uchun, u GOST talablariga javob beradi.

Jihozlar zarur qismlar va elektr akkumlyatorlar bilan ta'minlanadi. Bu qurilmalar Korakalpog'istondagi Taxtako'prik tumanidagi Kastrubaqishloq axoli yashash punktida sinovdan o'tkazilgan, u erlar gazlashtirilmagan.

Navoiy viloyati Nurota tumanidagi qishloq axoli yashash punkti yashash uylarini elektr ta'minoti uchun quyosh fotoelektir kurilmasi tanlashda nergetik jihatdan, tannarxi va ekspluatatsiya ko'rsatkichlari va ishlash xarakteristikalariga e'tibor beriladi.

Quyosh energiyasidan foydalanib nasos stansiyani yoritish

Nkontrolliy nasos stansiyasida elektir jixozlari va yoritish tizimida quyosh energiyasidan foydalanishda tashqi yoritish sistemasida quyosh energiyasidan foydalanildi. Tashqi yoritish va qorovulxona shuningdek xojatxonalarining umumiy quvvati 1.6kVt soat ga teng. Shunga mos ravishda Quyosh fotoelektir qurilmasi tanlandi bunga **quyosh foto paneli, akkumlyator, invertor va kontrolyr** kiradi. Men quyosh fotoelektir panelini tanlaganimda obyektimdagi yuklanishga va o'sha ob'yektim joylashgan xududdagi quyosh radiatsiyasi 1.5 kkal/sm²*min bo'lgani uchun quyosh radiatsiyasi va ob-hovoni inobatga olgan xolda mos ravishda **RZMP-240-T 240Bt 21B** modeli. Quyosh fotoelektir panelidan foydalanib nasos stansiyani tashqi va qorovulxona, xojatxonalarini yoritish tizimida **240Vt** li paneldan 7 tasi olindi va shunga ko'ra nasos stansiyada 1.6kVt energiya sarflanadi. $P=1.6kVt$, $U=220B$

$$I=P/U \quad I=1.6/220=7A$$

Nasos stansiyada kuniga 13soat tashqi yoritish tizimidan foydalaniladi shunga ko'ra.

$$I_{kun}=13_{soat} * I=13*7=91A$$

Shunga mos ravishda Delta **HRL12-100 (100A*coat 12B)** ves 33kg markadagi akkumulyator olindi, **Prosine 1800i** markali 1800Vt li inverter tanladim.

XULOSA: Men nasos stansiyasida quyosh fotoelektir qurilmasidan foydalanishdan maqsad Prizdentimiz aytkanidek uzluksiz elektr energiya bilan tamirlash maqsadida chora tadbirlar ishlab chiqarilgan va Nasos stansiya joylashgan xududdagi elektr energiyasi tejash maqsadida va elektr energiyani tez-tez uzilishidan kelib chiqqan xolda quyosh fotoelektir qurilmasidan foydalandim. Nasos stansiyani

tashqi yoritish qismida tungi paytda yoritish qismiga zaruratchilik katta bo'lganligi sababli quyosh energiyasidan foydalandim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ibrohimovich, N. H., & Djabarovich, A. X. (2023). VENTIL MOTORLI ELEKTR YURITMANING TEZLIK BO 'YICHA YOPIQ ROSTLASH TIZIMINI TAQBIQ QILISH USULLARI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 15(3), 92-96.

2. Djaborovich, A. X., Norqul o'g'li, M. X., & Bahtiyor o'g'li, R. J. (2021). BOSHQARILUVCHAN TO 'G 'RILAGICHLI CHASTOTA O 'ZGARTIRGICHLAR. *Евразийский журнал академических исследований*, 1(9), 148-153.

3. Axtamovich, A. R., Eshmamat o'g'li, N. E., & Farxodovich, X. J. (2023). QUYOSH ENERGIYASIDAN ISSIQXONALARNI QUYOSH SUV ISITGICHLARI YORDAMIDA ISITISHDA SAMARALI USULLARIDAN FOYDALANISHNI TADQIQ QILISH. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 15(3), 78-82.

4. Axtamovich, A. R., Eshmamat o'g'li, N. E., Farxodovich, X. J., & Sheraliyevna, H. K. (2023). QUYOSH ENERGIYASIDAN ISSIQXONALARNI ISITISHDA QUYOSH KOLLEKTORLARIDAN FOYDALANISHNI SAMARALI USULLARINI TAKOMILLASHTIRISH. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 15(3), 83-86.

5. Каххоров, С. К., & Мирзоев, Д. П. (2020). ИЗУЧЕНИЕ КОММУТАЦИОННЫХ УСТРОЙСТВ. *European Science*, (2-2), 56-60.

NURSING CARE IN DIABETES

Kahramonova Mohinur Dilmurod qizi

*No. 2 Namngan Abu Ali Ibn Sina College of Public Health,
special subject teacher of*

Abstract: this article describes the origin of diabetes, its causes, and the use of nursing care in treatment methods.

Key words: Etiology, clinic, polyuria, polyphagia, diabetes.

Diabetes mellitus is a disease associated with insulin deficiency, which leads to disturbances in metabolism, mainly carbohydrate metabolism. Today, people secretly pass this period of illness, and there are many cases of refusal of nursing care.

The disease is chronic and there is often a risk of worsening. Conditions caused by diabetes can lead to death (this is hyperglycemic and hypoglycemic coma). According to statistics, diabetes is the second most common disease caused by metabolic disorders (obesity is in first place). Globally, diabetes is diagnosed in one tenth of the population. Considering that the disease can pass without symptoms, scientists assume that the percentage of patients with diabetes is actually much higher.

Importance of Insulin - Diabetes is caused by insulin deficiency. Disturbances in protein, carbohydrate and fat metabolism are characteristic of this disease. Insulin, which is involved in carbohydrate metabolism, ensures the breakdown, synthesis and use of glycogen in the liver, and also prevents the breakdown of carbohydrate compounds. In the process of protein metabolism, insulin begins to synthesize proteins and nucleic acids, preventing the degradation of the former. The effect of insulin on fat metabolism is that it increases the rate of glucose entering hepatocytes, activates energy cell processes, slows down the breakdown of fats and improves the synthesis of fatty acids. If there is not enough insulin, sodium cannot enter the cells.¹

Symptomatic (secondary) diabetes. Appears due to another disease (for example, diseases of the pancreas). It can also occur due to long-term use of drugs and genetic pathologies.

Diabetes caused by poor diet in childhood. It often occurs in people living in tropical regions.

In addition, gestational diabetes that occurs during pregnancy in women can be distinguished. Depending on the level of glucose in the blood, it is classified as follows: ketones are formed in the body, and these are toxic decay elements.

---

¹ <https://med24.uz/uz/bolezn/sakharnyy-diabetes>

8) Due to the need to remove excess glucose from the body, the patient's daily urine output increases. In addition to glucose, a large amount of fluid is also released, as a result of which the body is dehydrated and the constant thirst that cannot be satisfied occurs. Also, the body's energy reserves decrease, as a result of which a person begins to lose weight.

Factors causing diabetes

Factors that cause the development of diabetes are the following:

Excess weight;

Hereditary predisposition, because 9% of patients with the disease have relatives with diabetes;

Improper nutritional composition (lack of fiber in the diet and an abundance of carbohydrates);

Taking diabetogenic drugs (diuretics, glucocorticoid hormones, cytostatics, hypotensive drugs);

The presence of cardiovascular diseases.

Treatment of diabetes

To treat diabetes:

normalization of metabolic processes

to normalize the level of glucose in the blood

It is necessary to eliminate the possibility of complications of the disease

Diet is the basis of diabetes treatment. The patient's diet is selected by the doctor, taking into account age, gender, physical activity and weight. In type 1 diabetes, carbohydrates are strictly eaten at the exact same time each day to control blood sugar levels and insulin delivery when needed. It is important to avoid fatty foods.

If the patient has type 2 diabetes, he should avoid sweets altogether. The total calorie content of meals is also reduced, it is recommended to eat in portions, and fructose, aspartame and sugar substitutes can be used.

Only mild diabetes can be treated with diet. If the patient has more severe forms of the disease, it is impossible to treat without medicines. In type 1 diabetes, insulin therapy is used, in type 2 diabetes, special drugs are used to lower blood sugar levels. Compensatory diabetes - the patient does not complain about his health, the blood sugar level on an empty stomach does not exceed 4 mmol/l, and during the day does not exceed 9 mmol/l.

ketones are formed in the body, and these are toxic decay elements.²

8) Due to the need to remove excess glucose from the body, the patient's daily urine output increases. In addition to glucose, a large amount of fluid is also released,

---

² <https://cyberleninka.ru/article/n/abu-ali-ibn-sinoning-sog-lom-turmush-tarzigadoir-fikrlari>

as a result of which the body is dehydrated and the constant thirst that cannot be satisfied occurs. Also, the body's energy reserves decrease, as a result of which a person begins to lose weight.

Factors causing diabetes

Factors that cause the development of diabetes are the following:

Excess weight;

Hereditary predisposition, because 9% of patients with the disease have relatives with diabetes;

Improper nutritional composition (lack of fiber in the diet and an abundance of carbohydrates);

Taking diabetogenic drugs (diuretics, glucocorticoid hormones, cytostatics, hypotensive drugs);

The presence of cardiovascular diseases.

Treatment of diabetes

To treat diabetes:

normalization of metabolic processes

to normalize the level of glucose in the blood

It is necessary to eliminate the possibility of complications of the disease

Diet is the basis of diabetes treatment. The patient's diet is selected by the doctor, taking into account age, gender, physical activity and weight. In type 1 diabetes, carbohydrates are strictly eaten at the exact same time each day to control blood sugar levels and insulin delivery when needed. It is important to avoid fatty foods.

If the patient has type 2 diabetes, he should avoid sweets altogether. The total calorie content of meals is also reduced, it is recommended to eat in portions, and fructose, aspartame and sugar substitutes can be used.

Only mild diabetes can be treated with diet. If the patient has more severe forms of the disease, it is impossible to treat without medicines. In type 1 diabetes, insulin therapy is used, in type 2 diabetes, special drugs are used to lower blood sugar levels
Insulin therapy

Insulin is used only under careful control of blood and urine glucose levels. There are three types of insulin: short-acting, long-acting, and intermediate-acting. Long-acting insulin is administered once a day, usually two other types are prescribed to enhance the effect and fully cover the disease.

An overdose of insulin can lead to life-threatening conditions such as hypoglycemic coma. Therefore, when using insulin, it is necessary to follow only the doctor's instructions and not to deviate from them.

Side effects of insulin therapy:

swelling, pain and redness at the injection site;
allergic reactions;
lipodystrophy (fat tissue "melts" at the injection site).
Drugs that lower blood sugar

Medicines that reduce the amount of sugar are a special addition to the diet.

These include:

biguanides ("Sifor"). It prevents the absorption of glucose in the intestines, saturates the tissues of the body with sugar;

Sulfoarea drugs: improve the synthesis of glucose by the tissues of the pancreas and its cells, and also help the absorption of sugar in the tissues;

Inhibitors of alpha-glucosidases: improve the synthesis of insulin, prevent a sharp rise in sugar levels.

meglitinides: reduce blood glucose levels;

thiazolidinediones: reduce the level of glucose produced in the liver.

To improve overall health and reduce the effects of diabetes on the body, overweight and diabetic people should normalize their weight.

The following products can be consumed in case of diabetes:

black bread;

meat, vegetable and fish stews;

poultry, beef, fish;

vegetables;

cereal products, pasta, legumes;

chicken eggs;

sour berries, fruits;

dairy products (the amount should be discussed with the doctor);

tea, natural coffee, juices (no more than five glasses per day);

vegetable oil, butter;

milk sauces.

The following are prohibited:

pastries, desserts from dough;

mustard, pepper;

smoked meat, canned goods, pickles;

alcoholic beverages;

animal fats;

sweet dried fruit.

Dangerous aspects

Patients who consult a doctor with symptoms of diabetes are examined by an endocrinologist. This disease is not completely harmless and can cause:

polyneuropathy (swelling and reduced sensation in the legs and arms);

angiopathy (increased vascular permeability);

rhinopathy (failure of the retina, veins, arteries and capillaries of the eye, blurred vision, detachment of the retina);

diabetic foot nephropathy (impaired blood circulation in the legs, pain, failure of the joints and bones of the legs).

Hyperglycemic and hypoglycemic coma in diabetes are very dangerous conditions and can lead to death.

It is necessary to implement the above factors and recommendations using nursing care, and use methods beneficial to health.

In this regard, Ibn Sina also mentioned the following thoughts in his works:

"The worst food is the food that makes the stomach heavy, and the worst drink is the drink that increases the norm and fills the stomach... If you eat more than the norm, you must be hungry the next day..."

"The worst thing is eating a mixture of different foods and eating for too long..."

"The downside of a very tasty meal is that you can eat too much of it..."

In conclusion, it should be said that every person needs to take care of himself. It is also advisable to use the given opportunities wisely, to use the advice of medical association employees where necessary.

List of used literature

1. <https://med24.uz/uz/bolezn/sakharnyy-diabetes>
2. <https://cyberleninka.ru/article/n/abu-ali-ibn-sinoning-sog-lom-turmush-tarzigadoir-fikrlari>
3. Abu Ali Ibn Sina's thoughts on a healthy lifestyle
4. Lex.uz
5. advise.uz
6. N. Choriyeva. diabetes

XI ASRDA G‘ARB MUTAFAKKIRLARI YARATGAN TARBIYAVIY QADRIYATLAR, KAYKOVUSNING “QOBUSNOMA” ASARI MISOLIDA

Qolandarova Dilafruz Karimovna

Urganch Davlat Universiteti

1-bosqich doktoranti

Annotatsiya: Bu maqolada O‘rta Osiyo va Sharq, G‘arb xalqlari mutafakkirlari pedagogika tarixi va hozirgi kungacha bo‘lgan turli tarixiy davrlarda tarbiya, maktab va pedagogika nazariyalarining taraqqiyotini o‘rganish haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: pedagogika, tarbiya, ijtimoiy-tarixiy tajriba, ma‘naviy-axloqiy qadriyat, zamonaviy pedagog, o‘quv-tarbiyaviy tarbiya, ma‘naviy-ma‘rifiy tarbiya, tarixiy davr, tamoyil.

Аннотация: В статье рассматривается история педагогики среднеазиатских, восточных и западных мыслителей, а также развитие образования, школы и педагогических теорий в разные исторические периоды до настоящего времени.

Ключевые слова: педагогика, образование, общественно-исторический опыт, духовно-нравственная ценность, современный педагог, учебно-просветительское образование, духовно-просветительское образование, исторический период, принцип.

Annotation: This article deals with the history of pedagogy of Central Asian and Eastern and Western thinkers and the development of education, school and pedagogic theories in different historical periods until now.

Key words: pedagogy, education, social-historical experience, spiritual-moral value, modern pedagogue, educational-educational education, spiritual-educational education, historical period, principle.

O‘zbekistonda mustaqillikning ilk yillaridanoq milliy tariximiz va ma‘naviyatimizni, o‘zligimizni qayta tiklashga, xalqimizning boy ma‘naviy merosini o‘rganib, keng yoritish, jamoatchilikka tanishtirish va targ‘ib qilishga katta e‘tibor berila boshladi. Bunday ma‘naviy islohotlarni amalga oshirish uchun eng avvalo ijodkor xalqimizga ijtimoiy hayotning hamma sohalarida keng imkoniyatlar yaratildi. Mustaqillik yillarida jamiyatning iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy, ma‘naviy-ma‘rifiy sohalarini isloh qilish borasida ulkan ishlar amalga oshirildi. Bu davrda xalqimizning tafakkuri va dunyoqarashi kengaydi, o‘zligini anglashga bo‘lgan intilishi, o‘tmishiga, tarixiga, boy ma‘naviy qadriyati va an‘analari, ma‘naviy merosiga qiziqishi kuchaydi. Ayniqsa jahon sivilizatsiyasiga o‘zining boy ma‘naviy merosi bilan muhim hissa qo‘shgan Markaziy Osiyolik Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Najmiddin Kubro, Ahmad

Yassaviy, Bahouddin Naqshband, Alisher Navoiy, Bobur singari o‘rta asr allomalari, shuningdek, Munis Xorazmiy, Ogahiy, Komil Xorazmiy, Feruz, Avaz O‘tar, Tabibiy kabi Xorazm ma‘rifatparvarlarining ijtimoiy-falsafiy, ma‘naviy-axloqiy va gumanistik qarashlari har tomonlama chuqur, xolisona, yangicha yondashuvlar asosida tadqiq qilina boshlandi.

Sharq olamida ilmiy -tarbiyaviyva pedagogik tomondan kitobxonlar diqqatini jalb qilgan muhim asarlardan biri — Qaykovusning 1082-1083 melodiylar, 475 hijriy yillarda yaratilgan «Qobusnoma» asaridir. Qaykovus bu asarni o‘g‘li Gilonshohga bag‘ishlaydi.

X-XI asrlar feodal jamiyatida madaniyat, ilm fan, san‘at va adabiyot-anchagina rivojlangan va taraqqiy etgan davr edi. Abu Abdulloh Rudakiy, Abulqosim Firdavsiy, Abul Hasan binni Ahmad Unsuriy kabi shoir va olimlar X-XI asrning yirik namoyandalari edilar. “Qobusnoma” ham mazkur XI asrning ko‘zga tashlanib turgan mevalaridan hisoblanadi.

“Qobusnoma” rus va g‘arb sharqshunoslarining, sharq olimlari va pedagoglarining diqqatini jalb etdi. Bu olimlar «Qobusnoma»ni diqqat bilan o‘rgandilar va o‘z tillariga tarjima qildilar. Masalan, 1702-1705 yillarda turk tillariga, 1786-87-yillarda Muhammad Sidiq Rashidiy tomonidan uyg‘ur tiliga, taxminan 1860-yilda Muhammad Rizo Ogahiy tomonidan o‘zbek tiliga, 1881-yilda esa Qayum Nosiriy tomonidan tatar tiliga tarjima qilingan. Bu tarjimalar turkiy tillardagi eng nodir nusxalar bo‘lib qoldi. Bulardan tashqari, «Qobusnoma» 1886 - yilda rus tiliga, shuningdek fransuz tiliga, 1811-yilda esa nemis tiliga tarjima qilindi va bu millatlar ham uni o‘z onatillarida diqqat bilan o‘rgana boshladilar.

Rus va G‘arb pedagog olimlari bola tarbiyasiga, uning axloqiy masalalariga qanchalik e‘tibor bergan bo‘lsalar, Sharq olimlari ham shunchalik katta e‘tibor berganlar.

Bu tarbiya Sharq olimlari tomonidan yaratilgan asarlarda o‘z ifodasini topdi.

Jumladan, mashhur hind masali «Kalila va Dimna», Nizomul Mulkning «Siyosatnoma», Nosir Xisravning «Saodatnoma», «Ro‘shnoinoma», Yusuf Xos Hojibning «Qutadg‘ubilik», Mahmud Qoshg‘oriyning «Devoni lug‘otit turlar», Ahmad Yugnakiyning «Hibatul haqoyiq», Alisher Navoiyning «Mahbul-qulub», «Vaqfiya» kabi asarlari muhim ahamiyatga ega bo‘lgan manbalardir, «Qobusnoma» esa shular jumlasidandir.

“Qobusnoma” ning 27-bobi “Farzand parvarish qilmoq zikrida” bo‘lib unda kelajak avlod tarbiyasi va uning dunyosi uchun qilinishi kerak bo‘lgan muammolar

tahlil qilinadi. “ Ey farzand agar farzanding bo‘lsa, anga ot qo‘yg‘il, nedinkim, otadin farzand haqlaridin biri unga yaxshi ot qo‘ymoqdur. yana biri uldurkim, farzandni oqil va mehribon doyalarga topshurg‘aysan”.

Darhaqiqat, farzand dunyoga kelgach unga ilk qilinadigan ish ism qo‘ymoqdir. Chunki ismning yaxshisini qo‘yish ota-onaning mas‘uliyatidir. Eng asosiysi uni yaxshi tarbiyachiga ya‘ni ilmli o‘qituvchiga berishdir. Uning kelajagi yaxshi o‘qituvchi, ilm beruvchidadir.

“Demak farzandingga hunar va fazl o‘rgatmakda taqdir qilmag‘il va har ilmni o‘rgatuvchi muallimlar ta‘lim uchun ursalar, sen shafqat ko‘rguzgil, mayli ursunlar, nedinkim yosh o‘g‘lon ilm va adabni tayoq bila o‘rganur va o‘z ixtiyori bilan o‘rganmas. Ammo farzand beadab bo‘lsa va sening ul sababdin qahring kelsa, o‘z qo‘ling bila urmag‘il, muallimlarning tayog‘i bila qo‘rqutg‘il. Bolalarga muallimlar adab bersunlar, toki sendin o‘g‘lingning ko‘nglida gina qolmasin. Ammo uning ko‘ziga o‘zingni haybatlig‘ ko‘rguzgil, to seni xor tutmasin va hamisha sendin qo‘rqib yursin. U bir narsani orzu qilsa, qudrating yetguncha undin ayamag‘il, to tanga havasi bila sening o‘limingni tilamasin“.

Farzanda adab, hunar o‘rgatg‘il, xoh o‘rgatmag‘il turmush mashaqqatlarining o‘zi unga o‘rgatur. Undoqkim debdurlar, ota-ona tarbiyalamasa, kecha va kunduz uni tarbiyalaydur.

Kaykovus farzand tarbiyasiga alohida e‘tibor qaratgan, uni tug‘iganidan tanasi va aqlini tarbiyalashga buyuradi. “ Otaliq shartin bajo kelturg‘ilki, farzanding vujudga kelg‘ondagidek, tiriklik qilsin, ya‘ni har odamki vujudga kelur va shu kundan e‘tiboran xulqi va tabiati unga hamroh bo‘lur, ammo ul ojizlik va bequvvatlikdin uni namoyon qilmag‘usidur. Katta bo‘lg‘on sayin jizmi va ruhi quvvat topar va barcha ruhi [hamma fe‘l atvori] rivojlanadur, kamolga yetg‘ondin so‘ng tamomi yaxshilik va yomonlig‘ini zohir qilur. Lekin sen adab, hunar va donishni farzandingga o‘zingdin meros qilg‘il, toki uning haqqinin bajo kelturmush bo‘lg‘aysan.

Chunki, xos kishinlarning farzandlariga adab va hunardin yaxshiroq meros yo‘qtur va omiy xaloyiqning farzandlariga hirfa [savdo, hunar], pasha [kasb], din yaxshiroq meros yo‘qdur. Pesha qilmoq (o‘rganmoq) muhtashamlarning farzandlariga nomunosib ko‘rinur. Ammo pasha haqiqatda barcha hunarlarning ulug‘idir. Agar xos odamlarning farzandi yuz hunar bilsa va lekin hech kasbni qilmasa, ayb emasdur. hunar esa bir kun ishga yaragusidur ”.

Kaykovusning katta xizmati shundaki, u kelajak avlodni hayotga tayyorlashda ularning har tomonlama kamolga yetishining nazariy masalalarini amaliy tadbiri nuqtayi nazaridan nihoyatda mukammal tarzda ifodalagan. Bugunga qadar bu asar farzand tarbiyasi, uning kelajagi uchun muhim omil vazifasini o‘tab kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi “Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘RQ-637-son qonuni.<https://lex.uz>
- 2.Pedagogika, T., 1996; O‘zbek pedagogikasi tarixi, T., 1997; Qurbonov Sh., Seytxalilov E., Kadrlar tayyorlash milliy dasturi: pedagogik tadqiqotlar yo‘nalishi va muammolari, T., 1999; O‘zbek pedagogikasi antologiyasi [tuzuvchilar: K. Hoshimov, S. Ochil], 1-, 2-j.lar, T., 1995, 1999. Qozoqboy Yo‘ldoshev.^[1]
- 3.Kaykovus “Qobusnoma” © «O‘qituvchi» nashriyoti, 1986 -yil. Kitobxon.Com
- 4.O‘zbek pedagogikasi tarixi (qo‘llanma).prof.A.Zunnunov tahriri ostida.T.1997
- 5.Hoshimov K.,S.Ochil.O‘zbek pedagogikasi antologiyasi.-T.:O‘qituvchi,2010

THE SITUATION OF MEDICINE IN THE KHANATES OF CENTRAL ASIA IN THE XVI-XVII CENTURIES

*Uzoqov Begali, Jovliev Sardorbek,
Alimov Jasur, Dilmurodov Bekzod*

Keywords. Uzbek khanates, medicine, medicine, doctor-healers.

Annotation. In this article, the khanates of Central Asia in the XVI-XVII centuries – The situation of existing medicine in the Bukhara Khanate, Khiva Khanate and Kokand Khanate, briefly about the activities of healers and the methods of treatment they practiced provides information.

During the reign of the shaybanids (16th century), medicine developed a lot in the country. Almost every city would have a hospital, a disabled person's house, a pharmacy, medical schools. For example, in the middle of the 16th century, a special hospital (“infirmary”) was known to have been built on the picturesque outskirts of Tashkent, at a place called “Chorbog”. Here the patients and the wounded were treated. In hospitals, experienced healers were jobs. They also taught students the science of tib. Deeply educated, these healers also wrote works on medicine¹.

Traditional medicine has played an important role in the population marriage of the last medieval Middle Asian khanates. This can be clearly observed on the example of the Bukhara Khanate. In the center of medieval medicine stood the figure of healers. These individuals, deeply in possession of the secret-synoads of Medicine, were mavlono Abulkhakim, son of the late mavlono mulla Sultan Mahmud Tabib, who, according to Hofiz Tanish Bukhari, “is a miracle worker and has the ability of Jesus”, from the scientific works of local scientists, based on the centuries-old experience of the population in their activities. In the process of treating abullaxon, he had washed the stomach of the ruler, made a feeding schedule for several days and prepared the necessary drugs, - indicates muarrix².

Important information about the skill of the medicine men of movarounnahr was also recorded by Fazullah ibn Rozbehan, a 16th-century muarrix who accompanied Muhammad Shaybani-Khan during his campaigns to Dashti Kipchak (1507). He noted that this muarrix, who was exposed to smallpox and yellow fever along the way, was treated by healers through the blood drain ³. Such healers, skilled masters of their profession, still played an important role in the life of society in the following centuries.

¹ Rustamova X.YE., Stojarova N.K., Nurmamatova Q.CH., Abdurashidova SH. A. Tibbiyot tarixi. - Toshkent.: 2014.- 114 b

² Хафиз Таниш Бухори. Шарифнама-йи шахи (Книга шахской славы) / Факсимиле рукописи Д. 88. Перевод с персидского, введение, примечания и указатели М.А. Салахетдинов. Ч. Н. – М. Наука. – 1980. С. 171.

³ Фазуллоҳ ибн Рӯзбихон Исфаҳани. Михман-наме-йи Бухара (Записки бухарского гостя) / Перевод Р.П. Джалиловой. Под. Ред. А.К. Арндса. –М. Наука, 1976 – С. 86.

The achievements in the field of Medicine also had a positive effect on the development of medical services on caravan routes. By the time of the Middle Ages, certain achievements were made in this area. In addition to cities, in large villages and important stops, trade caravans, passenger medical services were established, and special groups of healers were formed who dealt with it. Medical knowledge and secrets of medical services were usually passed down from generation to generation as legacies, and many dynasties of healers emerged⁴. In particular, it is noted in the sources that even in remote areas of the region there were local healers who were able to provide qualified medical services to passengers and means of communication⁵.

Of the major healers who lived in the territory of Uzbekistan during the shaybanids, we are known to Muhammad husayn al-Miroqiy as-Samarqandi, King Ali ibn Sulayman al-Kahkhol, Sultan Ali Khurosani, Mullo Muhammad Yusuf tabib of Tashkent, Ubaydulla ibn Yusuf Ali al-Kahkhol, Mir Muhammad husayn al Aqili. Muhammad husayn al-Miroqiy as-Samarkandi wrote a work on dorishunos in 1545, detailing the properties of various healing plants, their search, preparation and use of Medicine. The book gives color illustrations of various medicinal plants, and also contains illustrations of the tools used in the pharmacy, the containers in which the medicine is stored.

King Ali ibn Sulaiman, like many healers, wrote his works in a poetic style. For example, his “treatise”, dedicated to the art of cajolica, was written in a poetic way. The work describes the structure of the eye, the origin of eye disease, the issues of their identification and treatment, and also shows methods of preparing a special drug for these diseases.

Sultan Ali Khursani served in the Court of Samarkand hokim Abu Mansur Kuchkinchikhan. This is the “treatment program” of the author's work known to us and famous. The work details the disease of all organs of the human body from the head to the foot. Besides this, Sultan Ali Khurosani also had a work titled " Muqaddimai dastur ul-iloj. The work was often referred to simply as a “preface”. The author included in the”preface " some issues that did not fall into the ordinary work.

Ubaydulla ibn Yusuf Ali al-Kahhol was also a prominent Tashkent medicine man. This physician served in the court of the Tashkent hokim – Muhammad Darvish Bahadirkhan. Ubaydulla ibn Yusuf Ali al-Kahkhal's famous work is "healing the sick". The work consists of two parts, the first of which describes diseases that occur in all members, while the second is devoted to various drugs⁶.

Muhammad Aqiliy (Mir Muhammad Husayn al-Aqiliy) was also from a family of healers. Originally from Khurasan. But lived in Mashhad. Muhammad Ağılı was an

---

⁴ O'rolov A. Samarqand shahrining o'рта asrlardagi davolash va shifobaxsh muassasalari ... –B. 234.

⁵ Логофет Д.Н. В горах и на равнинах Бухари. –СПб., 1913. –С. 247.

⁶ Кадиров А.А. История медитсини Узбекистана. – Тошкент: ИПО Ибн Сини, 1994. – 223 с

expert physician who had a good career. The scientist has several works on Tiba. Of these, it is known to us that his works are "drug digestion" and "Corabodine" (Pharmacopoeia). The author described various diseases, their symptoms, diagnostic and therapeutic methods in his work "Drug digestion". The book gives the names of the organs in Greek, Arabic and Turkish (Uzbek). The "pharmacopoeia", on the other hand, lists all kinds of medicinal substances, the ways in which they are prepared and used. In the last Middle Ages, there were also special healers in the structure of ambassadorial missions and large trading caravans. It served the development of political and economic ties between different regions on the one hand, while on the other hand it served to spread medical knowledge to different regions along trade routes. Special runners, spies and state⁷.

One prominent healer at this time is Subhonkulikhan (Sayid Muhammad Subhonkulikhan ibn Saydiadir Muhammad Khan)⁸. Subhonkulikhan was the Emir of Bukhara. He was interested in all kinds of subjects, especially medicine. Subhonkulikhan gathered healers at the palace and held scientific conferences on medicine. Subhoniculichon is not known to have practiced applied medicine, but he is known to have two works on tibia. These are "Subchon medicine" and "subchon's life-giving medicine"⁹.

As the head of the country, subhonkulikhan paid some attention to the work of maintaining the health of a citizen. It is known that in the conditions of Central Asia, there is an increase in the incidence of constipation among the population on hot summer days. To avoid this, Subhonkulikhan decreed that bakers should sprinkle sesame seeds on the bread surface. Sesame first of all smells fragrant, pleasant, and secondly, it ceases to drink. This event, which began with the decree, is now customary¹⁰.

By decree of subhonkulikhan, a hospital was established in Bukhara in 1682. It was called a "healing destination". The hospital was built in the form of a madrasa. It consisted of 18 cells (chambers). The hospital complex also included a medical school and library. The hospital and medical school (madrasa) was headed by Mavlono Mirkosim Hakim, a prominent scholar of the time. Khoja Amin Rais, Akhund Mullo Abdugafur Khakim, Khoja Yakub were serving again in Bukhara madrasa. Folk medicine has long been known and popular in all parts of the world. The methods and means of treatment of healers have been passed down from generation to generation

---

⁷ Xo'jayev A. Turkiston tabobatining Xitoyga ta'siri // Moziydan sado. –Toshkent, 2006. –№ 3 (315). –B. 46-48

⁸ Akbar Zamonov. Ashtarxoniy hukmdorlari. – Toshkent, Bayoz nashriyoti, 2021.

⁹ <https://uza.uz/uz/posts/bukhoro-khonligida-tib-ilmini-rivozhlantirib-zi-am-tibbiyetg-14-09-2020>

¹⁰ Rustamova X.YE., Stojanova N.K., Nurmamatova Q.CH., Abdurashidova SH. A. Tibbiyot tarixi. - Toshkent.: 2014. – 110-117-b

for centuries. Improved. Rich. Healers, first of all, relied on the methods and experiments of the doctors who passed before them¹¹.

The history of folk medicine in Uzbekistan goes back many centuries. Since ancient times, healers have been the main ones in restoring human health. They gained prestige and confidence not only among the common people, but also among the representatives of the upper class, the nobility. They muroaja patients based on the living conditions, Customs and psyche of the population.

Useful and acceptable aspects of folk medicine are clearly manifested in the activities of ointment dressing, pharmacy, fracture and Midwifery.

Healers prepared special drugs using various minerals, herbal-herbs and insects, and they were able to skillfully cure various diseases through their means.

Gastric diseases, diseases associated with the psyche were also treated with dietary prescribing. Especially the limbs, when the lumbar bones come out, received strong healing and great skill when broken.

Of the major healers who lived in the territory of Uzbekistan during the shaybanids, we are known to Muhammad husayn al-Miroqiy as-Samarqandi, King Ali ibn Sulayman al-Kahkhol, Sultan Ali Khurosoni, Mullo Muhammad Yusuf tabib of Tashkent, Ubaydulla ibn Yusuf Ali al-Kahkhol, Mir Muhammad husayn al Aqili. Muhammad husayn al-Miroqiy as-Samarkandi wrote a work on dorishunos in 1545, detailing the properties of various healing plants, their search, preparation and use of Medicine. The book gives color illustrations of various medicinal plants, and also contains illustrations of the tools used in the pharmacy, the containers in which the medicine is stored.

This book by Muhammad Husayn Miroki fulfilled the role of a program for pharmacy staff. It was also used by healers, who prepared the medicine for their patients themselves. King Ali ibn Sulaiman al-Kahkhal was originally from Tashkent, and kahkhal was an eye healer. In this area, he was considered the most prominent specialist.

During the ashtarkhani rule, Movaraunnahr did not see much shift in the field of economic and cultural life. Medicine was an exception. The area showed some signs of slipping as a necessity. Hospitals were established in some cities. In addition to treating patients, students were also O'kiti.

References to the 16th century in Samarkand include healers, eye healers, muzhabands who were involved in treatment work. In particular, the eye healer King Ali ibn Sulaiman worked for Nawaz Akhmad Khan khuzuri during that period. Sultan Ali, a “Khurasan healer”, was active in Samarkand during the time of kochkunchikhan. He wrote “medicine must be programmed”, an overview of diseases.

---

¹¹ Шодиев Т. Шаҳрисабзда тиббиёт тараққиётининг нурли йўли. Халқ табобати тарихи // Қарши “насаф” нашриёти 2004, 13-бет.

All khanates had mainly confessional schools. The content of education in the madrasas was the controversy, Muslim views and teachings in the old books. Little of the science and techniques developed in Europe and Russia at that time entered Central Asia. People with high levels were under surveillance. Only poets and scientists close to a couple of sentences have managed to work and create works to a certain extent more freely. For example, according to Khiva Khan Muhammad Rahim II kidney, the poet and healer Ahmad Tabibiy wrote a poem about Khiva antalogy. Ahmad Tabibi Khiva Khan was the tabibi of Muhammad Rahim II. A similar antalogy in the Kokand Khanate was written by the poet Fazli.

Under the Uzbek Khans, cities on the territory of Uzbekistan were subjected to strict control so as not to spread diseases due to poor quality. Food products. each municipal government has a special official who exercises control over the quality being sold in the markets products included, especially meat and meat. Bakers demanded to bake bread (cakes) with sesame and bread.

The population took strict control of the sanitation of water sources and ditches. Hygiene violators were severely punished. There were hygienic requirements for cleaning the canal and Wells ¹².

Among the Healers, the issues of food hygiene were considered an important factor in the treatment of the sick. They gave great importance to the diet, saying, "This Doctor is happy, who treats patients with a diet" (Ar-rozy). All foods, like medicines, had four properties.

Therefore, the healers first identified the nature of the patient and, accordingly, made appropriate recommendations. For many centuries, the healers of Central Asia have developed nutritional rules taking into account geographical, natural and climatic conditions, suitability and nutrition.

Doctors of traditional medicine were enough, with good knowledge of diagnostics, pharmacotherapeutic and toxicological properties of drugs, patient psychology for their time. Their knowledge, in addition to empiricism, is based on the teachings of the medieval medical classics Ibn Sina, Ar-Rozi and others, and through them information can be obtained about the teachings of ancient Greece and ancient Rome ¹³.

List of literature and sources used

1. Xo‘jayev A. Turkiston tabobatining Xitoyga ta’siri // Moziydan sado. – Toshkent, 2006. –№ 3 (315). –B. 46-48
2. Shodiyev T. Shahrisabzda tibbiyot taraqqiyotining nurli yo`li. Xalq tabobati tarixi// Qarshi “nasaf” nashriyoti 2004, 13-bet.

---

¹² Аллаяров, Х.А. История народной медицины Средней Азии. Дисс... докт. мед. наук. – Москва, 1993.

¹³ Аллаяров, Х.А. История народной медицины Средней Азии. Дисс... докт. мед. наук. – Москва, 1993

3. Akbar Zamonov. Ashtarxoniy hukmdorlari. – Toshkent, Bayoz nashriyoti, 2021.

4. O‘rolov A. Samarqand shahrining o‘rta asrlardagi davolash va shifobaxsh muassasalari ... –B. 234.

5. Rustamova X.YE., Stojarova N.K., Nurmamatova Q.CH., Abdurashidova SH. A. Tibbiyot tarixi. - Toshkent.: 2014.- 114 b

КЛАССИФИКАЦИЯ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОК

Хонхужаева Г.Ш

учитель русского языка средней школы № 49

(г.Чартак, Наманганской области)

Аннотация: Целью настоящей статьи является попытка показать различные способы разграничения и соответствия между собой таких понятий, как «пословица» и «поговорка». Особое внимание обращено автором на то, что в фольклористике до настоящего времени пока ещё не сложилась единая классификация паремий, в частности пословиц и поговорок,

Ключевые слова: пословица, обычаи, традиции, паремия, антонимы, труд, культура.

Общеизвестно, что средства народной педагогики - обычаи, традиции, фольклор - были и будут главной опорой каждого человека, каждого поколения, народа. Народ – воспитатель, народ – педагог.

Веками, тысячелетиями решалась задача: сохранить и передать следующему поколению то всеобщее, на чем зиждется все человечество, и то частное, что составляет неповторимое лицо народа.

Важным средством эстетического воспитания являются пословицы и поговорки. Пословицы и поговорки - древний жанр устного народного творчества. Они возникли в далекое время, и уходят своими корнями вглубь веков. Многие из них появились еще тогда, когда не было письменности. Поэтому вопрос о первоисточниках стоит еще открытым. В пословицах и поговорках выражается народная мудрость, его разум, чаяния и стремления, в них отражается жизнь во всём её многообразии.

Пословицы и поговорки – важное средство эстетического воспитания. Пословицы и поговорки – старинный жанр устного народного творчества. Они возникли в далеком прошлом и насчитывают много веков. Многие из них появились в те времена, когда еще не было письменности. Поэтому вопрос первоисточников до сих пор остается нерешенной. Пословицы и поговорки выражают мудрость, разум, желания и стремления людей, отражают их разнообразную жизнь.

Пословицы и поговорки, выдержав оценку временем, органично слились с нашей речью; они всегда будут украшать её своим остроумием, способностью метко и точно охарактеризовать различные проявления нашей жизни. Правильное и уместное использование пословиц и поговорок придаёт речи неповторимое своеобразие и выразительность. Давно замечено, что мудрость и

дух народа проявляется в его пословицах и поговорках, а знание пословиц и поговорок того или иного народа способствует не только лучшему знанию языка, но и лучшему пониманию образа мыслей и характера данного народа [11]. Основная задача пословиц – дать оценку реальным, объективным явлениям, выразить мировоззрение людей. И с этой задачей пословицы справляются очень хорошо. Тематика пословиц очень широка. Они отражают практически все стороны жизни человека, самые разнообразные взаимосвязи между реальными явлениями, действительности на реальные явления, многообразие жизни и мировоззрения людей, передают общественные, семейные, религиозные, нравственные, этические, философские и эстетические народные взгляды.

Изучение фольклора является важным и для развития большинства наук. Историки, социологи, лингвисты, психологи обращаются к фольклору. Накапливание знаний в этой области и их упорядочивание необходимо для становления национальной науки и культуры. Хотелось бы отметить, исходя из собственного опыта, что сравнение пословиц и поговорок различных народов показывает, как много общего имеют эти народы, что, в свою очередь, способствует их лучшему сближению и взаимопониманию. В пословицах и поговорках отражается богатый исторический опыт народа, а также представления, связанные с трудовой деятельностью, бытом и культурой людей [4].

Каждый день, даже иногда не замечая этого, мы используем пословицы и поговорки в разговорной речи, чтобы кратко, но емко охарактеризовать ситуацию или убедить своего собеседника. Читая журналы, слушая радио и телевидение, глядя на рекламные вывески, мы тоже замечаем, как активно используются пословицы и поговорки не только в своем обычном значении, но и в различных вариантах и трансформах. Удачное употребление пословиц и поговорок придает тексту большую эмоциональность, яркость, привлекательность, а также минимальными средствами придает глубокий смысл. Это делает интересным их изучение.

Изучением пословиц и поговорок занимались во все времена многие лингвисты, такие как Владимир Иванович Даль, Федор Иванович Буслаев, Александр Афанасьевич Потебня и другие. В их трудах можно увидеть важные наблюдения о происхождении, значении, употреблении пословиц и поговорок. Однако нельзя сказать, что эта область достаточно изучена. Пословицы и поговорки перерабатываются, переосмысливаются и используются в современной речи часто в изменённом виде. Проблема трансформации еще далека от своего решения, хотя привлекает все большее число лингвистов. Дело в том, что с развитием общества меняется уклад жизни народа, ценности, что требует пересмотра и замены старых устоев. Это является одной из причин активного

изменения пословиц и поговорок. Другой причиной трансформации является ироническое отношение к какой-либо ситуации в действительности, вызывающей неприятие, но отсутствует возможность повлиять на ее изменение. Активно используются изменённые пословицы и в заголовках статей, для большего привлечения аудитории.

Собирателям и исследователям русских пословиц всегда было трудно найти границу между этими понятиями. Так, например, В. И. Даль, собравший огромное количество пословиц, поговорок и других известных жанров устного творчества русского народа, даёт следующее определение пословице: «это – суждение, приговор, поучение, высказанное обиняком и пущенное в оборот, под чеканом народности... как всякая притча, полная пословица состоит из двух частей: из обиняка, картины, общего суждения и из приложения, толкования, поучения...» [2]. Например, «Всякая рыба хороша, коли на уду пошла». «Поговорка, – как её определяет Даль, – окольное выражение, переносная речь, простое иносказание, обиняк, способ выражения, но без притчи, без суждения, заключения, применения; это одна первая половина пословицы... Иногда возникают трудности в проведении чёткой грани между понятиями «пословица» и «поговорка», т. к. очень часто в устной речи пословица превращается в поговорку и наоборот, поговорка в пословицу, – «нередко, однако же, вторая часть опускается, предоставляется сметливости слушателя, и тогда пословицу почти не отличишь от поговорки», [3] – отмечает Даль. Происходит данное явление в результате изменения порядка слов или прибавления к одному из жанров ещё одного слова. Таким образом, пословица отличается от поговорки своей смысловой законченностью, а это значит, что всегда имеет структуру предложения, и дидактической содержательностью, в то время как поговорка может быть представлена как предложением, так и словосочетанием и характеризуется незавершённостью высказываемой мысли и отсутствием поучительности. Пословицы и поговорки занимают особое место в общении и обладают особенностью совершенного художественного оформления. Различные художественные средства – сравнения, метафоры, эпитеты, олицетворения, метонимия, аллегория, ирония и т. д. – используются в первую очередь с целью точной, яркой, образной передачи смысла, обобщённого значения пословиц и поговорок. Благодаря своей краткости, точности, отсутствию лишних слов, а также благодаря рифмам и различным созвучиям пословицы и поговорки очень хорошо запоминаются. Что же касается классификации пословиц и поговорок, то следует отметить, что в фольклористике до настоящего времени пока ещё не сложилась единая классификация пословиц и поговорок, т. к. каждый собиратель данных единиц, составитель словаря пословиц и поговорок, в основу упорядочивания этих малых

жанров положил один или несколько из следующих принципов: тематический (предполагает распределение пословиц по темам, а именно, по их содержанию), алфавитный (предполагает размещение пословиц по начальной букве первого слова), лексический (по опорным словам, входящим в состав пословиц), генетический (по происхождению, по народам и языкам, в которых данные пословицы и поговорки возникли), идейный, по месту или по времени собирания, по собирателю и т. д. – и ни один из этих принципов не является совершенным, удобным как для составителя, так и для «искателя», каждый принцип имеет свои положительные и отрицательные стороны.

Таким образом, паремии «обладают планом выражения и планом содержания..., образуют тематические группы, могут вступать в отношения синонимии и антонимии, кроме того, различные варианты пословиц и поговорок образуют вариантные парадигмы»[1].

Пословицы необходимо отличать от поговорок. Пословица — это краткое мудрое изречение, имеющее поучительный смысл, заключающее в себе законченную мысль, житейскую мудрость. Главная задача пословиц – дать популярную оценку явлениям действительности. И пословицы справляются с этой задачей довольно успешно. Формально пословица представляет собой предложение – повествовательное или побудительное с точки зрения коммуникативной цели; Например: «На пословицу, что на дурака, и суда нет», «От пословицы не уйдешь», «Пословица ведется, как изба веником метется».

Поговорка же – образное выражение или оборот, метко характеризующий явления жизни или человеческие поступки. Поговорка не содержит в себе назидательного смысла. Например: «Легок на помине», «Чужими руками жар загребать», «За словом в карман не лезет».

Пословицы живут в каждом народе, переходят из века в век, передают накопленный опыт новым поколениям. Сама пословица не спорит — она утверждает. В ней — окончательный вывод, она — итог длительных размышлений и потому — категоричное суждение о мире: «И в тихой воде есть крокодилы» (малайская), «Скорпион своих привычек не меняет» (узбекская), «Кто обнажит меч, погибнет от него же» (арабская), «Много кормчих — корабль разбивается» (китайская). Важность и красоту пословиц оценил сам народ: «Речь без пословицы — что еда без соли» (амхарская), «Пословица всем делам помощница» (русская).

Все народы единодушны в утверждении, что труд составляет главную ценность жизни: «Пыль труда лучше шафрана бездействия» (арабская), «Дерево славится плодами, человек — трудами» (азербайджанская), «Без труда не вытащишь рыбку из пруда» (русская). Бесчисленные пословицы высмеивают лентяев, лежковерных: «Прибежал на запах шашлыка, а оказалось — осла

клеймят», отражают понимание хода природных явлений: «За каждым вечером следует утро» (турецкая), «Солнечный диск решетом не закрыть» (арабская), «Весенний день год кормит», «Зима без снега — лето без хлеба» (русские), «У пчелы спина полосатая, а тигром ее не назовешь» (китайская).

Большинство пословиц и поговорок мира пронизаны пафосом гуманных идей и чистых чувств, соприкосновение с их миром доставляет человеку радость и душевное волнение, Тематика пословиц весьма разнообразна. Они охватывают все аспекты человеческой жизни, самые разные социальные отношения. В них обобщен и бытовой опыт народа, отношения в семье, в любви и дружбе. Пословицы нелестно отзываются о лени, глупости, нерадивости, пьянстве, обжорстве и, наоборот, славят трудолюбие, трезвость, скромность. Например:

1. Пословицы о доме и семье, о воспитании детей и супружеских отношениях: «Дом с детьми — смех, кутерьма, без детей дом, что тюрьма», «Сын и дочь, что твои глаза во лбу», «Ум — с годами, воспитанность — с детства».

2. Пословицы о родине: «Соловей любит розу, человек родину»; «Чем чужие троны – лучше свой айван»; «На чужой земле – что ни шаг, то яма»; «Пусть на чужбине ты падишах, зато в отчизне ты подышал ...»; «Родина лучше, чем трон Сулеймана».

3. Пословицы о работе и лени: «Работа ленивого никогда не заканчивается, даже если наступит лето, зима не закончится», «Без труда не завершишь дела, а у лодыря до дела руки не доходят», Жизнь обучает, а труд закаляет», «Дашь - возьмешь, посеешь – пожнешь», «С неба лепёшки не сыплются».

4. Пословицы об учении, книгах и чтении; «Век живи — век учись», «Учёный водит, неучёный следом ходит», «Ученье — красота, неученье — простота», «Пойти в науку — надо терпеть муку», «Кто много читает, тот много знает», «Силы могут иссякнуть, но знания — никогда.»

5. Пословицы, характеризующие человека: «За все берется, да не все удаётся», «За твоим языком не поспеешь босиком», «На сердитых воду возят», «Голова с лукошко, а мозгу ни крошки», «Каковы сани, таковы и сами», «Что на уме, то и на языке», «Берет руками, а отдает ногами».

Представляет немалый интерес, насколько широко антонимы используются в произведениях фольклора (в нашем случае — в пословицах). Явление антонимии очень широко распространено в пословицах, причём во многих пословицах присутствуют более одной пары антонимов.

Самая широко распространённая функция **антонимов в русских пословицах** — противопоставление (или её разновидность — сопоставление). В небольшом количестве пословиц выявляются функции взаимоисключения и чередования:

Корень ученья горек, да плод его сладок.
Маленькое дело лучше безделья.
Счастливый скачет, бесчестный плачет.
Учёный водит, а неучёный следом ходит.
Сытый голодного не разумеет.
Глупый ищет места, а разумного и в углу видно.
Один с сошкой, а семеро с ложкой.
Мал смех, да велик грех.
Бойкий скачет, а смиренный плачет.
Мал грех, да умысел велик.
Дураку с горы виднее, как умный воду везёт.
На языке — мёд, а на сердце - лёд.
С горы вскачь, а в гору хоть плачь.
Лето собирает, а зима подъедает
Учёный водит, неучёный следом ходит.
Лето работает на зиму. А зима — на лето.
Молодой игрушки, а старой подушки.

Таким образом, исходя из выше изложенного, мы можем сделать следующие выводы: «Пословица – это краткое, часто имеющее рифму народное изречение, представляющее собой законченное предложение и несущее в себе поучительный смысл. А поговорка – широко распространенное образное выражение, метко определяющее какое-либо жизненное явление или дающее образно-эмоциональную характеристику людей. Поговорки не несут в себе морали, а лишь ограничиваются образным, часто иносказательным определением чего-либо.

Главной особенностью пословицы является ее завершенность и дидактическое содержание. В поговорке же, нет законченности. Главное роль поговорок – сделать речь красочной и выразительной, чтобы её было интересно слушать. Образы придают ей выразительность. Живые эмоциональные образы наполняют язык говорящего, помогая ярко оценивать различные явления.

Таким образом, нет ни одного человека, который бы не знал хотя бы пять пословиц. Наш народный фольклор невероятно богат поговорками и пословицами. И в каждой из них кроется великая мудрость нашего народа, глубочайший смысл, заложенный буквально в одной короткой фразе, четкой и лаконичной. Нет такой сферы человеческой деятельности, которую бы не затрагивали слова классических старинных пословиц. Их знали многие поколения наших предков, но поговорки актуальны и сегодня. Они не

устаревают, не становятся ненужными и непонятными. И в этом вся их прелесть.

Литература

1. Алефиренко, Н. Ф. – Семенов, Н. Н. Фразеология и паремиология. – М.: Флинта: Наука 2009, стр. 240.
2. Даль, В. И. Пословицы русского народа. Сборник. Государственное издательство художественной литературы. М. 1957, стр. 18.
3. Там же, стр. 20.
4. Камалова, К. Ф. (2013). Этические традиции узбекского и татарского народов как факторы взаимовлияния на культуру поведения подростков. *Журнал научных и прикладных исследований*, (11), 16-18.
5. Камалова, К. Ф. (1995). Воспитание культуры поведения подростков в семье на взаимовлияющих традициях узбекского и татарского народов.
6. Fyodorovna, K. K. (2022). On the role of a foreign language in the professional training of future specialists. *International journal of research in commerce, it, engineering and social sciences* ISSN: 2349-7793 Impact Factor: 6.876, 16(4), 12-17.
7. Fedorovna, K. K., Raxmatullayeva, A. F. T., & Erkinpo'latovna, N. (2021). Problems of Fostering a Culture of Interethnic Education and Tolerance of Behavior in Higher Education. *Design Engineering*, 14610-14617.
8. Fedorovna, K. K. (2021). ETHICS EDUCATION IN INTERGENERATIONAL CONTINUITY. *Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities*, 1(1.5 Pedagogical sciences).
9. Kamalova Kadriya Fedorovna FORMATION OF THE SPIRITUAL PERSONALITY OF THE FUTURE TEACHER / *Horizon: Journal of Humanity and Artificial Intelligence* ISSN: 2835-3064 Volume: 02 Issue: 04 | 2023 Page | 303 <https://univerpubl.com/index.php/horizon>
10. Камалова, К. Ф. (2023). КОММУНИКАТИВНЫЕ КАЧЕСТВА ХОРОШЕЙ РЕЧИ. *Solution of social problems in management and economy*, 2(7), 35-42.
11. Fedorovna, K. K. (2023). History of Development and Interaction of Uzbek and Tatar Folk Traditions in Uzbekistan. *Journal of Survey in Fisheries Sciences*, 10(3S), 5809-5814.
12. Камалова, К. Ф. (2013). Формирование личности-на современный уровень. *Научный обозреватель*, (11), 76-78.
13. Fedorovna, K. K. (2023). Personality Formation-to the Modern Level. *Web of Synergy: International Interdisciplinary Research Journal*, 2(4), 611-618.

14. Камалова, К. (2023). Методика профессионально-ориентированного обучения русскому языку. *Инновационные исследования в современном мире: теория и практика*, 2(13), 76-84.

15. Камалова, К. Ф. (2021). Инновационные образовательные технологии в профессиональной подготовке специалистов. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(7), 118-124.

16. Камалова, К. Ф., & Хонхужаева, Г. (2023). СРАВНИТЕЛЬНЫЕ КОНСТРУКЦИИ И ИХ РАЗНОВИДНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(3), 698-702.

17. Камалова, К. Ф. (2022). РУССКИЙ ЯЗЫК В СОВРЕМЕННОМ УЗБЕКИСТАНЕ. *Conferencea*, 203-207.

18. Jo'rayeva M.K.(2023). Language and language literature teaching methodology. *Web of scientist: International scientific research journal* ISSN: 2776-0979, Volume 4, Issue 3.

19. Jo'rayeva M.K.(2023). Adabiyot o'qitish metodikasi. *SCOPUS and Web of Science Journal of Survey in Fisheries Sciences*. 10(3S) 5792-5794.

TARIX DARSLARINI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA TARIXIY FAKTLARNING ROLI

*Respublika ixtisoslashtirilgan sanat-maktabi
Kattayeva Moxira Nadjimovna*

Annotatsiya: Tarix fanlarini o'qitish samaradorligini oshirishning murakkab vazifasini muvaffaqiyatli hal etish, uni takomillashtirish faqat pedagogik faoliyatini ob'ektiv har tomonlama tahlil qilish asosida o'qitish va ta'lim jarayonini samarali qurishga asoslangan holda amalga oshirilishi mumkin.

Kalit so'zlar: tarix fanlarini o'qitish, ta'lim klasteri, mobil-metodik guruhlari, kasbiy faoliyat, iqtidor, kreativlik, tarixga nazar.

Darsda samaradorligini oshirish uchun avvalom bor, o'qituvchining mahorati va ijodkorligi muhim bo'lib, bunda o'qituvchi tomonidan darsning maqsadiga qarab turli vositalardan foydalanishi maqsadga muvofiq.

1. Ta'limning texnik vositalari - o'quv materialini ko'rgazmali namoyish etishga, uni tizimli etkazib berishga yordam beradi; o'quvchilarga o'quv materialini tushunishlariga va yaxshi eslab qolishlariga imkon beradi, o'quv materialini ko'rgazmali namoyish etishga, uni tizimli etkazib berishga yordam beradi; talabalarga o'quv materialini tushunishlariga va yaxshi eslab qolishlariga imkon beradi. Bularga misol qilib, diaproeatr, grafoproeatr, doska bloknot, doska stend, flipchart, videofilmlar, yozuv taxtasi va hokazolarni olishimiz mumkin.

2. Yordamchi ta'lim vositalari - grafiklar, chizmalar, namunalar bo'lib, bularga quyidagilarni misol qilib olishimiz mumkin: model', mulyajlar, grafik, jadval, diagrammalar, namunalar, chizmalar, sxema va boshqalar.

3. O'quv - uslubiy materiallar - o'quv materiallari ya'ni, darslik, xrestomatiya va boshqa o'quv qo'llanmalar yordamida o'zlashtirilgan o'quv materiallarini mustahkamlash uchun mashhlar, yo'riqnoma, o'quv topshiriqlari yozilgan tarqatmalar. Bular talabalarning mustaqil ishlarini faollashtirishga yordam beradi.

Misol uchun: Ish varaqasi, eslatma, nazorat varag'i va matnlar. Bular o'quvchilarning mustaqil ishlarini faollashtirishga yordam beradi. Dono xalqimizda "ming marta eshitgandan ko'ra bir marta ko'rgan yaxshi" degan naql bor.

O'qituvchining faqatgina og'zaki bayon metodi yordamida dars tashkil etilsa o'quv materialini o'zlashtirish ko'rsatkichi 10% bo'lishi ehtimoldan yiroq emas. Bunday sharoitda dars o'tish samarasi past bo'ladi. Mashg'ulotlarda o'quv materialini ham ko'rgazmali shaklda taqdim etish, shu bilan birga o'quvchilarni amaliy ish jarayonini ham tashkil etilishi maqsadga muvofikdir. Tarix darslarida ta'limning

texnika vositalaridan fodalaniş darsning samadorligini oshiradi. Taʼlimning texnika vositalari oʻqitish va oʻrganish sifatini koʻtarishga oʻquvchilarning oʻquv materilini qoʻziqib oʻrganishga xizmat qiladi.

Tarix oʻqitish tajribasiga koʻra maktabda taʼlimning quyidagi texnika voistalaridan foydalanilmoqdi.

1. Oddiy texnika qurilmalari. Xarita oʻquv kartinalari ilinadigan, yogʻochdan yoki boshqa materialdan yasalgan siljiydigan oddiy qurilmala, koʻchma sinf doskasi, sinf devoriga ilinib ikki yoqlama ochiladigan doska.

2. Ovozli apparatlar. Proigrovatel (plastinkalar qoʻyib ovoz chiqaradigan asbob). Magnitafon, radiopriyomniklar. Maktab tajribasida plastinkalar va magnit lentalar yordamida shuningdek, radiopriyomniklar vositasida oʻquvchilarni klassik va boshqa bastakorlarning asarlari bilan tanishtirish borgan sari keng quloch yoymoqda. Chunki, muzikali ijodiy asarlarga doir maktab kursining madaniy-tarixiy materialini plastinka va lenta yozuvlarisiz koʻrsatib boʻlmaydi. Masalan madaniyatga doir mavzularni oʻtganda musiqa asarlarini eshitish darsni maroqli qiladi.

3. Har xil koʻrsatuv asboblari va qoʻllanmalar taʼlim texnika vositalarinig uchinchi guruhini tashkil etadi. Ular epidiaskop, diapozitivlar, diafilmlar va oʻquv kinofilmlaridan iborat.

Texnika vositalari bilan taʼminlangan xona asosan quyidagi talablarga javob berishi lozim.

a) xonani tezda qorongʻilashtirish va tezda yoritish mumkin boʻlsin;

b) qorongʻi vaqtda ham oʻquvchilarning yozuv-chizuv ishlarini olib borish, ekran tasvirini daftarga tushirishi, darslik matni bilan ishlashi uchun oʻtirgan oʻrinlari maxsus lampochlar bilan yoritiladi;

v) xonada juda katta doska boʻlishi kerakkki, uning bir qismi yozish uchun boʻsh boʻlsin;

g) xarita va kartinalar ilinadigan maxsus moslama boʻlsin;

d) zarur texnika vositalari va ularni koʻrsatadigan apparatlar xonada mavjud boʻlishi bilan birga ular tuzuk, ishga yaroqli holda saqlansin;

e) oʻquv kinofilmlari ham taʼlimning koʻrgazmali vositalari jumlasidandir. Kinofil'm oʻquvchilar koʻz oʻngida tarixiy voqeaning jonli obrazning koʻrgazmali qilib toʻliq harakatda gavdalantiradi.

Tarixiy mavzularga bagʻishlangan badiiy filmlar (masalan «Muz jangi»...) oʻzini mazmuni va tarixiy voqealarni jonli qilib koʻrsatish jihatidan tarixiy badiiy asarlarga oʻxshab ketadi. Kinofilmlar, aniqsa, badiiy filmlar oʻquvchilarga emotsional taʼsir koʻrsatish, estetik va ahloqiy tarbiya berish vositasi hamdir. Kinofilmlar bilim olish vaqtini iqtisod qilishga yordam beradi.

Oʻquvchilar oddiy shiroitda oʻqituvchining bayonidan muzey va har xil tarixiy joylarga sayoxatlarda boʻlib soatlar sarf qilib oladigan bilimlarini 10-15 daqiqalik

filmlarini ko`rib olishlari mumkin. Xozirgi vaqtda tarix va jamiatshunoslik o`qitishda teleeshittirishning ikki turidan foydalanilmoqda:

a) sinfda qabul qilish uchun beriladigan ertalabki ko`rsatuvlar,

b) o`qishdan tashqari vaqtlardagi teleko`rsatuvlar o`quvchilar bu eshittirishlarni uyda tomosha qiladi. Uquv teleko`rsatuvlarni qabul qilish uchun maktabda oynalarni parta bilan berkitilgan ikkita televevorli maxsus o`rgatish apparatlari muxayyo bo`lgan sinf xonasi bo`lishi zarur.

Darsda uquv teleko`rsatuvlarning ikki xil turi qabul qilinadi.

a) 15 daqiqalik teleko`rsatuv.

b) 30-40 minut davom etadigan yangi materiallarni bayon qilishga bag`ishlangan tematik teledars yoki takrorlash darsi. Teleko`rsatuvga yirik olimlarini yozuvchilar tajribali uqituvchilar yuristlarni hamda tarixiy voqealarning ishtirokchilarini jalb etish uquv materiallarini o`rganishning samaradorligini oshiradi. Uqituvchi teleeshittirishni qabul qilishga puxta tayyorgarlik ko`radi. Uqituvchilarning teleko`rsatuvlar mazmunini puxta o`zlashtirib olishlari uchun uqituvchi ularga eshittirish mazmuni yuzasidan savollar beradi. Yoki boshqa vazifalar beradi. Natijada o`quvchilar ko`rsatishni faol fikrlab o`zlashtiradilar.

Xulosa o`rnida, O`qituvchi teledarsni qabul qilishni suxbat bilan yakunlaydi. Shunday qilib teleekran tarix o`qitishda ko`rsatkichlarning samaradorligini yanada oshirib yubordi. Tarix o`qitish tajribasi teledars g`oyaviy tarbiyaviy va didaktik jihatdan boshqa ko`rgazmali vositalardan ko`ra xiyla afzal ekanligini isbotladi.

Adabiyot:

1. "O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-sonli prezident farmoni. Toshkent. 8 oktyabr 2019 yil.

2. Mirziyoev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. Toshkent. "O'zbekiston", 2021. -B. 233.

3. G'afforov Ya.X. Tarix o'qitish metodikasi/ . Darslik. Toshkent:-B.285.

4. Davlatov O.G'. Talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini tarixiy-madaniy meros vositasida rivojlantirish: Avtoref. ped.fan.bo'yicha fal.dok. - Toshkent, 2018. - 57 b.

5. Ismailov A.F. Akademik litseylarda tarix fanini o'qitishning innovatsion texnologiyalarini takomillashtirish: Avtoref. ped.fan.bo'yicha fal.dok. - Toshkent, 2018. - 50 b.

TUPROQSHUNOSLIK FANIDAN DALA AMALIYOTIDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING O’RNI

Ochilova M.A., H.H. Hakimova – Buxoro davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy ta’lim tizimida tuproqshunoslik fanini o’qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo’llash haqida fikr yuritilgan.

Аннотация: В данной статье рассматривается использование современных педагогических технологий в преподавании почвоведения в системе высшего образования.

Annotation: This article discusses the use of modern pedagogical technologies in the teaching of soil science in the higher education system.

Kalit so’zlar: oliy ta’lim tizimi, tuproqshunoslik, pedagogik texnologiya, interfaol metod.

Ключевые слова: система высшего образования, почвоведение, педагогическая технология, интерактивный метод.

Keywords: higher education system, soil science, pedagogical technology, interactive method.

Ma’lumki hozirgi kunda zamonaviy ta’lim jarayonida noana’anaviy usullardan foydalangan holda dars berish va shunday usullar yordamida o’rganish keng qo’llanilmoqda.

Tuproqshunoslar tomonidan tuproqdan dala sharoitida kesmalar qazib, qatlamlarning morfologik tuzilishining tavsifi yoziladi. Shu ko’rsatkichlar tahlili asosida tuproq tipi, hosil bo’lishi, fizik xossalari, kimyoviy tarkibi hamda unumdorligi haqida fikr yuritish imkoniyati yaratiladi. Tuproq morfologik belgilari qazilgan kesmada qatlamlarning rangi, donadorligi, hayvonot olami faoliyati, o’simlik ildizlari va qoldiqlari, namlik darajasi, mexanik tarkibi, yaralmalari va qo’shilmalarida namoyon bo’ladi. Tuproq gumusini belgilaydigan ko’rsatkichlar qora, qizil (sariq) va oq ranglardir.

Tuproq kesmasi-tuproqning xossa va xususiyatlarini to’liq va batafsil o’rganish uchun qaziladi va tekshiruv maqsadiga muvofiq namunalar olinadi. Shu bilan birga tekshirilayotgan hudud tuprog’iga insonning ta’siri darajasini, xarakteri (sug’orish, o’g’itlash, turli xil agrotexnik tadbirlar o’tkazish), sizot suvlar sathi, so’ngi paytdagi ekilgan ekin turi kabi ma’lumotlar to’liq va puxta o’rganilgan bo’lishi lozim.

Qo’yiladigan kesma (chuqur yoki razrez) tekshirilayotgan hudud tuprog’ining va tuproq ostki qatlamlarining morfologik xossalari to’liq o’rganishga yordam berishi lozim.

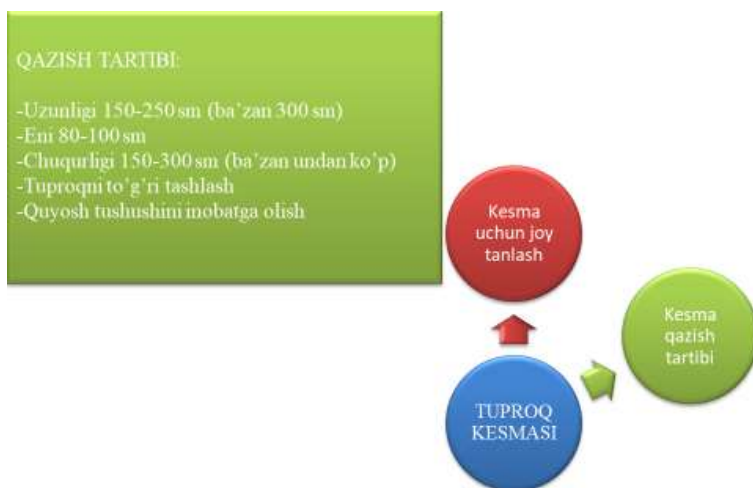
Tuproq kesmasi qanday maqsadda olinishidan qat’iy nazar, uning qazish va namuna olish tartiblari o‘zgarmaydi. Biroq uni izohlashning har xil turlarini qo‘llash mumkin. Dala amaliyoti mashg‘ulotlari davomida “Tuproqshunoslik” fani o‘tiladigan talabalar uchun tuproq kesmasini o‘rganish muhim ahamiyatga ega. Biroq bu jarayonni klaster metodi detallari orqali kichik guruhlariga bo‘lib, baxs-munozarali vaziyatlarni shakllantirib, qiziqarli didaktik jarayonlarni uyg‘unlashtirib, interfaol metod orqali boyitish yanada yaxshiroq natijaga olib keladi. Xususan amaliy mashg‘ulot mobaynida talabalar oldingi olingan bilimlarni yanada takomillashtirishlari bilan birga yangi ma’lumotlarni ham tezda anglay olish imkoniyatiga erishadilar. Bundan tashqari klaster metodi talabalarda aqliy fikrlash, hozirjavoblik, tarqoq tushunchalarning aniq bir zanjir asosida tizimga solish qobiliyatini hamda ma’lumotlarni tez ilg‘ash kabi xususiyatlarini oshiradi.

Chuqurning o'lchami uning kutilgan chuqurligiga bog'liq (bu o'z navbatida tuproqning qalinligiga bog'liq, pastga qarang) va o'rtacha 1 x 2 metrni tashkil qiladi.

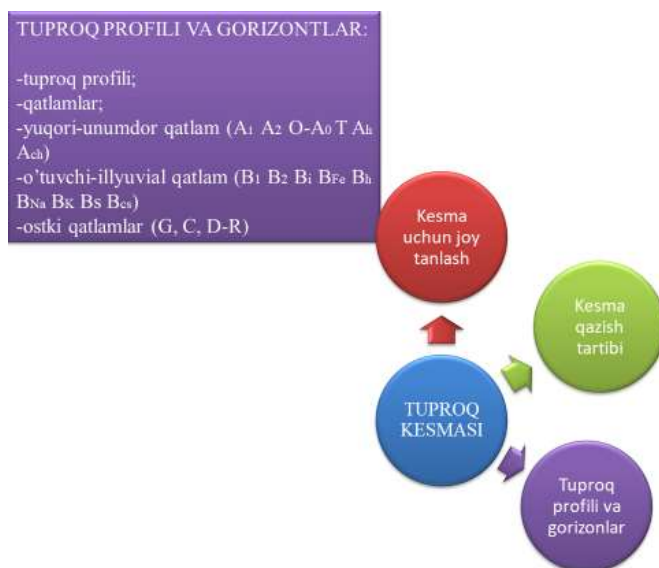
Kesmaning tor tomoni tasvirlash va keyingi namuna olish uchun mo'ljallangan kesmaning old (old) devori bo'ladi (agar kerak bo'lsa). Qazish ishlarining oxirida bu devor quyoshga qaragan bo'lishi kerak, shuning uchun kesish kardinal yo'nalishlarni hisobga olgan holda darhol joylashtirilishi kerak.

Ishning boshida maysa belkurak bilan ehtiyotkorlik bilan kesiladi va uning bir tomonida kelajakdagi chuqurdan 2-3 m masofada katlanir. Tuproq massasining yuqori qismi ham bu erga tashlanadi. Chuqur gorizontlar qarama-qarshi tomonga tashlanadi.

Hech qanday holatda siz kesmaning old devoriga tuproq qo'ymasligingiz kerak - bu uning ifloslanishiga, yuqori gorizontlarning yo'q qilinishiga va ularning qalinligining o'zgarishiga olib kelishi mumkin. Xuddi shu sababga ko'ra, kesishning old devori yaqinidagi tuproq yuzasida hech qachon yurmaslik yoki hatto qadam bosmaslik kerak.

Qazish oxirida chuqurning old (eng chuqur) qismining devori tashlangan tuproqdan tozalanishi kerak. Buning uchun ishni tugatgandan so'ng, biz butun old devorni belkurak pichog'i bilan tozalaymiz. Old devorning kengligi (va umuman butun kesma) unda bir kishi ishlashi uchun etarli bo'lishi kerak va odatda 70 dan 100 sm gacha.

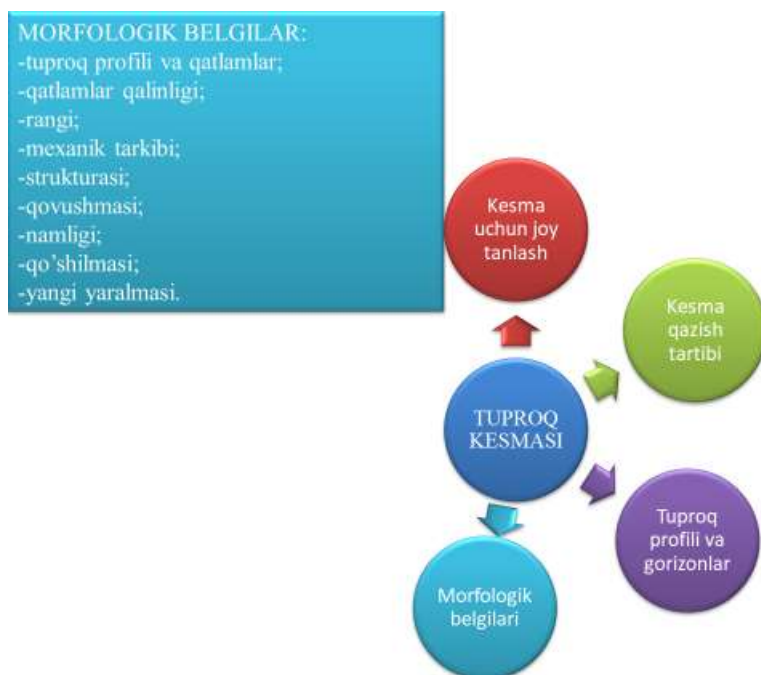

Tuproqshunoslikda tadqiqot maqsadiga qarab uch xil tuproq uchastkalari qaziladi: asosiy (to'liq), yarim chuqurlar va xandaklar.

- to'liq uchastkalar tuproqning butun chuqurligiga, shu jumladan ona jinsning yuqori gorizontlariga (tuproqning qalinligiga qarab 1 - 5 m chuqurlikgacha) qaziladi. Ular tuproqlarni to'liq morfologik tavsiflash uchun xizmat qiladi;

- yarim chuqurlar - ona jinsning boshigacha (75-125 sm), tuproqlarning asosiy morfologik xususiyatlarini tavsiflash va asosiy bo'limlar tomonidan ochilgan tuproq turlarining tarqalishini aniqlash uchun xizmat qiladi;

- qazish - 75 sm gacha, ular bir tuproq boshqasiga o'zgarishi kerak bo'lgan joylarda tuproq guruhlari chegaralarini aniqlash uchun zarur.

Ushbu o'quv vazifasini bajarish uchun ona jinsning boshiga 20-30 sm chuqurlikdagi bir qismni qazish tavsiya etiladi. O'rmon zonasida bunday uchastkaning chuqurligi taxminiy ravishda 1,2 - 1,7 bo'lishi mumkin. metr.

Teshik qazishda tuproq qanday qazilganiga e'tibor berish tavsiya etiladi: qaysi chuqurlikda qiyinroq, qaysi chuqurlikda osonroq, u nam va belkurakga yopishgan joyda va qayerda maydalanib, qulab tushadi. belkurakdan. Bularning barchasi tuproqning fizik xususiyatlari haqida tushuncha beradi va keyinchalik har bir ufqni tavsiflashda yordam beradi.

Quyosh bilan yoritilgan tuproq uchastkasining old devorida vertikal yo'nalishda bir-birini almashtiradigan va rangi, tuzilishi, mexanik tarkibi, namligi va boshqa xususiyatlari bilan farq qiluvchi tuproq gorizontlarini osongina aniqlash mumkin. Tuproqning barcha tuproq gorizontlari bilan umumiy ko'rinishi tuproq tuzilishi deyiladi.

Genetik gorizontlarni to'g'ri aniqlash va tavsiflash, agar tadqiqotchi o'rganilayotgan tuproq profilining turli qismlarida tuproq hosil bo'lish jarayonlarining mohiyatini tushunsagina mumkin bo'ladi. Tuproqlarning tuzilishini tushunishni osonlashtirish uchun biz tuproqni tashkil etuvchi turli gorizontlarning funktsional xususiyatlarining qisqacha tavsifini beramiz.

Tuproq profilini to'rtta funktsional zonaga bo'lish mumkin (yuqoridan pastga):

- 1) akkumulyator (to'planish zonasi, A gorizonti),
- 2) elluviyal (yuvish zonasi, gorizont A2),
- 3) illyuvial (yuvish zonasi, B gorizonti)
- 4) tuproq shakllanishiga ta'sir qilmaydigan zona (S va D gorizontlari).

Tadqiqotni o'tkazish jarayonida klaster metodini qo'llashdan maqsad tuproq kesmasini o'rganish hamda interfaol pedagogik yonalishda o'tkazilgan tajriba nazariy jihatdan samaraliligini asoslashga xizmat qildi.

O‘rganilayotgan kesma haqidagi ma’lumotlar yuqorida tahlil qilingan chizma asosida tuziladi. Klaster metodi orqali ma’lumotlarni tizimlashtirganimizda bir qancha yo‘nalishlarda hamda katta hajmdagi ma’lumotlarni bir maqsad doirasida birlashtirish oson hamda o‘quvchilar integratsiya va assotsatsiya qilish orqali ma’lumotlarni tezda o‘rganib oladilar.

Pedagogning dars jarayonida talabalar faoliyatini boshqarish ko‘plab omillarga bog‘liq. Shulardan eng muhimi o‘z fanini o‘quvchilarga qiziqarli qilib yetkazishdan iborat hisoblanadi.

Amaliy mashg‘ulotlar talabalar uchun fanning ma’lum bir tomonlarini chuqurroq va mustaqil o‘rganishga imkoniyat yaratib beradi. Talabalarni shu fandan maruza darslari mobaynida olgan bilimlarini chuqurlashtirish hamda mustahkamlash, tajribalar qo‘yish va mustaqil holda adabiyotlardan foydalanishga o‘rgatadi.

Xulosa. Dala amaliyoti davomida o‘tkazilgan o‘quv-pedagogik tajribamiz davomida shunga amin bo‘ldikki, har bir talaba o‘ziga biriktirilgan topshiriq asosida kesmani chuqurroq o‘rganishga va boshqalarning fikri bilan solishtirishga harakat qilganligiga guvoh bo‘ldik. Bundan tashqari, mavzuning bir tizim bo‘yicha o‘rganilishi talabalarda chalkash va tushunarsiz fikrlarning shakllanishiga birmuncha to‘sqinlik qildi.

O‘tkazilgan dala amaliyoti darsi davomida tuproq profilining o‘rganilish jarayonida klaster metodining qo‘llanilishi tufayli talabalarga ancha oson va tushunarli bo‘ldi. Bundan tashqari dars davomida har bir talaba faol ishtirok etib, o‘z fikrlarini bayon etishdi. Bu esa darsning zerikarli va bir maromda bo‘lmasligiga sabab bo‘ldi.

Interfaol metod qo‘llanmasdan shunchaki odatiy tushintirish va yozdirish orqali o‘tilgan dars davomida talabalar zerikishi hamda shovqin ko‘tarishi kuzatildi. O‘tilgan

mavzu so‘ralganda 40-50% o‘zlashtirish kuzatildi (asosan yozganlarini tushunmasdan yodlaganlar). Lekin klaster metodi qo‘llanib o‘tilgan darsimiz samaradorligi 80% gacha ko‘tarilgan. Talabalar qayta qiziqish bilan aynan shu metod orqali tushintirib berganlar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati:

1. Abdullayev X.A., Tursunov L.T. Tuproqshunoslik asoslari. T-1994y
2. Xoliqulov Sh., Uzoqov.P., Boboxo‘jayev I. Tuproqshunoslik. T-2013y
3. Avliyoqulov K.A., Musayeva N.N. "Pedagogik texnologiya" T-2012
4. Tojiyev U., Namozov X., Nafetdinov Sh., Umarov K, “O‘zbekiston tuproqlari” T-2004 y.

METHODS AND TECHNOLOGY OF MEDICINAL GINGER PLANT PROCESSING

H.H. Hakimova, student, Bukhara State University, Bukhara

M.A. Ochilova, teacher, Bukhara State University, Bukhara

Abstract: This article discusses the nutritional value of the ginger plant, its place among medicinal plants, growing conditions, biology, the importance of the ginger plant in folk medicine, its use, storage and processing technology.

Аннотация: В данной статье рассмотрена пищевая ценность растения имбиря, его место среди лекарственных растений, условия произрастания, биология, значение растения имбиря лекарственного в народной медицине, его применение, технология хранения и переработки.

Ключевые слова: Имбирь, народная медицина, эфирное масло, корень имбиря, воспаление, лекарство.

Key words: Ginger, folk medicine, essential oil, ginger root, inflammation, medicine.

Introduction

Decision No. PQ-4670 dated April 4, 2020 by the President of the Republic of Uzbekistan "On measures for the protection of wild medicinal plants, cultivation, processing and rational use of available resources" done. In recent years, consistent reforms have been implemented in the republic regarding the protection of medicinal plants, the rational use of natural resources, the establishment of plantations where medicinal plants are grown and their processing. At the same time, it shows the need to protect medicinal plants, establish their plantations, and create an additional value chain through processing.

Effective use of the raw material base of medicinal plants, wide use of medicinal plants in the prevention and treatment of diseases, organization of deep processing and value added chain by supporting business entities establishing cultural plantations of medicinal plants in order to create President Sh.Sh. Mirziyayev's decree No. PF-139 dated 20.05.2022 "On measures to create an additional value chain by supporting the effective use of the raw material base of medicinal plants and processing" was signed.

According to the decree, areas for the cultivation of several types of medicinal plants will be specialized, and new medicinal plant plantations will be established on an area of 36,000 hectares. In addition, it was emphasized that subsidies and preferential loans will be allocated to farmers and peasant farms growing medicinal plants. It was also mentioned that a number of opportunities will be created for those who process, store and export medicinal plants.

Folk medicine, tested in practice in terms of quality, safety and efficiency, plays an important role in ensuring the health of the population, providing medical and sanitary assistance, and in the prevention and treatment of various, especially chronic, diseases. In the decree adopted in previous years, the decision of the President of the Republic of Uzbekistan PQ-4668 dated April 10, 2020 "On additional measures for the development of folk medicine of the Republic of Uzbekistan" shows how important folk medicine is. shows.

Medicinal plants are plants used for the treatment and prevention of human and animal diseases. This, in turn, serves as the basis of folk medicine. Another aspect is that the raw materials of such plants are part of the composition of drugs prepared in the pharmaceutical industry.

According to the data of the World Health Organization, 60% of the available medicines are preparations obtained from the raw materials of medicinal plants.

In the territory of the Republic of Uzbekistan, many unique medicinal plants are found in cultivated and wild forms and are widely used in folk medicine.

Ginger root, the medicinal plant we want to reveal, is popular among cooks and traditional medicine enthusiasts. The fresh root is added to food as a spice, used as an anti-inflammatory agent, helps with toxicosis during pregnancy, improves the throat during colds, stimulates digestion and metabolism. However, preserving ginger root so that it does not lose its pungent taste or beneficial properties is not an easy task.

Fresh ginger root can be stored in the refrigerator for more than a week, after which it begins to lose its beneficial properties, the taste may not change for the better. You can extend the shelf life of the root a little if you dry it, preferably in the sun, then wrap it in parchment and put it in a cool, dark place - in this form, ginger will stay fresh for a month.

It is impossible to freeze fresh ginger, sometimes it is recommended: in this case, almost all its medicinal properties are destroyed, the taste is very bitter, and the bitter aroma disappears.

Dried ginger root can be stored for a long time, up to 6 months if stored in a cool place, but it should be soaked for several hours before use. At the same time, the healing properties will be preserved, but the smell will be less, and the taste will be sharper.

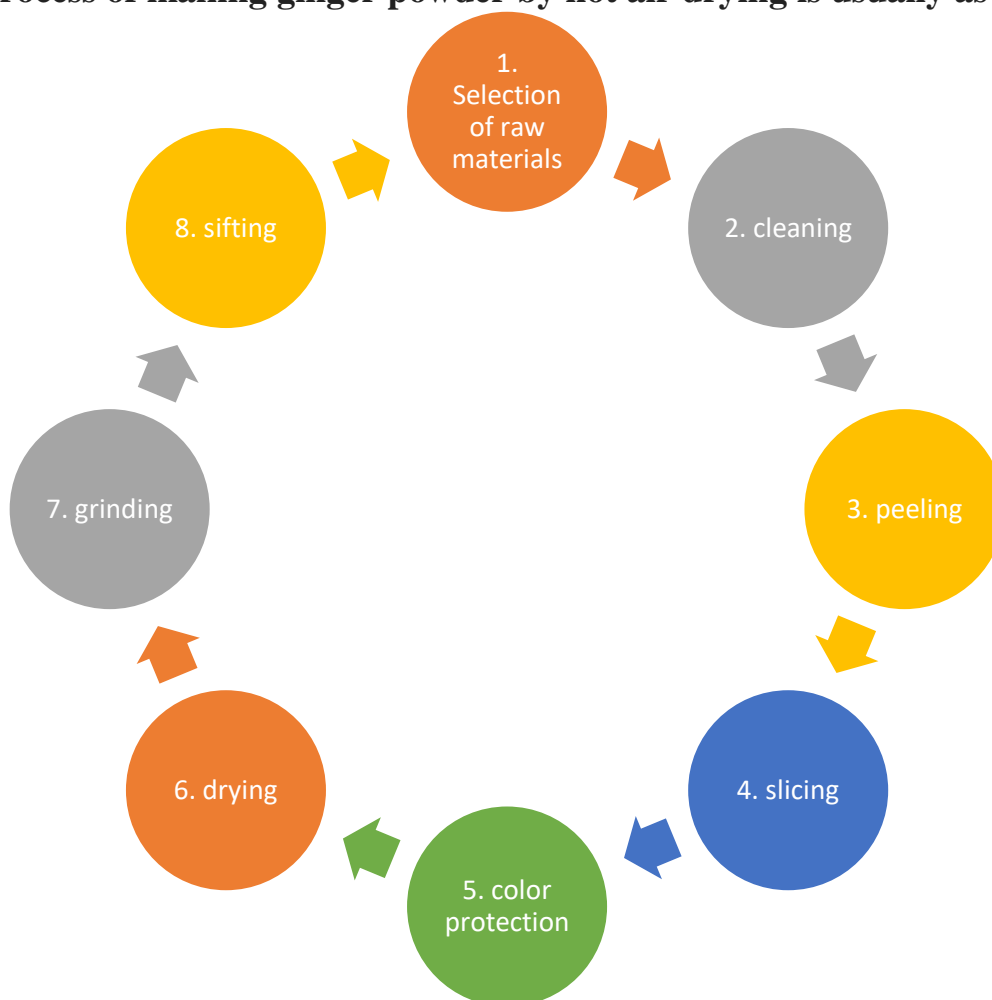

Medicinal properties of the ginger plant were known several centuries ago. Abu Ali Ibn Sina, the Sultan of Medicine, wrote in his "Laws of Medicine" that when preparing ointments used in the treatment of many diseases, it is necessary to add ginger to them. The great Hakim Abu Ali Ibn Sina, who effectively used ginger in the treatment of a number of diseases, writes in his work: "Ginger improves memory, removes moisture around the head and heart, and digests food well." Its chemical composition contains about 400 useful elements. This root contains essential amino acids, carbohydrates, a small amount of fat, and a large amount of cellulose.

Vitamin C and elements of potassium and phosphorus contained in ginger are actively involved in strengthening immunity, fighting flu and colds, and fighting viruses. It normalizes the condition of blood vessels in atherosclerosis, when fat and cholesterol metabolism is disturbed. A ginger compress is used for headaches, shoulder pains, and chronic back pain. Ginger also cures arthritis. Ginger is widely used in aromatherapy and there are reports of its widespread use for nervous and mental stress.

The methods of preserving ginger root are as follows:

1. Hot air drying method. This method is currently one of the most widely used processing methods, which uses hot air drying to produce ginger powder. **The process of making ginger powder by hot air drying is usually as follows:**

2.

Drying is the most important part of ginger powder processing. Therefore, drying temperature and drying time directly affect the quality of ginger powder.

2. In the spray drying method, Ginger powder is mainly used to extract or hydrolyze the active ingredients before spraying. General process:

Ginger → cleaning → extraction (hydrolysis) → concentration → sterilization → spray drying → ginger powder solid drink (or ginger active ingredient microcapsules).

Ginger hydrolysis conditions, addition of drying agents and spray drying conditions significantly affected the quality of ginger powder.

3. Microwave drying method

Microwave drying technology is widely used in the field of fruit and vegetable processing. It has important advantages such as fast drying, high drying quality, high energy use, easy control, good product rehydration and no contamination. The general process of microwave drying to produce whole ginger powder is as follows:

Raw materials → cleaning → cutting into pieces → drying in a microwave oven → grinding and sieving → finished product.

4. Vacuum freeze drying method

Considering the large loss of active ingredients of ginger during the thermal processing of ginger powder, freeze-drying technology has made some progress in the processing of ginger powder. The vacuum freeze-drying method has clear advantages for preserving the active ingredients of ginger. The technology of making ginger powder by freezing:

Raw material selection → cleaning → peeling → slicing → pre-freezing → vacuum freeze drying → grinding → sieving → inspection → finished product.

Summary. The ginger plant, which is used as a medicine and spice in various areas of our life, ranks high in terms of usefulness for the human body. Along with the production processes of any product, of course, its storage is also important. Therefore, it is necessary to properly use the technology of storage of the ginger plant, which preserves its vitamins.

LIST OF REFERENCES:

1. Decision No. PO-4668 of the President of the Republic of Uzbekistan dated April 10, 2020 "On additional measures to develop folk medicine of the Republic of Uzbekistan".
2. Abu Ali ibn Sina "Medical Laws" selection volume 1 T-1983 (Translators: A Rasulov and p.200-201-B
3. A.Abdullayev and others. "Brief Annotated Dictionary of Biology" T-2016. 134-B
4. Khasanova, G. R., Ernazarova, M. E., & SHIFOBASH, Q. O. T. F. J. ORIENSS. 2022. No. Special Issue 4-2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/useful-aspects-of-healing>.

QUSHQO’NMAS BEGONA O’TINING DORIVORLIK XUSUSIYATLARI

Ochilova M.A., H.H. Hakimova – Buxoro davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada begona o’t sifatida tarqalgan qushqo’nmas o’simligining dorivorlik xususiyatlari hamda yetishtirish texnologiyasi haqida ma’lumotlar keltirilgan.

Аннотация: В данной статье представлена информация о лечебных свойствах расторопши, распространенной как сорняк, и технологии ее выращивания.

Annotation: This article provides information about the medicinal properties of thistle, which is spread as a weed, and the technology of its cultivation.

Kalit so’zlar: dorivor, qushqo’nmas, begona o’t, ziravor, flavanoidlar.

Ключевые слова: лекарственные, спаржа, сорняки, специи, флавоноиды.

Keywords: medicinal, asparagus, weed, spice, flavanoids.

Kirish.

Bugungi kunda tabiiy dori vositalarini ishlatish, dorivor o’simliklarni madaniylashtirish va xom ashyosini ko’paytirishga katta e’tibor berilmoqda.

Mamlakatimizda so’nggi yillarda dorivor va ziravor o’simliklarni rivojlantirishga, xususan tabiiy boyliklardan samarali va unumli foydalanishga katta ahamiyat berilmoqda. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 10-apreldagi “Yovvoyi holda o’suvchi dorivori o’simliklarni muxofaza qilish, madaniy holda yetishtirish, qayta ishlash va mavjud resurslardan oqilona foydalanish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PQ-4670-son qarori sohani tubdan rivojlanishining huquqiy asoslarini yaratib berdi. Ushbu qarordagi vazifalarni amalga oshirish natijasida dorivor o’simliklarni nafaqat tabiatda yovvoyi holda terib olish, balki madaniy holda plantatsiya usulida ko’paytirish va qayta ishlashni tashkil etish bilan shug’ullanuvchi fermerlar va tadbirkorlar soni ham sezilarli darajada ortib bormoqda.

Shunday o’simliklardan biri dorivor qushqo’nmas o’simligi haqida fikr yuritmoqchimiz.

Qushqo’nmas - Asteraceae oilasiga mansub sut qushqo'nmasidan o't o'simliklarining bir turi hisoblanadi. Bir yillik ba'zida ikki yilgacha yashashi mumkin bo'lgan o'simlik. Poyasi oddiy yoki shoxlangan, tuksiz. Barglari navbatma-navbat joylashgan, ellipssimon, pinnatsimon bo'lakli yoki pinnatsimon bo'lakli, katta (o'simlikni uzunligi 80 sm gacha), bargning chetida va quyida joylashgan tomirlar bo'ylab sarg'ish tikanlar bilan qoplangan; oq dog'lar bilan yashil barg plastinkasi, porloq. Gullar binafsha, pushti yoki oq rangga ega bo'lib, tikanli yashil barglardan iborat plitkali o'ralgan katta bitta sharsimon savatlarda yig'ilgan. Gul to'shagi go'shtli,

tuklar bilan qoplangan. Barcha gullar 2 jinsli, quvurli. Bu o'simlik iyul-avgust oylarida gullaydi. Mevasi bir tutam bilan achendir.

Qushqo'nmas o'simligi

Gullari

Tikanli barglari

Urug'lari

Sut qushqo'nmasining vatani O'rta yer dengizi (Misr, Isroil, Turkiya, Italiya, Gretsiya, Fransiya), Bolqon (Bolgariya, Albaniya, sobiq Yugoslaviya mamlakatlari) va Pireney yarim oroli (Ispaniya va Portugaliya).

Butun dunyoda (G'arbiy va Sharqiy Yevropa, Britaniya orollari, Janubiy va Markaziy Afrika, Shimoliy va Janubiy Amerika, Azor orollari, O'rta Osiyo) keng tarqalgan.

Rossiyada u Yevropa qismining janubiy hududlarida (shu jumladan Kavkazda) va G'arbiy Sibirning janubida begona o't sifatida uchraydi.

Yovvoyi o'tlar bo'lgan joylarda o'sadi; ba'zan bog'larda, bog'larda va yovvoyi tabiatda o'stiriladi. Juda agressiv begona o't.

Dorivor xom ashyo olish uchun yetishtiriladi. Rossiyada umumiy ekin maydoni taxminan 10 ming gektarni, Ukrainada - taxminan 5 ming gektarni, Xitoyda - 100 ming gektarni tashkil qiladi.

Qushqo'nmas o'simligining ahamiyati quyidagilardan iborat:

Sut qushqo'nmasidan parhez ovqatlanishda ishlatiladi;

O'simlikning qismlarini bir shaklda yoki boshqa shaklda iste'mol qilinishi mumkin. O'simlikning ildizlarini xom, shuningdek qaynatilgan yoki qovurilgan holda iste'mol qilish mumkin. O'simlik achchiqlikni yo'qotish uchun yosh kurtaklar va barglarni bir kechada namlash tavsiya etiladi, so'ngra salatlarga qo'shiladi yoki ismaloq idishlari kabi qaynatiladi.

Gul savatchalarini iste'mol qilish yoki quritish, maydalash va ziravor sifatida ovqatga qo'shish mumkin.

Dorixonalarda biz o'simlik mevalaridan bo'tqa, salat, sendvich, smetana qo'shilishi yoki oddiygina kukun sifatida iste'mol qilinadigan kukun (ovqat) sotib olish mumkin.

O'simlik choy sifatida pishirilishi mumkin. Profilaktik maqsadlarda, qoida tariqasida, o'simlikning maydalangan ildizlari yoki urug'lari ishlatiladi. Sotuvda choy paketlarini topishingiz mumkin.

Urug'idan sut qushqo'nmas yog'i, sut qushqo'nmasi uni, sut qushqo'nmasining spirt va suv ekstraktlari, sut qushqo'nmas mevalari asosidagi o'simlik choyi, sut qushqo'nmasi siropi tibbiyotda qo'llaniladi.

Dorivor xom ashyo sifatida sut qushqo'nmasining etuk mevalari ishlatiladi. O'rim-yig'im antenna qismini o'rish, quritish va maydalash yo'li bilan amalga oshiriladi. Meva quritgichlarda quritiladi va aralashmalardan tozalanadi.

Sut qushqo'nmasining preparatlari safro ishlab chiqarish va chiqarilishini yaxshilaydi va gepatoprotektiv ta'sirga ega. Sut qushqo'nmas go'shti tarkibida besh foiz silymarin (sut qushqo'nmas flavonoidlari va flavonolignanlar yig'indisi) mavjud.

Jigar kasalliklarini (gepatit, siroz, toksik lezyonlar), taloq, o't toshlari, sariqlik, surunkali yo'tal va boshqa kasalliklarni davolash uchun ishlatiladi. 2013-yilda isbotlangan [faktning ahamiyati] in vitro 125 mikromol konsentratsiyasida silibinin gepatit C virusining gepatotsitlar lipozomalari bilan birlashishini 100% ga bloklaydi, bu virusning ko'payishini oldini oladi. 2007-yilda beri Cochrane tekshiruvini sut qushqo'nmasining alkogolli jigar kasalligi va yoki gepatit B yoki C virusi bilan bog'liq jigar kasalligi bo'lgan bemorlarga foydali ta'sirini shubha ostiga qo'ydi va uning terapevtik ta'siri va past sifatli klinik sinovlar uchun yuqori sifatli dalillarning etishmasligini ta'kidlaydi. mavjud.

Dozasi: kuniga 100-250 mg. Agarda tashqari iste'mol qilish ko'ngil aynishi, qichishish, qorin og'rig'i, bosh og'rig'i va teri toshmasi kabi nojo'ya ta'sirlarga olib kelishi mumkin.

Ishlab chiqarilgan dorilar "Bonjigar", "Silibor", "Legalon", "Karsil", "Gepabene", "Zdravushka", "Gepasil" flavonoidlar va flavonolignanlar miqdorini o'z ichiga oladi.

Yetishtirish texnologiyasi:

Sut qushqo'nmas aslida begona o't o'simlik. Lekin ko'p dorivorlik xossalarini o'zida jamlagani tufayli ekib o'stiriladi.

Sut qushqo'nmas o'simligi nam muhitni va quyoshni yaxshi ko'radi. Quyosh nuri yetishmagan holatlarda barg sathi qisqarib sekin o'sadi. O'simlik iqlimlashtirish oson bo'lganligi tufayli ko'plab joylarida ekib o'stirilmoqda. Xususan Yevropa davlatlarida mart-aprel oylaridan ekila boshlanadi. Tuproqqa moslashish talablari ko'p emas. O'simlikning o'siv davri 180-200 kun davom etadi. Uning yaxshi o'sib rivojlanishi uchun +17 -25 gradus qulay sharoit hisoblanadi. Urug'lari +3 + 5 gradusda 1-2 hafta ichida o'sib chiqadi[3, 7]. Urug'lari ekishdan oldin 18-21 sm chuqurlikda namlik holatini yo'qotmaslik uchun shu chuqurlikkacha bo'lgan joyini ag'darilmay egatlar olinadi. Egatlar mavjud xo'jaligidagi texnikalar orqali 70, 90 va 140 sm oraliqda olinadi. Urug'larini 30 -50 sm masofa oralig'ida 4-5 sm chuqurlikda ekiladi.

O'simlik iyul -avgust oylarida gullaydi. O'simlikni suvga bo'lgan extiyoji o'sish muhitidan kelib chiqqan holda suvga bo'lgan talabi qondiriladi. Muhimi normal rivojlanishi uchun namlik 75- 80 % dan kam bo'lmasligi lozim. Mevalari sentyabr oyining ikkinchi yarmidan pisha boshlaydi.

So'ng o'simlik mevalari va urug'lari yegib olinib tibbiyotda va xalq tabobatida foydalanishm mumkin.

Xususan, o'simlikni yurtimizning janubiy viloyatlarida ya'ni Surxondaryo va Qashqadaryoda ko'plab maydonlarda ekib o'stirilmoqda.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, dorivor o'simliklar xomashyo bazasidan samarali foydalanish, kasalliklarning oldini olish va davolashda dorivor o'simliklarni keng qo'llash, dorivor o'simliklarning madaniy plantatsiyalarini barpo etish kabi dolzarb vazifalardan biri bo'lib hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. https://uz.wikipedia.org/wiki/Sutli_qushqo%27nmas
2. „Способы приготовления чая из расторопши“. 20-oktyabr 2014-yilda asl nusxadan arxivlandi. Qaraldi: 14-oktyabr 2014-yil.
3. Блинова К. Ф. и др.. Ботанико-фармакогносический словарь : Справ. пособие. {{{Andoza:{{{1}}}|{{{1}}}}}: Вышш. шк., 1990 — 229 bet. ISBN 5-06-000085-0.
4. Баева В. М. „Расторопши семена — Andoza:Lang-la2“,. Лечение растениями: Основы фитотерапии (учеб. пособ. для студ. медиков и практикующих врачей), 5100 экз, М.: Астрель; АСТ, 2004 — 115—116 bet. ISBN 5-17-023217-9.
5. Saminov A.A., Ismoiljonova D.E., Rahmataliyeva M. I. “DORIVOR SUT QUSHQO'NMAS OSIMLIGINING FOYDALI XUSUSIYATLARI VA UNDA OQILONA FOYALANISH”. SCIENCE AND INNOVATION INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL. 2022 №4
6. Dorivor o'simliklar yetishtirish texnologiyasi va ekologiya. Toshkent. Tafakkur bo'stoni — 2018.
7. Pratorov.O',, Shamsuvaliyeva L., Sulaymonov E., Axunov A., Ibodov K., Mahmudov V. –Botanika. (Morfologiya, anatomiya, sistematika, geobotanika) . — Ta'lim nashriyoti l.Toshkent, 2010

JADIDLARNING O‘ZBEKISTON ILM-MA’RIFATIGA TA’SIRI

Abduazimov Sobirjon Utkirovich

*O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi
jismoniy tayyorgarlik va sport kafedrasi boshligi, polkovnik.*

Annotatsiya: Ushbu maqola jadidchilik harakatining O‘zbekiston ilmiy ma’rifatiga chuqur ta’sirini o‘rganadi. 19-asr oxiri va 20-asr boshlarida musulmon islohotchilari guruhi bo‘lgan jadidlar O‘rta Osiyoda ta’limni modernizatsiya qilish va ilmiy tafakkurni rivojlantirishda hal qiluvchi rol o‘ynadi. Ushbu maqola tarixiy ma’lumotlar, adabiyot tahlili va jadidlar qo‘llagan usullarni o‘rganib, ularning O‘zbekiston ilmiy ma’rifatiga qo‘shgan hissasi va uning mintaqaga doimiy ta’sirini yoritishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: Jadidlar, jadidchilik harakati, ilmiy ma’rifat, O‘zbekiston, ta’lim islohoti, modernizatsiya, Markaziy Osiyo.

Jadidchilik harakati XIX-asr oxirida musulmon jamiyatlari duch kelgan ijtimoiy-iqtisodiy va ta’lim muammolariga javob sifatida vujudga keldi. Islom an’analari chuqur ildiz otgan O‘zbekistonda jadidlar ta’lim-tarbiyani isloh qilish, modernizatsiya qilish, ilmiy bilimlarni islom tamoyillari bilan uyg‘un uyg‘unlashtirish tarafdori edilar. Ushbu maqola jadidlarning O‘zbekiston ilmiy ma’rifatiga o‘zgartiruvchi ta’sirini o‘rganadi. Jadidlar XIX-asr oxiri — XX-asr boshlarida O‘rta Osiyoda, jumladan, O‘zbekistonda ham islohotchilik harakati edi. “Jadid” atamasi arabcha “jadid” so‘zidan olingan bo‘lib, “yangi” degan ma’noni anglatadi. Harakat jamiyatning turli jabhalarini, jumladan, ta’lim, ijtimoiy tuzilma va diniy urf-odatlarini modernizatsiya va isloh qilishga qaratilgan. Jadidlar, birinchi navbatda, ilmiy oqim bo‘lmasa-da, ularning ta’siri O‘zbekistonning ilmiy ma’rifatiga ta’sir ko‘rsatgan ta’lim-tarbiya islohotlariga ham taalluqli edi.

Jadidlarning ta’sirini tushunish uchun O‘rta Osiyo tarixi, ta’lim islohoti va jadidchilik harakati haqidagi mavjud adabiyotlarni tahlil qilish zarur. Ko‘plab olimlar an’anaviy ta’lim tizimlariga qarshi kurashda, tanqidiy fikrlashni targ‘ib qilishda va islom kontekstida ilmiy izlanishni rivojlantirishda jadidlar muhim rol o‘ynaganini ta’kidlaganlar. Ularning diniy ta’limotni zamonaviy ilmlar bilan uyg‘unlashtirishga urg‘u berishlari yanada ilg‘or va ma’rifatli jamiyat yaratishga qaratilgan.

O‘zbekistonning jadidchilik harakati davridagi tarixiy sharoiti jamiyat oldida turgan muammolar va o‘zgarishlar katalizatorlari haqida muhim tushunchalar beradi. Usmonlilar saltanatining tanazzulga uchrashi, rus ta’sirining kuchayishi, yangilanish uchun kurash jadidlarni ta’lim sohasida islohotlar o‘tkazish tarafdori bo‘lishga undadi. “Maktab” va “medres” deb nom olgan jadid maktablarining tashkil etilishi an’anaviy

diniy ta’limotlar bilan bir qatorda ilmiy bilimlarni tarqatishning asosiy vositalariga aylandi.

Jadidlar ta’lim-tarbiya islohoti va ilmiy ma’rifatni amalga oshirish uchun turli usullardan foydalanganlar. Ular zamonaviy o’qitish usullarini joriy qildilar, o’quv dasturlariga o’zgartirishlar kiritdilar, matematika, fizika, tibbiyot kabi ilmiy fanlarni o’rganishni rag’batlantirdilar. Bu fanlarni islom ta’limotlari bilan uyg’unlashtirish orqali jadidlar o’zgaruvchan davr ehtiyojlariga mos keladigan har tomonlama ta’lim tajribasini yaratishni maqsad qilganlar.

O’zbekiston ilm- ma’rifatiga jadidlarning asosiy ta’siri:

1. Ta’lim islohotlari:

– Jadidlar zamonaviy va dunyoviy ta’limga e’tibor berib, an’anaviy dinshunoslik bilan bir qatorda ilmiy-texnika fanlarini ham o’zida mujassam etgan maktablar tashkil etishni targ’ib qilganlar.

– Ular xalq tili, jumladan, o’zbek tilining ta’lim-tarbiyada qo’llanilishini targ’ib qildilar, ilmiy bilimlarni mahalliy aholi uchun yanada qulayroq qildilar.

2. Ratsionalizmga e’tibor qaratilishi:

- Jadidlar dogmatik va konservativ yondashuvlarga qarshi chiqib, tanqidiy fikrlash va ratsionalizmni rag’batlantirdilar.

– Aql va mantiqning muhimligini ta’kidlab, ilmiy izlanishlar uchun qulay intellektual muhit yaratdilar.

3. Zamonaviy fanlar integratsiyasi:

– Jadidlar jahon taraqqiyoti bilan hamnafas bo’lish uchun zamonaviy fanlarni o’quv dasturiga kiritish muhimligini anglagan.

– Ular matematika, fizika, biologiya kabi ilmiy fanlarni ta’lim tizimiga singdirishga, o’quvchilarda ilmiy tafakkurni tarbiyalashga intildi.

4. Ayollar ta’limi:

– Jadidlar ta’lim-tarbiya orqali xotin-qizlarning imkoniyatlarini kengaytirish jamiyatning har tomonlama intellektual va ilmiy rivojiga xizmat qilishini e’tirof etib, xotin-qizlarning bilim olishini targ’ib qilishda ilg’or edilar.

5. Madaniy va ijtimoiy o’zgarishlar:

- Jadidchilik harakati faqat ilm-fan bilan cheklanib qolmagan bo’lsa-da, keng madaniy va ijtimoiy o’zgarishlarga hissa qo’shib, ilmiy izlanishlar uchun yanada qulay muhit yaratdi.

– Harakatning taraqqiyot va modernizatsiyaga e’tibor qaratilishi ilmiy g’oyalarga ochiq tafakkurning shakllanishida muhim rol o’ynadi.

6. Bosma adabiyotlar:

- Jadidlar bilimlarni, jumladan, ilmiy adabiyotlarni tarqatish, axborotni yanada kengroq va kengroq ommaga yetkazish uchun bosmaxonadan foydalanishni targ’ib qildilar.

Jadidchilik harakati ta'lim sohasidagi islohotlarga zamin yaratib, ilmiy ma'rifatga yordam beradigan intellektual muhitni yaratgan bo'lsa-da, siyosiy beqarorlik, tashqi tazyiqlar va konservativ muxolifat kabi muhim muammolar saqlanib qolganini ta'kidlash zarur. Ilm-fan rivojiga ta'siri dastlabki bosqichlarda cheklangan bo'lishi mumkin edi, lekin jadidlarning ta'lim va modernizatsiyaga e'tibor qaratishlari O'zbekistonda kengroq ilmiy uyg'onishda muhim rol o'ynagan uzoq muddatli o'zgarishlarga yordam berdi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, jadidchilik harakati O'zbekiston ilmiy ma'rifatini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynadi. Jadidlar ta'lim-tarbiya sohasida islohotlar o'tkazish, ilmiy bilimlarni islom tamoyillari bilan uyg'unlashtirish tarafdori bo'lib, yanada ilg'or va ma'rifatli jamiyat uchun zamin yaratdilar. Ularning merosi O'zbekistonning ta'lim muassasalarida, intellektual an'analarida saqlanib qolgan bo'lib, jadidchilik harakatining mintaqa ilm-fan rivojiga ta'sirini ko'rsatadi. O'zbekistonning ilmiy ma'rifatiga jadidlarning ta'siri ham ilmiy, ham islomiy bilimlarni egallagan yangi avlod ziyolilarining yetishib chiqishida yaqqol namoyon bo'ladi. Jadidchilik harakati dunyoviy ta'lim muassasalarining barpo etilishiga, dunyoqarashi ochiq ziyolilarning kamol topishiga zamin yaratdi. Ularning sa'y-harakatlari O'zbekiston ta'lim olamida aks-sado berib, mamlakat ilm-fan yutuqlari hissa qo'shmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Oblomurodov N, Hazratqulov A va boshqalar. O'zbekiston tarixi.(o'quv qo'llanma)T .2011.
2. O'zbekiston tarixi:Yangi nigoh.Jadidlar harakatidan milliy mustaqillikka qadar.1-3 betlar.
3. Alimova D, Rashidova D ‘Maxmudxo’ja Behbudiy va uning tarixiy tafakkuri.- Toshkent Akademiya 1999.
4. Baldauf Ingeborg. “XX asr O'zbek adabiyotiga chizgilar”-Toshkent Manaviyat 2001.
5. Abdulla AVLONIY “Turkiy GULISTON yohud ahloq”(nashrga tayyorlovchi M.Maxsumov) Toshkent Oqituvchi 1992.
6. “Jadidlar” Maxmudxoja Behbudiy .Yoshlar nashriyot uyi Toshkent -2022.
7. “Jadidlar” Abdulla Avloniy. Yoshlar nashriyot uyi Toshkent -2022.

SHIKASTLANGAN BEMORLARGA BIRINCHI YORDAM OCHIQ VA YOPIQ SINISHDA

Babamuratov Maqsud Maxmudovich

*Zomin Abu Ali ibn Sino nomidagi jamoat salomatligi
texnikumi o'qituvchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqola ochiq va yopiq singan shikastlangan bemorlarga birinchi yordam choralari to'liq tushunishga qaratilgan. Ochiq yoriqlar terining sinishini o'z ichiga oladi, suyakni ochadi, yopiq yoriqlar esa teridan o'tmaydi. Tez va tegishli birinchi yordamning ahamiyatini oshirib bo'lmaydi, chunki bu bemorning umumiy natijasiga sezilarli ta'sir qiladi. Ushbu maqola mavjud adabiyotlarni ko'rib chiqadi, birinchi yordamning turli usullarini muhokama qiladi va sinishlarga dastlabki javobni optimallashtirish bo'yicha xulosalar va takliflarni taqdim etadi.

Kalit so'zlar: Birinchi yordam, ochiq sinish, yopiq sinish, sinishni boshqarish, shoshilinch javob, travma parvarishi.

Yoriqlar-bu asoratlarni minimallashtirish va muvaffaqiyatli tiklanish imkoniyatlarini yaxshilash uchun darhol va samarali birinchi yordamni talab qiladigan keng tarqalgan jarohatlar. Ochiq va yopiq yoriqlar o'rtasidagi farqni tushunish tegishli dastlabki aralashuvlarni moslashtirish uchun juda muhimdir. Ushbu maqolada ikkala turdagi yoriqlar uchun birinchi yordam choralari bo'yicha keng qamrovli qo'llanma tuzish uchun mavjud adabiyotlar o'rganiladi.

Ko'pgina tadqiqotlar sinishni boshqarishda o'z vaqtida va tegishli birinchi yordamning ahamiyatini ta'kidladi. Ochiq yoriqlar ochiq suyak tufayli infeksiya xavfini oshiradi, bu jarohatni darhol parvarish qilish va infeksiyani oldini olishni birinchi o'ringa qo'yadi. Yopiq yoriqlar, garchi suyakni ta'sir qilmasa ham, ichki shikastlanishga olib kelishi mumkin, bu esa ehtiyotkorlik bilan baholash va boshqarishni talab qiladi. Mavjud adabiyotlarda ikkala turdagi sinishlarda immobilizatsiya, balandlik va og'riqni nazorat qilish muhimligi ta'kidlangan.

Ushbu sharhda tegishli adabiyotlarni tahlil qilish uchun tizimli yondashuv qo'llanilgan. Ochiq va yopiq yoriqlar uchun birinchi yordam choralari to'g'risida ma'lumot to'plash uchun PubMed, Google Scholar va nufuzli tibbiy jurnallar kabi ma'lumotlar bazalarini sinchkovlik bilan qidirish o'tkazildi. Inklyuziya mezonlari favqulodda vaziyatlarda yoriqlarni dastlabki boshqarish to'g'risida batafsil ma'lumot beradigan tadqiqotlarga qaratilgan.

Shikastlangan bemorlarga birinchi yordam, ayniqsa singan holatlarda, og'riqni kamaytirish, keyingi jarohatlarning oldini olish va professional tibbiy yordam kelguniga qadar shaxsni qo'llab-quvvatlash uchun darhol yordam ko'rsatishni o'z ichiga

oladi. Yoriqlar ochiq yoki yopiq deb tasniflanishi mumkin va birinchi yordam choralari har biri uchun farq qiladi.

Yopiq Sinish:

1. Xavfsizlikni Ta'minlash:

- Jabrlangan kishiga yaqinlashishdan oldin, jabrlanuvchining ham, o'zingizning ham xavfsizligini ta'minlang.

2. Yordam chaqiring:

- Favqulodda xizmatlarni tering yoki yaqin atrofdagi odamga professional tibbiy yordam chaqirishni buyuring.

3. Shikastlangan hududni immobilizatsiya qiling:

- Jabrlangan odamni harakatsiz qolishga va keraksiz harakatlardan qochishga undang.

- Iloji bo'lsa, shikastlanishning oldini olish uchun shikastlangan a'zoni shinalar yoki qo'llab-quvvatlovchi materiallar (masalan, o'ralgan gazetalar, taxtalar) yordamida immobilizatsiya qiling.

4. Jarohatlangan a'zoni ko'taring (agar mavjud bo'lsa):

- Shikastlangan a'zoni ko'tarish, agar kerak bo'lsa, shishishni kamaytirishga yordam beradi.

5. Muzni qo'llang (agar mavjud bo'lsa):

- Shikastlangan joyga mato bilan o'ralgan muz to'plamini qo'llash shishishni kamaytirishga va og'riqni engillashtirishga yordam beradi. Muzni to'g'ridan-to'g'ri teriga surtmang.

Ochiq Sinish:

Ochiq sinish ochiq yara bo'lgan joyda suyakning sinishini o'z ichiga oladi va suyak ko'rinishi mumkin. Yuqoridagi qadamlardan tashqari, quyidagilarni ko'rib chiqing:

1. Qon Ketishini Nazorat Qilish:

- Agar ochiq yaradan sezilarli qon ketish bo'lsa, toza mato yoki steril kiyinish yordamida to'g'ridan-to'g'ri bosim o'tkazib, uni boshqarishga harakat qiling.

- To'g'ridan-to'g'ri suyakka bosishdan saqlaning.

2. Yarani yoping:

- Ochiq yarani yopish uchun steril bog'ichdan foydalaning va uni bint bilan mahkamlang.

3. Yarani tozalamang:

- Yarani tozalashdan saqlaning, chunki bu infeksiyani keltirib chiqarishi mumkin. Uni steril kiyinish bilan yoping.

4. Mixlangan ob'ektni barqarorlashtirish (agar mavjud bo'lsa):

- Agar yaraga biror narsa ko'milgan bo'lsa, uni olib tashlamang. Keyingi harakatni oldini olish uchun ob'ektni va uning atrofini barqarorlashtiring.

5. Immobilizatsiya qilishni davom eting:

- Shikastlangan a'zoni shinalar yoki qo'llab-quvvatlovchi materiallar bilan immobilizatsiya qiling.

Esingizda bo'lsin, ushbu birinchi yordam choralari vaqtinchalik va professional tibbiy yordam o'rnini bosmaydi. Har qanday shubhali yoriqlar, ayniqsa ochiq yoriqlar uchun darhol tibbiy yordamga murojaat qilish juda muhim, chunki ular infeksiya xavfi yuqori.

Yoriqlar, ochiq (aralash) yoki yopiq (oddiy) bo'lsin, turli xil asoratlarni keltirib chiqarishi mumkin. Bu erda har bir tur bilan bog'liq mumkin bo'lgan asoratlar haqida qisqacha ma'lumot:

Ochiq (Aralash) Sinish Asoratlari:

Infeksiya:

- Ochiq yoriqlar singan suyakni tashqi muhitga ta'sir qiladi, infeksiya xavfini oshiradi.

- Infeksiyalar shifo jarayonini kechiktirishi va o'z vaqtida davolanmasa, yanada og'ir asoratlarga olib kelishi mumkin.

Yumshoq To'qimalarning Shikastlanishi:

- Shikastlanish ko'pincha atrofdagi mushaklar, tendonlar va ligamentlarning shikastlanishini o'z ichiga oladi.

- Yumshoq to'qimalarning shikastlanishi uzoq vaqt og'riq, shish va normal funktsiyani tiklashda qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin.

Kechiktirilgan Shifo:

- Infeksiya xavfi ortishi va yumshoq to'qimalarning shikastlanish darajasi tufayli ochiq yoriqlar yopiq sinishlarga nisbatan ko'proq vaqt talab qilishi mumkin.

Bo'lim Sindromi:

- Ochiq sinishdan shishish mushaklar ichidagi bosimning oshishiga olib kelishi va kupe sindromini keltirib chiqarishi mumkin.

- Kupe sindromi qon oqimini buzishi mumkin, bu esa to'qimalarning shikastlanishiga olib kelishi mumkin.

Asab Shikastlanishi:

- Ochiq yoriqlar nervlarga zarar etkazishi mumkin, bu esa zararlangan hududda sezgir yoki motor etishmovchiligiga olib keladi.

Surunkali Og'riq:

- Uzoq muddatli og'riq va noqulaylik sinish tuzalgandan keyin ham davom etishi mumkin, ayniqsa shifo jarayonida asoratlar bo'lsa.

Yopiq (Oddiy) Sinish Asoratlari:

Birlashmaslik:

- Ba'zi hollarda suyaklar to'liq tuzalmasligi mumkin, natijada birlashmaslik mumkin.

- Qon ta'minoti yomonligi, immobilizatsiya etarli emasligi yoki infeksiya kabi omillar birlashmaslikka yordam beradi.

Qo'shma Qattqlik:

- Sog'ayish jarayonida immobilizatsiya bo'g'implarning qattqlashishiga olib keladi, harakat oralig'ini kamaytiradi.

Asab va qon tomirlarining shikastlanishi:

- Jiddiy yoriqlar qo'shni nervlar va qon tomirlariga zarar etkazishi mumkin, bu esa hissiy yoki qon aylanish muammolariga olib keladi.

Davolashning asoratlari:

- Jarrohlik asoratlari yoki implantlarga reaksiyalar kabi singanlarni kamaytirish va fiksatsiya qilish uchun ishlatiladigan usullardan asoratlar paydo bo'lishi mumkin.

Surunkali Og'riq:

- Muvaffaqiyatli davolanish bilan ham, ba'zi odamlar zararlangan hududda surunkali og'riq yoki noqulaylikni boshdan kechirishi mumkin.

Shuni ta'kidlash kerakki, asoratlar har bir sinishning o'ziga xos sharoitlariga, shaxsning umumiy sog'lig'iga va taqdim etilgan davolanish samaradorligiga qarab keng farq qilishi mumkin. Asoratlar xavfini minimallashtirish va muvaffaqiyatli tiklanish imkoniyatlarini optimallashtirish uchun tezkor va tegishli tibbiy yordam juda muhimdir.

Muhokama bo'limida ochiq va yopiq sinishlarda birinchi yordamning nuanslari ko'rib chiqiladi. Vaziyatni baholash, shikastlanish mexanizmini ko'rib chiqish va shoshilinch tibbiy yordamni zudlik bilan jalb qilish muhimligi ta'kidlangan. Bundan tashqari, kechiktirilgan yoki etarli bo'lmagan birinchi yordam bilan bog'liq mumkin bo'lgan asoratlar muhokama qilinadi, bu esa sinishni boshqarish bo'yicha jamoatchilikni xabardor qilish va ta'lim olish zarurligini ta'kidlaydi.

Xulosalar:

Xulosa qilib aytganda, ushbu maqolada ochiq va yopiq yoriqlar uchun birinchi yordam choralari haqida to'liq ma'lumot berilgan. O'z vaqtida aralashuv, yarani to'g'ri parvarish qilish va samarali immobilizatsiya dastlabki boshqaruvning muhim tarkibiy qismidir. Jamoatchilikni xabardor qilish kampaniyalari va o'quv dasturlari odamlarni yoriqlar bilan bog'liq favqulodda vaziyatlarda tegishli birinchi yordam ko'rsatish uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalar bilan jihozlash uchun juda muhimdir.

Kelajakdagi tadqiqotlar jamoatchilikka asoslangan birinchi yordam o'quv dasturlarining sinish natijalariga ta'sirini baholashga qaratilishi kerak. Bundan tashqari, birinchi yordam texnologiyasi va sinishni boshqarish texnikasidagi yutuqlarni o'rganadigan tadqiqotlar bu sohani yanada yaxshilashi va bemorlarning natijalarini yaxshilashi mumkin.

Adabiyotlar.

1. Antonova, E., Le, T. K., Burge, R., & Mershon, J. (2013). Tibia shaft fractures: Costly burden of nonunions. *BMC Musculoskeletal Disorders*, 14(1), 42.
2. Aydemir Turkal, H., Demirer, S., Dolgun, A., & Keceli, H. G. (2016). Evaluation of the adjunctive effect of platelet-rich fibrin to enamel matrix derivative in the treatment of intrabony defects. Six-month results of a randomized, split-mouth, controlled clinical study. *Journal of Clinical Periodontology*, 43(11), 955–964.
3. Bastami, F., & Khojasteh, A. (2016). Use of leukocyte-and platelet-rich fibrin for bone regeneration: A systematic review. *Regeneration, Reconstruction and Restoration*, 1(2), 47–68.
4. Claes, L. E., Heigele, C. A., Neidlinger-Wilke, C., Kaspar, D., Seidl, W., Mar gevicius, K. J., & Augat, P. (1998). Effects of mechanical factors on the fracture healing process. *Clinical Orthopaedics and Related Research*, 355S, S132–S147.
5. Dohan Ehrenfest, D. M., Del Corso, M., Diss, A., Mouhyi, J., & Charrier, J. (2010). Three-dimensional architecture and cell composition of a choukroun's platelet-rich fibrin clot and membrane. *Journal of Periodontology*, 81(4), 546–555.
6. Dong, L., Yin, H., Wang, C., & Hu, W. (2014). Effect of the timing of surgery on the fracture healing process and the expression levels of vascular endothelial growth factor and bone morphogenetic protein-2. *Experimental and Therapeutic Medicine*, 8(2), 595–599.
7. Echeverri, L. F., Herrero, M. A., Lopez, J. M., & Oleaga, G. (2015). Early stages of bone fracture healing: Formation of a fibrin – collagen scaffold in the fracture hematoma. *Bulletin of Mathematical Biology*, 77(1), 156–183.

ФИНАНСОВАЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТЬ ОРГАНОВ САМОУПРАВЛЕНИЯ ГРАЖДАН ЭФФЕКТИВНЫЙ ИНСТРУМЕНТ РЕШЕНИЯ СОЦИАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ ГРАЖДАН

Бафаев Шухрат

*Доктор философии (PhD) по юридическим наукам
Депутат Законодательной палаты Олий Мажлиса
Республики Узбекистан*

АННОТАЦИЯ

В тезисах описываются вопросы создания государством условий для обеспечения финансовой самостоятельности органов самоуправления граждан способствующих решать социально-экономические проблемы населения, система органов государственной власти.

Ключевые слова: махалла, органы самоуправления граждан, бюджет, институты гражданского общества.

За последние годы в Республике Узбекистан предпринимаются системные и последовательные меры направленные на формирование и развитие институтов гражданского общества, и особенно органов самоуправления граждан в качестве ведущего в стране института гражданского общества.

В соответствии со статьей 127 обновленной Конституции Республики Узбекистан принятой по итогам всенародного референдума 30 апреля 2023 года органами самоуправления являются сходы граждан в поселках, кишлаках и аулах, а также в махаллях городов, поселков, кишлаков и аулов, избирающие председателя. Именно потому, что они имеют такой статус, то в этой же статье четко прописано, что органы самоуправления граждан не входят в систему органов государственной власти и в соответствии с законом вправе самостоятельно решать вопросы местного значения исходя из интересов граждан, исторических особенностей развития, а также национальных ценностей, местных обычаев и традиций.

Следует отметить, слово «махалла» имеет арабское происхождение и переводится как «смежный лагерь» «привал» или «городской стан».

Махалла в Центральной Азии в том числе и в Узбекистане понимается в качестве традиционного социального института общинного типа или квартальная форма организации общественной жизни. Если охарактеризовать махаллю вкратце, то это институт социального вспомоществования граждан проживающих на определенной территории.

Учитывая тот факт, что сегодня поставлен вопрос превращения органов самоуправления граждан в первичное звено общественного управления и контроля, на передний план выносится вопрос разработки механизмов создающих условия для обеспечения финансовой самостоятельности махалли.

В контексте указанного следует отметить, принятом ещё в 1993 году и утративший на сегодняшний день силу первом Законе Республики Узбекистан «Об органах самоуправления граждан» были прописаны источники финансирования органов самоуправления граждан.[1]

В частности, в статье 15 закона отмечалось, что финансовые ресурсы органов самоуправления складываются из бюджетных средств, выделяемых районными городскими Советами народных депутатов, средств специальных фондов на выплату пособий нуждающимся семьям с детьми, материальной помощи малообеспеченным семьям добровольных пожертвований граждан и трудовых коллективов, ассигнований из благотворительных фондов.

В статье же 24 новой редакции Закона Республики Узбекистан «Об органах самоуправления граждан принятого уже в 1999 году говорится о том, что финансовая основа деятельности органов самоуправления граждан складывается из собственных средств, бюджетных средств, выделяемых в установленном порядке районными и городскими Кенгашами народных депутатов, добровольных пожертвований юридических и физических лиц, а также иных средств, предусмотренных законодательством. [2]

А в 2013 году в указанный выше закон были внесены изменения и дополнения. В статье 27 закона отмечается, что финансовая основа деятельности органов самоуправления граждан складывается из собственных средств, средств местных бюджетов, благотворительных пожертвований юридических и физических лиц, а также иных средств, предусмотренных законодательством. [3]

В данной редакции как видим отсутствуют слова «выделяемых в установленном порядке районными и городскими Кенгашами народных депутатов».

В части финансирования органов самоуправления граждан, кроме того, что прописано в нормах указанных выше законах, государством не предпринимались какие-либо меры по созданию организационно-правовых условий для того чтобы органы самоуправления граждан самостоятельно финансировали свою деятельность в целях решения проблем населения.

Между тем, за последние 7 лет указами и постановлениями Президента Республики Узбекистан и постановлениями Кабинета Министров Республики Узбекистан планируется не менее 30 процентов полномочий органов сфер финансов, налогов и занятости намечено передать органам самоуправления

граждан. Речь идет о расширении финансовых возможностей органов самоуправления граждан.

К числу основных документов позволяющих и регламентирующих порядок обеспечения финансовой самостоятельности органов самоуправления граждан относятся:

1. Постановление Президента Республики Узбекистан № ПП 458 от 26 декабря 2022 года «О дополнительных мерах по расширению финансовых возможностей махаллей путем внедрения системы «Бюджет махалли».[4]

2. Постановление Президента Республики Узбекистан № ПП-353 от 16 августа 2022 года «О мерах по укреплению роли махалли в жизни общества и дальнейшему расширению его финансовых возможностей».[5]

3. Постановление Президента Республики Узбекистан № ПП-117 от 10 апреля 2023 года «О мерах по дальнейшему совершенствованию практик инициативного бюджетирования и поддержке активных махаллей». [6]

К документам содействующим обеспечению финансовой самостоятельности органов самоуправления граждан относятся:

1. Указа Президента Республики Узбекистан № УП-209 от 21 декабря 2023 года «О мерах по кардинальному повышению роли института махалли в обществе и обеспечению его функционирования в качестве первичного звена решения проблем населения». [7]

2. Постановление Президента Республики Узбекистан № ПП-402 от 21 декабря 2023 года «О дополнительных мерах по организации деятельности Ассоциации махаллей Узбекистана о совершенствованию системы управления в махаллях». [8]

3. Указ Президента Республики Узбекистан «О программе «Обод махалла» № УП-5467 от 27 июня 2018 года. [9]

Библиография

1. Ведомости Верховного Совета Республики Узбекистан, 1993 г., № 9, ст. 322; Ведомости Олий Мажлиса Республики Узбекистан, 1997 г., № 4-5, ст. 126
2. Ведомости Олий Мажлиса Республики Узбекистан, 1999 г., № 5, ст. 110; 2003 г., № 9-10, ст. 149; Собрание законодательства Республики Узбекистан, 2004 г., № 37, ст. 408, № 51, ст. 514; 2007 г., № 39, ст. 399; 2008 г., № 16, ст. 117; № 52, ст. 513; 2010 г., № 37, ст. 313
3. Собрание законодательства Республики Узбекистан, 2013 г., № 17, ст. 219; 2016 г., № 17, ст. 173, № 52, ст. 597; 2017 г., № 37, ст. 978;
4. Национальная база данных законодательства, 27.12.2022 г., № 07/22/458/1123

5. Национальная база данных законодательства, 17.08.2022 г., № 07/22/353/0744

6. Национальная база данных законодательства, 11.04.2023 г., № 07/23/117/0207

7. Национальная база данных законодательства, 25.12.2023 г., № 06/23/209/0966

8. Национальная база данных законодательства, 25.12.2023 г., № 07/23/402/0967

9. <https://lex.uz/ru/docs/3797782>

MATEMATIKA O‘QITISHDA O‘QUVCHILARNI KREATIV FIKRLASHGA O‘RGATISH

Aslanova Dilfuza Ziyadullayevna

Denov tumanidagi 32-umumiy o‘rta ta’lim maktabi

Matematika va informatika fani o‘qituvchisi

+998 95 585 28 80

Annotatsiya. Ushbu maqola matematik ta’limda fikrlashni rivojlantirishning ahamiyatini o‘rganadi va o‘qitishning samarali usullari haqida tushuncha beradi. Asosiy e’tibor talabalarni matematik muammolarga innovatsion istiqbollar bilan yondashishga undash va shu bilan ularning muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini oshirishga qaratilgan. Maqola adabiyotlar tahlilini birlashtiradi, o‘qitishning turli usullarini muhokama qiladi, tadqiqotlar natijalarini taqdim etadi va matematika sinfida kreativ fikrlashni rivojlantirish bo‘yicha takliflar bilan yakunlanadi.

Kalit so‘zlar: Kreativ fikrlash, matematik ta’lim, muammolarni hal qilish, o‘qitish usullari, innovatsion istiqbollar, tanqidiy fikrlash, talabalarni jalb qilish, matematik ijodkorlik.

Matematika ta’limi an’anaviy ravishda yodlash va takroriy muammolarni hal qilish texnikasi bilan bog‘liq. Biroq, bugungi tez o‘zgaruvchan dunyoda kreativ fikrlovchilar va muammolarni hal qiluvchilarga talab har qachongidan ham yuqori. Ushbu maqola matematik ta’limda kreativ fikrlashni rivojlantirishning muhimligini o‘rganadi va o‘qituvchilarga o‘z o‘quvchilarida ushbu muhim mahoratni tarbiyalash uchun samarali strategiyalarni taqdim etishga qaratilgan.

Ko‘plab tadqiqotlar kreativ fikrlash va matematik yutuqlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni ta’kidlaydi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, muammolarni echishning kreativ yondashuvlari bilan shug‘ullanadigan talabalar matematik tushunchalarni chuqurroq tushunishadi va o‘z bilimlarini Real vaziyatlarda qo‘llash uchun yaxshi jihozlangan. Adabiyotlar tahlili, shuningdek, o‘qituvchilarga o‘quv jarayonida ijodkorlikni rag‘batlantiradigan innovatsion o‘qitish usullarini qo‘llash zarurligini ta’kidlaydi.

Matematikada kreativ fikrlashni rivojlantirish uchun o‘qituvchilar o‘zlarining o‘qitish amaliyotiga turli usullarni kiritishlari mumkin. Ushbu usullarga muammoli ta’lim, hamkorlikdagi faoliyat, ochiq savollar va Real dasturlar kiradi. Talabalarni turli xil echimlarni o‘rganishga undash va qo‘llab-quvvatlovchi o‘quv muhitini ta’minlash orqali o‘qituvchilar matematik muammolarni hal qilishda ijodkorlikni qadrlaydigan fikrlashni rivojlantirishlari mumkin.

Matematikani o‘qitishda ijodkorlikni rivojlantirish o‘quvchilarga mavzuni chuqurroq tushunishga yordam berish va ularni haqiqiy muammolarni hal qilishga

tayyorlash uchun juda muhimdir. Matematika sinfida kreativ fikrlashni rag'batlantirish uchun ba'zi strategiyalar:

Ochiq Savollar:

-To'g'ridan-to'g'ri javobdan ko'proq narsani talab qiladigan ochiq savollarni qo'ying. Talabalarni muammoni hal qilishning bir necha usullarini o'rganishga undash.

- Misol: "ushbu muammoni hal qilish uchun turli xil yondashuvlar haqida o'ylay olasizmi?"

Haqiqiy Dasturlar:

- Matematik tushunchalarni hayotiy vaziyatlarga ulang. Talabalarga matematikadan turli sohalarda qanday foydalanilishini ko'rsating va ularni o'z bilimlarini amaliy masalalarni hal qilishda qo'llashga undang.

- Misol: "shahar parki uchun yanada samarali tartibni loyihalash uchun geometriyadan qanday foydalanishimiz mumkin?"

Muammoga Asoslangan Ta'lim:

-Tanqidiy fikrlash va hamkorlikni talab qiladigan murakkab, Real muammolarni joriy etish. Ushbu yondashuv talabalarga echimlarni o'rganishga va qiyin muammolarni hal qilishda birgalikda ishlashga imkon beradi.

- Misol: "maktab tadbirini rejalashtirish, xarajatlar va mablag' yig'ishni hisobga olgan holda byudjetni tuzing."

Vizual Tasvirlar:

- Talabalarni matematik tushunchalarni ifodalash uchun ko'rgazmali qurollar, diagrammalar va modellardan foydalanishga undash. Bu ularga mavhum g'oyalarni tasavvur qilish va muammolarni hal qilishga kreativ yondashishga yordam beradi.

- Misol: "chizmalar yoki manipulyativlar yordamida kasrlar tushunchasini tasvirlang."

Moslashuvchan Fikrlash:

- Muammoga yondashishning bir necha yo'li bo'lishi mumkinligini ta'kidlang. Talabalarni fikrlashda moslashuvchan bo'lishga va muqobil usullarni ko'rib chiqishga undash.

- Misol: "ushbu tenglamani echishning turli usullari bormi? Ular nima?"

Kreativ Loyihalar:

- Talabalarga matematik tushunchalarni kreativ tarzda o'rganishga imkon beradigan loyihalarni tayinlash. Bunga o'yinlar yaratish, jumboqlarni loyihalash yoki multimedia taqdimotlarini ishlab chiqish kiradi.

- Misol: "ehtimollik yoki geometriya kabi matematik tushunchalarni o'z ichiga olgan stol o'yinini loyihalash."

Qiziqishni Rag'batlantirish:

- Talabalarga matematika sohasida savollar berish va qiziqish mavzularini o'rganishga imkon berish orqali qiziqish tuyg'usini rivojlantirish.

- Misol: "ushbu mavzu bo'yicha qanday savollaringiz bor? Ularni qanday qilib birgalikda o'rganishimiz mumkin?"

Mulohaza va munozara:

-Talabalarga muammolarni hal qilish jarayonlari haqida fikr yuritish imkoniyatlarini taqdim etish. Sinf sifatida turli xil yondashuvlarni muhokama qiling va turli xil istiqbollarning ahamiyatini ta'kidlang.

- Misol: "ushbu muammoga qanday murojaat qilganingizni sinf bilan baham ko'ring. Tajribadan nimani o'rgandingiz?"

Hamkorlikda O'rganish:

- Talabalar o'rtasida hamkorlikni rivojlantirish. Guruh faoliyati kreativ fikrlashni rag'batlantirishi mumkin, chunki talabalar fikr almashadilar va bir-birlaridan o'rganadilar.

- Misol: "ushbu muammoni hal qilish uchun juft bo'lib ishleng. Sizning sherigingizning yondashuvi siznikidan nimasi bilan farq qiladi?"

Xatolarni Nishonlang:

- Xatolarni o'rganish uchun imkoniyat sifatida qadrlaydigan sinf madaniyatini yarating. Talabalarni xatolaridan saboq olishga va ularning echimlarini takrorlashga undash.

- Misol: "ushbu muammoni hal qilishda qilgan xatolaringizdan nimani o'rgandingiz? Qanday qilib yaxshilanishimiz mumkin?"

Ushbu strategiyalarni o'z ichiga olgan holda siz matematikada ijodkorlikni rivojlantiradigan, mavzuga bo'lgan muhabbatni kuchaytiradigan va talabalarni bir umr muammolarni hal qilishga tayyorlaydigan muhit yaratishingiz mumkin.

Munozara natijalarning oqibatlarini o'rganib chiqadi va talabalarni 21-asr muammolariga tayyorlashda ijodkorlikning rolini ta'kidlaydi. O'qituvchilar kreativ fikrlashga ustuvor ahamiyat beradigan o'qitish usullarini o'rganishni va moslashtirishni davom ettirishlari kerak, chunki bu nafaqat matematik qobiliyatlarni oshiradi, balki turli sohalarida muvaffaqiyat qozonish uchun zarur ko'nikmalarni ham rivojlantiradi.

Xulosa va takliflar:

Xulosa qilib aytganda, matematik ta'limda kreativ fikrlashni rivojlantirish zamonaviy dunyoning murakkabliklarini engishga qodir bo'lgan har tomonlama barkamol shaxslarni rivojlantirish uchun juda muhimdir. O'qituvchilar kreativ muammolarni hal qilishni rag'batlantiradigan va qo'llab-quvvatlaydigan muhit yaratishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Matematikada kreativ fikrlashni yanada rivojlantirish uchun o'qituvchilarga doimiy ravishda malaka oshirish, hamkasblari bilan hamkorlik qilish va rivojlanayotgan ta'lim texnologiyalarini o'rganish tavsiya etiladi.

Kelajakdagi tadqiqotlar uchun takliflar matematik ta'limda kreativ fikrlashning uzoq muddatli ta'sirini o'rganish va madaniy va kontekstual omillarning matematik

ijodkorlikni rivojlantirishga ta'sirini o'rganishni o'z ichiga oladi. O'qitish strategiyasini doimiy ravishda takomillashtirish va ijodkorlik va matematik ta'limning kesishishi bo'yicha tadqiqotlar o'tkazish orqali o'qituvchilar o'z o'quvchilari uchun yanada dinamik va samarali o'quv tajribasiga hissa qo'shishlari mumkin.

Adabiyotlar:

1. Rabbimov M. (2021). Boshlang'ich sinf matematika darslarida o'qitish vositalardan foydalanish xususida. Журнал инновации в начальном образовании, 1(1).
2. Qazibekov M., & Muhlisa O. (2022). Matematika darslarida o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish vositalari. Журнал математики и информатики, 2(2).
3. Саидова М., & Рахмонова А. (2022). Boshlang'ich sinf matematika darslarida mustaqil topshiriqlardan foydalanish usullari va ahamiyati. Общество и инновации, 3(2), 84–90.
4. Yusupova S. (2021). Boshlang'ich sinf matematika darslarida algebraik materiallarni o'qitishda kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim darajalari tahlili. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1(9), 914–920.
5. kizi Yusupova S.T., & Sayidrahimova D.S. (2022). About the classification of religious texts. Eurasian Journal of Academic Research, 2(2), 63–65.
6. kizi Yusupova S.T. (2019). Study of religious functional style in the world linguistics. Scientific Bulletin of Namangan State University, 1(12), 173–178.
7. Sayidmahamadjanovna S.D. (2022). About the classification of religious texts. Eurasian Journal of Academic Research, 2(2), 63–65. 10. Abdazimova H. (2022). Pedagogika fanining ilmiy-tadqiqot metodlaridan foydalanish. Scientific progress, 3(4), 271–274

DUNYONING GLOBAL MUAMMOLARI

Ozoda Aslanova Abdujabborovna

Denov tumanidagi 32-umumiy o'rta ta'lim maktabi

geografiya fani o'qituvchisi

99-065-81-53

Annotatsiya. Ushbu maqola bugungi kunda dunyomiz duch kelayotgan global muammolarni har tomonlama tahlil qilishga qaratilgan. Asosiy adabiyotlarni o'rganish, mavjud usullarni baholash, natijalarni taqdim etish va puxta muhokama qilish orqali biz ushbu muammolarning murakkab mohiyatini yoritishga intilamiz. Diqqat markazlariga iqlim o'zgarishi, qashshoqlik, tengsizlik, pandemiyaga qarshi javob va ekologik tanazzul kiradi. Maqola xalqaro hamkorlikni rivojlantirish va barqaror rivojlanishga erishish bo'yicha takliflar bilan yakunlanadi.

Kalit so'zlar: Global muammolar, muammolar, echimlar, xalqaro hamkorlik, barqaror rivojlanish, iqlim o'zgarishi, qashshoqlik, tengsizlik, pandemiya, atrof-muhitning buzilishi.

21-asr shoshilinch e'tibor va hamkorlikdagi sa'y-harakatlarni talab qiladigan bir qator global muammolarni taqdim etadi. Ekologik muammolardan tortib ijtimoiy-iqtisodiy tafovutlarga qadar ushbu muammolar butun dunyo bo'ylab odamlarga ta'sir qiladi va ularni hal qilish uchun jamoaviy yondashuvni talab qiladi. Ushbu maqola atrof-dagi adabiyotlarga kirib boradi iqlim o'zgarishi, qashshoqlik, tengsizlik, pandemiya va atrof-muhitning buzilishi, jalb qilingan murakkabliklar haqida yaxlit tushuncha berishga qaratilgan.

Keng qamrovli adabiyotlar sharhi global muammolarning ko'p qirrali mohiyatini ochib beradi. Olimlar iqlim o'zgarishining qashshoqlikka ta'siri yoki pandemiya mavjud tengsizlikni qanday kuchaytirishi kabi masalalarning o'zaro bog'liqligini ta'kidlaydilar. Tahlil shuningdek, ushbu muammolarni hal qilish uchun asos sifatida barqaror rivojlanish maqsadlarining (SDG) muhimligini ta'kidlaydi. Adabiyot shuni ko'rsatadiki, samarali echimlar fanlararo yondashuvlar va global hamkorlikka asoslangan bo'lishi kerak.

Global muammolarni tahlil qilish uchun ilmiy maqolalar, xalqaro tashkilotlarning hisobotlari va tegishli amaliy tadqiqotlar o'tkazildi. Birlashgan Millatlar tashkiloti, Jahon banki va ilmiy jurnallar kabi nufuzli manbalardan olingan ma'lumotlar har bir masala bo'yicha nozik tushuncha berish uchun sintez qilindi. Metodologiya, shuningdek, turli mamlakatlar va tashkilotlar tomonidan amalga oshirilayotgan mavjud asoslar va strategiyalarni baholashni o'z ichiga olgan.

Dunyo son-sanoqsiz murakkab va o'zaro bog'liq muammolarga duch kelmoqda. Dunyo bo'ylab jamiyatlarga ta'sir ko'rsatishda davom etayotgan ba'zi asosiy global muammolar:

- Iqlim o'zgarishi: global haroratning ko'tarilishi, dengiz sathining o'zgarishi, ekstremal ob-havo hodisalari va ekotizimlarning buzilishi sayyoramiz uchun katta xavf tug'diradi. Yoqilg'i yoqilg'isini yoqish va o'rmonlarni yo'q qilish kabi inson faoliyati iqlim o'zgarishiga hissa qo'shadi.

- Qashshoqlik: ko'pgina mintaqalarda taraqqiyotga qaramay, qashshoqlik doimiy global muammo bo'lib qolmoqda. Daromadlarni taqsimlashdagi tengsizlik, ta'lim, sog'liqni saqlash va asosiy resurslardan foydalanishning etishmasligi qashshoqlikni davom ettirishga yordam beradi.

- Ochlik va to'yib ovqatlanmaslik: dunyo bo'ylab millionlab odamlar oziq-ovqat xavfsizligi, to'yib ovqatlanmaslik va toza suvdan foydalanish imkoniyatidan aziyat chekmoqda. Ushbu muammolarni hal qilish barqaror qishloq xo'jaligi amaliyotini, infratuzilmani yaxshilashni va tarqatish tizimlarini yaxshilashni talab qiladi.

- Sog'liqni saqlash inqirozlari: Global sog'liqni saqlash muammolariga pandemiya, yuqumli kasalliklar va sog'liqni saqlash tizimining yetarli emasligi kiradi. COVID-19 pandemiyasi kabi tadbirlar xalqaro hamkorlik va mustahkam sog'liqni saqlash infratuzilmasi zarurligini ta'kidlaydi.

- Siyosiy beqarorlik va mojarolar: davom etayotgan mojarolar, fuqarolar urushlari va geosiyosiy ziddiyatlar jamoalarni buzadi va ko'chish, inson huquqlari buzilishi va hayotdan ko'z yumishga olib keladi. Tinchlik, diplomatiya va nizolarni hal qilishga qaratilgan harakatlar juda muhimdir.

- Qochqinlar inqirozi: mojarolar, ta'qiblar va ekologik ofatlar tufayli majburiy ko'chish global qochqinlar inqiroziga olib keldi. Asosiy sabablarni bartaraf etish va qochqinlarni qo'llab-quvvatlash bu masalani hal qilishning muhim jihatlaridir.

- Ta'lim etishmasligi: millionlab odamlar shaxsiy va iqtisodiy o'sish imkoniyatlarini cheklab, sifatli ta'lim olish imkoniyatiga ega emaslar. Ta'limni targ'ib qilish, ayniqsa qizlar va marginallashgan jamoalar uchun barqaror rivojlanish uchun juda muhimdir.

- Korrupsiya: hukumatlar, muassasalar va biznesdagi korrupsiya ijtimoiy ishonch, iqtisodiy rivojlanish va siyosiy barqarorlikka putur etkazadi. Korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha harakatlar oshkoralik, hisobdorlik va axloqiy boshqaruvni targ'ib qilishni o'z ichiga oladi.

- Texnologik tengsizlik: raqamli bo'linish ijtimoiy va iqtisodiy tengsizliklarni yanada kuchaytiradi. Texnologiyalar, axborot va raqamli savodxonlikdan foydalanish notekis bo'lib, imkoniyatlar va rivojlanishdagi farqlarni keltirib chiqaradi.

- Biologik xilma-xillikni yo'qotish: inson faoliyati, jumladan, o'rmonlarning kesilishi, ifloslanishi va iqlim o'zgarishi biologik xilma-xillikning yo'qolishiga yordam beradi. Ekotizimlarni saqlash va barqaror amaliyotni targ'ib qilish sayyoramiz salomatligi uchun juda muhimdir.

- Migratsiya muammolari: majburiy yoki ixtiyoriy ravishda ommaviy migratsiya ijtimoiy integratsiya, iqtisodiy ta'sir va siyosiy tanglik bilan bog'liq muammolarni keltirib chiqaradi. Migratsiya masalalariga insonparvar va samarali echimlarni topish global ahamiyatga ega.

- Yadro tarqalishi: yadro qurolining tarqalishi va ulardan foydalanish salohiyati global xavfsizlikka jiddiy tahdid soladi. Yadro quroli tarqalishining oldini olish va qurolsizlanishni targ'ib qilish bo'yicha xalqaro harakatlar juda muhimdir.

Ushbu global muammolarni hal qilish jamoaviy harakatlarni, xalqlar o'rtasidagi hamkorlikni va barqaror va inklyuziv rivojlanishga sodiqlikni talab qiladi. Ushbu muammolarga echim topishda xalqaro tashkilotlar, hukumatlar, nodavlat notijorat tashkilotlari va shaxslar rol o'ynaydi.

Ushbu bo'limda biz natijalarning oqibatlarini o'rganamiz va global muammolarni hal qilish bilan bog'liq muammolarni muhokama qilamiz. Mavzular xalqaro hamkorlikka bo'lgan ehtiyojni, texnologiya va innovatsiyalarning rolini, siyosiy va iqtisodiy tuzilmalarning ta'sirini o'z ichiga oladi. Muhokama, shuningdek, resurslarni taqsimlash, siyosiy Iroda va madaniy farqlar kabi samarali echimlarning potentsial to'siqlarini ko'rib chiqadi.

Xulosa va takliflar:

Maqola asosiy topilmalarni umumlashtirish va global muammolarni hal qilish bo'yicha takliflarni taklif qilish bilan yakunlanadi. Xalqaro hamkorlikni rivojlantirish, barqaror siyosatni amalga oshirish, ta'lim va xabardorlikni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Shaxsiy va jamoaviy javobgarlikning ahamiyati ta'kidlanib, xalqlarni qisqa muddatli yutuqlardan ko'ra ko'proq yaxshilikka ustuvor ahamiyat berishga undaydi.

Xulosa qilib aytganda, ushbu keng qamrovli tahlil dunyo oldida turgan o'zaro bog'liq muammolarni hal etishda global hamkorlik zarurligini ta'kidlaydi. Ushbu muammolarning murakkab mohiyatini tushunish va samarali echimlarni amalga oshirish orqali biz yanada barqaror va adolatli kelajakka intilishimiz mumkin.

Adabiyotlar:

1. Прытков В. П., Селезнев В. М. Кризис рациональности как глобальная проблема современности // Теория и практика общественного развития. – 2014. – № 21. – С. 236–243.

2. Колотуша В. В. Глобальные проблемы как глобальные угрозы социального характера // На-учное обозрение. Серия 2: Гуманитарные науки. – 2017. – № 1. – С. 47–53.
3. Голик Ю. В., Коробеев А. И. Преступность как планетарная проблема: глобальная угроза и по-иски глобальных ответов. XI Конгресс ООН по предупреждению преступности и уголовному пра-восудию // Российский ежегодник уголовного права. – 2007. – № 1. – С. 326–370.
4. Умаргалеев Р. Б. Транснациональная преступность как глобальная проблема современности // Вестник Московского университета МВД России. – 2014. – № 8. – С. 21–23.
5. Бельчик А. М., Павлов Н. В. К вопросу об экстремизме как глобальной проблеме современ-ности // Евразийский юридический журнал. – 2022. – № 1 (164). – С. 430–431.
6. Муртазин А. И., Зайцев А. Г. Терроризм как глобальная проблема современности // Евразий-ский юридический журнал. – 2020. – № 3 (142). – С. 336–337.
7. Шукайло Т. И. Коррупция – глобальная проблема современности // Борьба с преступностью: теория и практика: материалы II Международной научно-практической конференции. – Могилев: Могилевский ин-т МВД Республики Беларусь, 2014. – С. 85–86.
8. . Приходько Д. В., Белькова А. А. Киберпреступность как глобальная проблема современно-сти // Экономика и бизнес: теория и практика. – 2021. – № 4-2 (74). – С. 90–94.

**РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯСИ ҚУРОЛЛИ КУЧЛАРИ ҚЎШИНЛАРИДА
ЖАНГОВАР ТАЙЁРГАРЛИК ДОИРАСИДА ЎТКАЗИЛАДИГАН
ТАКТИК САФ МАШҒУЛОТЛАРИНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИХАТЛАРИ**

Хасанов Эркин Бахтиярович

Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари Академияси тингловчиси

Ушбу мақолада Россия Федерацияси қуролли кучлари қўшинларида жанговар тайёргарлик доирасида ўтказиладиган тактик-саф машғулотларининг ўзига хос жихатлари.

На данном статье рассмотрятся вопросы об организации и проведения тактико-строевого занятия подразделений и соединений Вооружённых сил Российской Федерации.

Ключевые слова: тактико-строевые занятия, тренировка, тактическая обстановка, служебно-боевая деятельность.

Россия Федерацияси қўшинларида тактик-саф машғулотлари ҳарбий хизматчиларга тактик тайёргарликдан тактик ҳаракат усулларини ўргатишда ва ўқитишда энг самарали таълим услуги, ҳамда тактик (тактик-махсус) тайёргарликда жанговар биродарликда ва уларни бошланғич тарбиялашнинг шакллардан бири ҳисобланади.

Тактик-саф машғулотининг асосий мақсади шахсий таркибни жанг майдонида ўз маҳоратини оширишда яқка тартибда ёки бўлинмалар таркибида ҳар ҳил тактик усулларга ва ҳаракатларга кўникмалар ҳосил қилиш ҳисобланади.

Тактик-саф машғулотининг ўзининг моҳияти билан ҳарбий хизматчиларни, экипаж, ҳисоб (расчёт) ва секция таркибини жангга тайёрлашнинг асосий услуги ҳисобланади.

Тактик-саф машғулотининг ҳарбий хизматчиларни яқка таркибда тайёрлашда (жангчи, ҳисоб раками, экипаж, секция, бўлинма таркибида ва х.к), лозим бўлса гуруҳ машғулотларида (ҳисоб, экипаж, секция, бўлинмаларнинг жипслашувида ва х.к.) ҳам ўтказилиши мумкин.

Тактик-саф машғулотининг яқка (индивидуал) тартибда ўтказиш ва тайёрлаш ҳарбий хизматчиларни жанг майдонида онгли равишда ҳаракат қилишга эмас, балки ҳаракатларни автоматик тарзда бажаришга, ҳамда жангни олиб бориш тактикаси асосини онгли равишда бажаришга йўналтиришидир. Тактик ҳаракатларни ва усулларни мустақил (индивидуал) бажаришда диққатни асосан экипаж таркибига, ҳисоб ракамига ва алоҳида ҳарбий хизматчиларга (жангчи, мерган, пулемётчи ва х.к.) қаратилади. Бунда ўрнатилган меъёрларни

бажариш, ўзига хос реал ҳаракатларга эътибор қаратиб, уларни аниқлик билан бажаришга қаратилади.

Тактик-саф машғулоти гуруҳ машғулоти кўринишида ташкиллаштириш ва ўтказишда ҳисоб рақами, экипаж аъзоларини техника ва қуролларни жипсликда маҳорат билан қўллашни, ҳамда жангни гуруҳ (взвод) таркибида олиб боришга йўналтиришни ўз ичига олади. Ҳисоб, экипаж, гуруҳ таркиби билан жанговар жипсликни ўтказаетганда жанговар шароитга яқин яратилиб, ҳар бир ҳарбий хизматчига қўйилган жанговар вазифани бажаришда катта жавобгарлик, ҳаттоки жангнинг натижаси боғлиқлигини таъкидлаб ўтиш лозим.

Тактик-саф машғулотининг ўтказиш мавзулари ҳар хил бўлиб, уни асосини ҳарбий хизматчиларни ҳақиқий жангда қўллайдиган усулларга тайёргарлик

савияси ташкил қилади.

Тактик-саф машғулоти рота (взвод, батарея) ва батальон (дивизион) билан ўтказиладиган тактик (тактик-маҳсус) ўқувлар олдида, уларни барча турдаги жанговар ҳаракатларга тайёрлаш мақсадида ўтказилади.

Батальон (дивизион) тактик ўқуви мавзулари комплекс равишда бир неча жанг ҳаракатларини ўрганиш, тактик-саф машғулоти шундай йўлга қўйиладики, тактик (тактик-маҳсус) ўқувни бошланишига бўлинмалар жангни ҳар бир турини кечаю-кундуз олиб боришга шай туриши лозим.

Тактик-саф машғулотларида, комплекс мавзулар бўйича ўтиладиган тактик ўқувларда жанговар вазифаларни бажариш жараёнида бўлинмалар қўллайдиган усуллар ўрганиб чиқилади.

Тактик-саф машғулотида бўлинмалар тактик ҳаракатларнинг асосий кўриниши муҳофаа, ҳужум ва таъминловчи кўриниши бўлган марш, қўриқлов, разведка, тактик ҳаво десанти ва қўшинлар маҳсус ҳаракатларида ҳаракат қилишни, ҳамда барча жанг турларида взвод, рота (батарея), батальон (дивизион) таркибида жойга жойлашишни ўрганади.

Жойга жойлашишни тактик-саф машғулоти сифатида ўрганиш мобайнида қуйидагиларга асосий эътибор қаратилади:

разведка олиб бориш турлари, мудофаа райони жихозлаш ва уни эгаллаш тартиби, мудофаа жангини олиб бориш, бўлинмаларни юриш колоннаидан жанговар тартибда ҳаракатланиши;

бўлинмаларни душман мудофаа чизигининг олдинги қиррасига ҳужум қилиш;

тўсиқларни, харобаларни ва жой майдонини, радиоактив ва заҳарли моддалар билан зарарланган жойларни босиб ўтиш;

қарши ҳужумга ўтган душманни йўқ қилиш усули;

сув тусиқларидан жанг қилиб кечиб ўтишдаги ҳаракати;

душманга ортдан ва қанотлардан ҳужум қилиш учун манёвр қилиш;

ҳалқаро террорчи экстремистик ташкилотларнинг қуроли тузилмаларини қидириб топиш, қуршовга олиш ва яқсон қилиш, душман томонидан оммавий қиргин қуролларни қўллаш оқибатларига бартараф этиш ва бошқа саволлар.

Тактик-саф машғулоти батальон (дивизион) таркиби билан мустақил ёки тактик ўқув ўказиш учун жалб қилинган қўшимча кучлар билан ўтказилиши мумкин.

Тактик-саф машғулотида командирлар бўлинмаларни бошқариш бўйича (алоқа воситаларда ишлаш, буйруқ (фармойиш) ларни ва сигнал (команда) ларни бериш) ўз билим, маҳорат ва кўникмаларини такомиллаштиради.

Тактик-саф машғулотининг моҳияти бўлинмаларни турли жанглардаги ҳаракатларининг усул ва воситаларини олдин элементлар бўйича паст суръатда, кейин эса меъёрларда белгиланган (ўрнатилган стандарт) вақтларда бажарилмагунча ҳамда келишилган ва уйғун ҳаракатларга эришмагунча такроран бажарилишидадир.

Ўқув саволлари ва усуллари бўлинмалар ҳаракатларининг тўлиқ ўзлаштирилмаган усул ва воситалари ўрганувчилар томонидан тўғри ва меъёрларда белгиланган вақтларда бажарилмагунча ҳамда бўлинмалар келишилган ва уйғун ҳаракатларга эришмагунча такроран бажарилади. Ундан сўнг кейинги савол ўрганилади.

Тактик-саф машғулотини ўрганишни асосий услуби - тактик усулларни машғулот ўтказиш майдонида машқ қилиш ҳисобланади. Бундан ташқари намоёни қилиш, тушунтириш ва кўрсатиб бериш усулларини ҳам қўллаш мумкин.

Тактик-саф машғулоти дастлаб пиёда («пиёда-танкдагидек», «пиёда-машинадагидек» ёки «пиёда-вертолётдагидек») сўнг якуний қисмида барча кучайтириш воситалари билан биргаликда ўтказилади.

Тактик-саф машғулоти одатда, бир томонлама (душман томони кўрсатилмасдан) унча мураккаб бўлмаган тактик вазият ҳолатида ўтказилади.

Душман ҳолати ҳамда ҳаракат тартиби нишонлар ва макетлар билан белгиланади. Душманни ўт очишини кўрсатиш керак бўлган ҳолларда аскарлар ва керакли воситалар ажратилиши мумкин.

Тактик-саф машғулотида **2-3 та** ўқув саволларини ўрганиш (кўриб чиқиш) тавсия қилинади. Ҳар битта ўқув саволи дастлаб қисмларга бўлиб, кейин эса бутун бир ҳолда ўрганилади. Тактик–саф машғулотида бўлинмаларни жанг майдонидаги ҳаракатлари ўрганилади, ўз ичига жангни ташкиллаштиришни олган ўқув саволларини (вазифани аниқлаштириш, вақтни тақсимлаш, вазиятни баҳолаш, қарор қабул қилиш, бўлинмаларга жанговар вазифа қўйиш ва х.к.) ўрганиш тавсия қилинмайди. Бу ўқув саволлари командирлик тайёргарлиги тизимидаги тактик тайёргарлик машғулотида ўқиб ўрганилади.

Вақтни тежаш мақсадида тактик-саф машғулоти ўтказиш мобайнида айрим ўқув саволларини бир томонга ҳаракатланиш вақтида, бошқа ўқув саволларини эса, орт томонга ҳаракатланаётганда ўрганиш тавсия қилинади.

Машғулот ўтказиш жойини ҳисобга олган ҳолда машғулоти туташ йўналишда ҳам ўтказиш мумкин.

Батальон (дивизион) нинг тактик (тактик-махсус) тайёргарлик машғулотидаги ҳар бир мавзу битта жанг турини ўз ичига олиб, бир нечта кундузги (кечки) машғулотларда ўрганилиши мумкин. Мавзу мазмуни ва уни ўрганиш вақти жанговар тайёргарлик режасида белгиланади, лекин ҳар бир мавзу ўз ичига олган ўқув саволларини сонини, бўлинмаларда ўрганиб чиқилганлигини ҳисобга олган ҳолда машғулот раҳбари машғулот пайтида белгилайди.

Машғулотнинг давомийлиги ўқув раҳбарининг машғулотга қўйган мақсадидан келиб чиқиб батальон билан **4- 6 соат** бўлиши мумкин.

Тактик-саф машғулотини пиёда, одатда бевосита командирлар рота (батарея) таркиби билан - рота (батарея) командири, батальон (дивизион) таркиби билан - батальон (дивизион) командири ташкиллаштиради ва ўтказди, моддий таъминот бўлинмаларида эса бошқа қўшин тури ва хизмат бошлиқлари, махсус қўшинлар бўлинмаларини жалб қилган ҳолда катта командир (бошлиқ) лар ўтказди.

Тактик-саф машғулоти одатда жихозланган ўқув тактик майдонида ўтказилади. Агар қисм жойлашувига яқин ўқув (дала) тактик майдони бўлмаса, унда жихозланмаган майдонларда батальон (рота) ни жанг олди ва жанговар тартибдаги барча элементларини жойлашувини, ҳамда уни ёйилишини ва йиғилишини сиғдирадиган жой (худуд) да машғулот ўтказиш мумкин.

Душманни шартли белгилаш учун тактик комплектлар, ҳамда тайёрланган бўлинма (команда) лардан фойдаланилади. Ҳар ҳил тўсиқлардан, ҳаробалардан ўтишни, заҳарланган худудларда ҳаракатланишни ўрганишда танкларни,

жанговар машиналарни, автомобилларни бошқаришни ўргатадиган жой (худуд)лардан, муҳсус ҳаракатларни муҳандис, кимё, алоқа, разведка, мерганлар ва ҳ.к.з. шахарчаларидан ҳамда бошқа дала-ўқув майдонларидаги объектлардан фойдаланиб ўргатилади.

Тактик-саф машғулотида ҳар бир ўқув саволини ўрганиб чиқиш учун тактик вазият яратилади. Тактик (дала) ўқув майдонларида нишонлар билан бирга отиш, портлаш ва муҳандислик иншоатларини, тўсиқ ва ҳаробаларини овози, ўқнинг учиши, двигательни ишлаши ва ҳ.к.з., жанг эффектини берувчи магнит лентаси (магнитофон)га ёзилган машғулотлар ва уни радиокарнай (овозкучайтиргич) орқали етказиш айниқса самарали ҳамда намунали бўлади.

Режалаштирилган ўқувда кўшин турлари ва махсус кўшинлар бўлинмаларининг батальон (дивизион) билан ҳамкорликда ҳаракатини ўрганиш мақсадида биргаликда тактик-саф машғулотини ўтказиш мумкин.

Бу ҳолда бўлинмалар кўчма радиостанциялар, сигнал байроқчалари ҳамда мегафон билан, кечаси эса электр фонар (ёритгич, нур қайтаргич) лари билан таъминланади.

Тактик-саф машғулотини ягона услубда ўтказиш мақсадида мавзунини ўрганиш олдида юқори турувчи бошлиқ (командир)лар томонидан услубий-йўриқ ва кўргазмали машғулот ўтказилади.

Мотоўқчи (тоғ-ўқчи) бўлинмалари билан тоғ шароитида тактик-саф машғулотини ўтказишда жангда ҳаракатланиш усулларини бажаришдан ташқари шахсий таркиб билан тоғдаги тўсиқлардан ўтиш техникалари ўрганилади.

Тактик-саф машғулотини тоғ шароитида ўтказишдан олдин тоғ анжомларини ва улардан фойдаланиш тартибини, эҳтиёт чораларини;

шахсий таркибни тоғ тўсиқларини ошиб ўтиш техникаларини, тоғда ўт очиш усулларини, кундузи ва тунда жойларни аниқлашни;

жойни (окопларни) муҳандислик жихатдан жиҳозлашни ва бошқа саволларни ўрганиб чикилади.

Бўлинмаларни вагонларга ва платформага юклаш, ҳамда бўлинмаларни улардан тушириш бўйича тактик-саф машғулотларини шунга мўлжалланган моддий қисмлар ёки махсус жиҳозланган макетларда ўрганилади.

Тактик-саф машғулотини муваффақиятли ўтказишга машғулот раҳбари (бўлинма командири) нинг юқори услубий ва касбий маҳорати, машғулотга пухта тайёргарлиги, машғулотни тўлиқ моддий таъминоти, душман ҳаракатини тақлид (имитация) қилиш ва шартли белгилаш воситалари билан таъминланишига боғлиқ.

Тактик саф машғулотлари бўлиши мумкин:

Назорат тактик-саф машғулотлари;

Тактик машғулотлар;

Назорат тактик машғулотлар.

Тактик-саф машғулотини тайёрлаш

Машғулотга тайёргарлик тартиби бўлинма командирларининг шахсий тайёргарлигига, машғулотга тайёргарлик ва уни ўтказиш давомидаги ташаббускорлигига боғлиқ.

Тактик-саф машғулотига тайёргарлик қуйидагиларни ўз ичига олади:

машғулот раҳбарини тайёргарлиги;

машғулот жойини ва моддий таъминотини тайёрлиги;

бўлинмаларнинг тайёргарлиги.

Машғулот раҳбарининг тайёргарлиги

Машғулот раҳбари машғулотга тайёрланиш жараёнида қуйидаги тадбирларни ўтказишга мажбур:

машғулот мавзусига оид раҳбарий хужжатларни ўрганишга;

низом қоидаларини, қўлланма ва меъёрлар тўпламларини ўрганишга;

дастлабки маълумотларни белгилаш ва аниқлашга;

машғулотни ўтказиш режасини ишлаб чиқишга;

машғулот жойини рекогносцировка қилишга;

контракт бўйича ҳарбий хизматчи офицер ва сержантлар билан услубий-йўриқ машғулотини ўтказишга;

шахсий таркибни машғулотга тайёргарлигини ва уларни хавфсизлик қоидаларини билишини текширишга.

Машғулот раҳбари мавзуга оид раҳбарий хужжатларни, низом қоидаларини, қўлланма ва меъёрлар тўпламларини ўрганиб дастлабки маълумотларни белгилайди ва аниқлайди.

Машғулотга тайёргарлик учун дастлабки маълумотлар: мавзу, машғулот мазмуни, ўқув ва тарбиявий мақсадлар, ўқув саволлари, машғулотга жалб қилинадиган бўлинмаларнинг таркиби, вақт (кун, тун), давомийлиги, ўтказиш жойи (райони), моторесурс ва тақлид қилиш (имитация) воситаларининг сарфи. Дастлабки маълумотларнинг кўп қисми жанговар ва маънавий-маърифий тайёргарлик режасида белгилаб қўйилади.

Белгиланган машғулотни мазмунини чуқур англаш учун батальон (дивизион) командири мавзуга оид раҳбарий хужжатларни ва адабиётларни ўрганиб, уша мавзуда қайси машғулот ва қандай сифатда, қанақа ўқув саволлари кераклигича ўрганилмаганлигини аниқлаши керак.

Етишмайдиган дастлабки маълумотларни машғулот раҳбари бўлган командир (бошлиқ) мустақил равишда ёки юқори турувчи командир (бошлиқ) лар тавсиялари асосида аниқлайди.

Батальон (дивизион) командири машғулот мавзусини ва мазмунини аниқлагандан сўнг, бўлинмалар ҳамда ҳар бир тоифа ўрганувчи учун тўлалигича машғулот ўқув саволларини ва тарбиявий мақсадини аниқлайди. Машғулот раҳбари ўқув мақсадидан ташқари аниқ тарбиявий мақсадни белгилаб - ўрганувчида ўқув саволларини ўрганишда қандай фазилатлар (шаклантирмоқ, ишлаб чиқармоқ, сингдирмоқ, ривожлантирмоқ, оширмоқ) тарбияланишини белгилайди.

Ҳар бир тактик-саф машғулотнинг ўқув саволлари мазмуни ва сони, мавзунинг мазмунига, ўқув мақсадларига, машғулотнинг тайёргарлик ва давомийлигига боғлиқ. Батальон (дивизион) да битта тактик-саф машғулотини ўтказишда мавзунинг уч-тўрттадан кўп бўлмаган, кўпроқ бўлинмалар учун қийин бўлган жанг туридаги ҳаракатни ўрганувчи ўқув саволлардан иборат бўлади.

Ўқув раҳбари дастлабки маълумотларни аниқлаб тактик-саф машғулотнинг режасини тузишга киришади.

Тактик-саф машғулотни ўтказиш режаси-машғулот раҳбарининг асосий ҳужжати, унда ўқув саволларини ўтказиш тартиби кўрсатилади. Режа одатда қоғозда чизма шаклида ёки катта масштабда ҳаритада ишлаб чиқилади ва у қуйидагиларни ўз ичига олади:

дастлабки маълумотларни (мавзу, ўқув ва тарбиявий мақсадлар, вақти ва машғулот ўтказиш жойи, моддий-техник таъминот, шахсий таркибни тайёрлаш учун қўлланма);

машғулотнинг бориши (ўқув саволлари ва вақт тақсимоли, машғулот раҳбарининг ҳаракатлари, ўрганувчиларнинг ҳаракат чизмаси, бошқарув сигналлари);

тактик вазият (ўрганувчи бўлинмаларнинг дастлабки ҳолати, ўқув саволларини ўрганишда шартли душман ҳаракатининг кетма-кетлиги, қўшимча маълумотлар).

Бундан ташқари режада машғулотни ўтказиш жойига боришда ва қайтишда ўзлаштирилладиган саволлар ҳам ёритилади.

Машғулот қайерда ўтказилишидан қатъий назар: машғулот ўтказиш жойи таниш ёки нотанишми рекогносцировка албатта ўтказилиши шарт.

Машғулот раҳбари машғулот ўқув саволларини белгилаб олгандан сўнг, душманни ва ўрганувчиларни жойларда ҳолатини, душманни шартли белгилаш воситалари ва уларни ҳаракат хусусиятларини белгилайди.

Батальон (дивизион) алоҳида роталар таркиби билан ўтказиладиган тактик-саф машғулот режасини ўтказилишидан бир ҳафта олдин бригада командири тасдиқлайди.

Машғулот ўтказиш жойини тайёрлаш ва моддий таъминот тактик-саф машғулот ўтказиш ҳудудининг ва моддий-техник таъминотнинг тайёргарлиги машғулотнинг сифатини ва самарадорлигини оширишга кўп миқдорда ёрдам беради. Тайёргарликни ташкиллаштиришда машғулот раҳбари душманни, кўшни бўлинмаларни кўрсатиш ва отишни имитация қилиш учун қандай воситаларни қўллаш, машғулот жойини тайёрлаш учун қандай ишларни амалга ошириш кераклигини аниқлайди, қайси моддий воситалар, қанча миқдорда ва қайси муҳлатда тайёрланишини белгилайди ва аниқ жавобгар шахсларга вазифалар юклайди. Моддий-техник таъминот воситалари машғулотнинг ўқув мақсадлари ва саволларидан келиб чиққан ҳолда минимал миқдорда жалб этилади.

Машғулотни ўтказиш ҳудудини моҳирона танлаш унинг сабоқчилигини оширишда муҳим аҳамиятга эга. Одатда ҳудуд танлашда тактик ўқув даласи, ёки машғулотнинг барча ўқув саволларини сифатли машқ қилиш имкониятини берадиган майдон танланади.

Масалан, батальон (дивизион) нинг жанг олди ва жанговар тартибларга ёйилиш саволларини машқ қилиш учун, батальон (дивизион) нинг тўлиқ жанговар тартибини сиғдира олиш имконига эга бўлган, ўлчами фронт бўйича **4-5 км** дан кам эмас ва чуқурлиги **3-5 км** дан кам бўлмаган ҳудуд танланади.

Машғулот муҳофаа мавзуси бўйича ўтказилаётганда бўлинмаларни яширин жойлашишига, ўт очиш тизимини ва яхши кузатишни ташкиллаштириш, ҳамда муҳандислик жиҳозлашни амалий ўрганишга ёрдам беради.

Машғулотни ўтказиш ҳудудини рекогносцировка қилиш пайтида батальон (взвод), батальон (дивизион) командири қуйидагиларни аниқлайди: бўлинманинг дастлабки ҳолатини, ҳар бир ўқув саволини кўриб чиқиш тартиби ва тактик вазиятни, душман ҳаракатларини кўрсатиш тартиби ва бунинг учун зарур бўлган тактик майдонининг ускуналари ҳамда тактик комплектлаини, майдонни тайёрлашдаги иш хажмини.

Услубий-йўриқ машғулотни дарс жадвалида режалаштиралади.

Тактик-саф машғулотни раҳбари дастлабки маълумотларни чуқур ўрганиб, аниқлик киритгандан сўнг машғулотни ўтказиш режасини тузишга киришади.

Батальон (дивизион) командири машғулоти ўтказиш режасига асосан машғулоти бошланишидан 1-2 кун олдин контракт бўйича ҳарбий хизматчи офицер ва сержантлар таркиби билан услубий-йўриқ машғулоти ўтказиши ва ўқув саволларини ўрганиш бўйича аниқ кўрсатмалар беради.

Агар ушбу мавзу бўйича услубий-йўриқ машғулоти ўтказилмаган бўлса, контракт бўйича ҳарбий хизматчи сержантлар таркиби рекогносцировкага қатнашмаган бўлса, унда улар билан кўрсатма (йўриқнома) лар жойида ўтказилади.

Батальон (дивизион)

командирининг кўрсатмасига асосан контракт бўйича ҳарбий хизматчи офицер (взвод, рота (батарея) командирлари) ва сержантлар таркиби машғулоти ўтказиш учун ўз (услубий кўлҳизма) режа (режа-конспект) ларини ишлаб чиқиб батальон (дивизион) командирига тасдиқлатади.

Взвод ва рота (батарея) командирлари режаларини тасдиқлатгандан сўнг машғулоти мавзусига оид назарий қоидаларни ўрганади. Рота (батарея) командири шахсий таркиб билан режалаштирилган мавзу бўйича машғулотларга тегишли хавфсизлик чораларини етказиб улардан синовлар қабул қилади.

Бўлинмалар шахсий таркиби машғулоти етказиш арафасида мавзуга оид ўқув уўлланмалар, жанговар низомлар, йўриқномалар талабларини ва бошқа адабиётларни, шунингдек хавфсизлик чораларини ўқиб ўрганишади.

Тактик-саф машғулоти мавзуси асосида ўқув-услубий видеофильмларни томоша қилиш ва уларни қисқача муҳокама қилиш шахсий таркиб тайёргарлигининг самарадорлигини янада оширади.

Хулоса қилиб шуни таъкидлаш мумкинки, Қуролли Кучларда бўлинмаларга юклатилган жанговар вазифани муваффақиятли ва ўз вақтида бажариш, кўпроқ тинчлик давридаги жанговар-хизмат фаолият давомида жанговар тайёргарлик машғулотларини сифатли ташкиллаштириш ва ўтказиш орқали эришилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТ ВА МАНБААЛАР:

1. Халилов М.Ш., Тактик-саф машғулотини ташкиллаштириш ва ўтказиш услубияти. Тошкент.,-2014, 36 б.
2. <http://www.compancommand.com> Мурожаат санаси 22.12.2023 й.
3. [http:// www.wikipediya.ru](http://www.wikipediya.ru) Мурожаат санаси 22.12.2023 й.

VERBAL AND NONVERBAL WORDS IN GENDER LINGUISTICS

Nunnanova Gulshaydo Bekpulatovna

Navoi State Pedagogical Institute,

The Faculty of the English language and literature,

the practical course of the English language

English language teacher

Abstract: This study discusses the issue of the importance of the verbal and nonverbal communication in gender linguistics.

Key words: gender linguistics, verbal, nonverbal, communication, gender roles.

Gender linguistics is a field of study that examines the ways in which language is used differently by men and women. Verbal and nonverbal expressions play a significant role in communicating gender identity and reinforcing gender stereotypes. This study aims to explore the various verbal and nonverbal cues used in gender linguistics and their impact on social interactions. By analyzing previous research and studies in this field, we can gain a better understanding of how language shapes and reflects gender dynamics in society. Through examining the power dynamics, stereotypes, and social expectations associated with gendered language, we can begin to address the role of language in perpetuating gender inequalities. (C. Njiokiktjien, 2007)

Gender linguistics is a field of study that analyzes the relationship between language and gender, exploring how language both reflects and shapes societal constructions of gender. It examines the ways in which language is used to communicate and reinforce gender identities and stereotypes through verbal and nonverbal means. This interdisciplinary field draws from various theoretical frameworks, including sociolinguistics, psycholinguistics, and feminist theory, to investigate the complex interplay of language and gender. Scholars in this field analyze features such as vocabulary, syntax, intonation, and nonverbal communication patterns to understand how language contributes to the construction and perpetuation of gender norms and power dynamics. (Raoul Festante, 2007-09-26)

Verbal communication plays a crucial role in the field of gender linguistics, as it contributes to the perpetuation and negotiation of gender norms and identities. Language use is deeply intertwined with gender, and linguistic differences between genders are often shaped by societal and cultural expectations (Rima Puspasari, 2016). Several studies have explored the ways in which men and women use language differently, highlighting variations in vocabulary, speech patterns, and conversation styles. For instance, research has shown that women may use more qualifiers and

hedging strategies, while men tend to exhibit more direct and assertive speech (Emily Anderson, A. Khurshid, K. Monkman, Payal Shah, 2020). These linguistic differences can both reflect and perpetuate gendered power dynamics and social expectations. Furthermore, verbal communication serves as a means to negotiate and construct gender identities, allowing individuals to express and perform aspects of their gender (Rima Puspasari, 2016). Understanding the role of verbal communication in gender linguistics provides valuable insights into the complex relationship between language, gender, and social structures.

Nonverbal communication plays a crucial role in gender linguistics, as it can reinforce or challenge societal norms and expectations associated with gender. Nonverbal cues such as body language, facial expressions, and gestures can convey information about one's gender identity and influence how others perceive and interact with them. For example, research has shown that women tend to use more nonverbal cues, such as nodding and eye contact, to show engagement and support in conversations, while men may exhibit more expansive and dominant body postures. These nonverbal behaviors can be influenced by cultural and societal norms that shape gendered communication patterns. By analyzing and understanding the role of nonverbal communication in gender linguistics, researchers can gain insights into how gender is constructed and performed through language and nonverbal cues. (Rima Puspasari, 2016)

Gender differences in verbal and nonverbal communication have been a topic of significant interest and research in the field of linguistics. Numerous studies have found that women tend to use more expressive nonverbal cues, such as facial expressions and gestures, compared to men who rely more on verbal communication. Additionally, women are often found to be better at decoding nonverbal cues, such as body language and tone of voice, as compared to men. On the other hand, men tend to engage in more interruptive and dominant conversational behaviors, using more direct and assertive speech. These gender differences in communication patterns can be influenced by various factors, including societal expectations and cultural norms. Understanding these differences is crucial for effective communication and can help minimize misinterpretations and misunderstandings between genders. (C. Mayo, N. M. Henley, 2012-12-06)

In conclusion, the study of verbal and nonverbal words in gender linguistics reveals the complex relationship between language and gender. Verbal communication is influenced by societal norms and cultural expectations, leading to the development of gender-specific language patterns and speech styles. Nonverbal communication, including body language and facial expressions, also plays a significant role in conveying gender messages. While there is evidence to support the existence of gender differences in language use, it is important to recognize that these differences are not

universal and can be influenced by individual factors such as age, education, and social background. Additionally, gender linguistics research provides valuable insights into the power dynamics and inequalities present in society. By exploring how language is used to construct and reinforce gender roles, we can work towards creating a more inclusive and equitable society.. (William Dean Howells, 1899)

References:

1. Rima Puspasari. *ANALISIS GENDER DAN TINDAK TUTUR DALAM DIALOG FILM FRANKOFON “LA SOURCE DES FEMMES” KARYA RADU MIHAILEANU*. 2016.
2. Emily Anderson, A. Khurshid, K. Monkman, Payal Shah. *Using Ethnographic and Discourse Methods in Gender-Focused Comparative and International Education Research*. 2020.
3. C. Njiokiktjien. *Tan's Metamorphosis Concept of Speech-language Development*. 2007.
4. Raoul Festante. *An Introduction to the Theory of Gender-neutral Language*. GRIN Verlag. 2007-09-26.
5. C. Mayo, N. M. Henley. *Gender and Nonverbal Behavior*. Springer Science & Business Media. 2012-12-06.
6. William Dean Howells. *A Foregone Conclusion*. 1899.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA O'QUV JARAYONIGA MOSLASHUVINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Uzakbaeva Venera Abatbaevna

*Qoraqalpoq davlat universiteti Pedagogika va
psixologiya kafedrası stajyor o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining oquv jarayoniga moslashuvining psixologik xususiyatlari haqida keng yoritilgan.

Kalit so'zlar: O'quvchi, maktab, Pedagog, boshlang'ich ta'lim, moslashuv, motiv, motivatsiya

Boshlang'ich maktab muhitining ta'lim jarayoniga moslashish bolalar uchun hal qiluvchi bosqichdir, chunki bu ularning ta'lim va shaxsiy rivojlanishi uchun asos yaratadi

Pedagog olimlar tomonidan olib borilgan qator didaktik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ta'lim jarayoni samaradorligini oshiradigan o'qitish omillari ichida o'quv-biluv faoliyatiga motivlashtirish omili birinchi o'rinda turar ekan, ya'ni ta'lim samaradorligi 92% o'quv-biluv faoliyatini motivlashtirishga bog'liq ekan. Inson tabiatini ozgina bo'lsada tushunadigan kishi buning bejiz emasligini e'tirof etadi. Motivlar didaktik jarayonning asosiy harakatlantiruvchi kuchidir. Harakatlantiruvchi motivlarni o'rganish, to'g'ri qo'llash va uni to'g'ri yo'naltira olish pedagogik faoliyat mazmunining asosiy mohiyatini belgilaydi.

Motivlashtirish – (lotincha *moveo* – harakatlantiraman, siljitaman degan ma'nolarni anglatadi) bu o'quvchilarni samarali o'quv-biluv faoliyatiga, o'quv materiali mazmunini faol o'zlashtirishga yo'naltiradigan jarayonlar, metodlar, vositalarning umumiy nomidir. Obrazli qilib aytganda, motivlashtirish tizginlarini o'qituvchi ham, o'quvchilar ham o'z qo'llarida tutib turadilar. O'qitish faoliyati nuqtai nazaridan qarasa, ta'limni motivlashtirish, o'qish faoliyati nuqtai nazaridan qarasa, o'quv-biluv faoliyatini motivlashtirish haqida gapirish mumkin. Motivlashtirish shaxsning ruhiy holati va munosabatlarining o'zgarish jarayoni sifatida motivlarga asoslanadi. Motiv deganda shaxsni u yoki bu xattiharakatni amalga oshirishga majbur qiladigan muayyan sabab, turtki tushuniladi.

Shuningdek, motiv deganda o'quvchining o'z faoliyati perdmoriga munosabatini ham tushunish mumkin. Motivlar ehtiyoj va qiziqishlar, intilish va hissiyotlar, tayanch tushuncha va ideallar shaklida amal qilishi mumkin. Shuning uchun ham motivlar juda murakkab tuzilma bo'lib, alternativlar, tanlov va qarorlar tahlil qilinadigan, baholanadigan dinamik tizimdir. Motivlashtirishni o'rganish didaktika va pedagogik psixologiyaning markaziy muammolaridan biri bo'lib hisoblanadi. Bu borada muayyan

yutuqlar qo'lg'a kiritilgan, ammo muammoning to'la yechimiga hali erishilgani yo'q. Motivlarning o'zgaruvchanligi, harakatchanligi, xilma-xilligi tufayli ularni muayyan tarkibiy tuzilmasini belgilash, boshqarishning aniq usul va vositalarini belgilash qiyin bo'lib hisoblanadi.

Moslashuvni o'quvchilar maktab hayoti va ta'limining umidlari, tartiblari va ijtimoiy jarayonlariga moslashish jarayoni sifatida aniqlash mumkin. Psixologik, bu bilim o'z ichiga oladi, hissiy, va institutsional biriga asosan uy asoslangan atrof-muhit talabalar o'tish sifatida qiziqishlariga o'zgarishlar, ular qoidalar va muntazam jadvallarini muvofiq bo'lishi kerak

Kognitiv Moslashuv .Kognitiv ravishda, boshlang'ich maktabga kiradigan bolalar tegishli ma'lumotlarga tanlab e'tibor qaratish, ko'rsatmalarni eslab qolish va murakkab aqliy operatsiyalarni bajarishni talab qiladigan yangi o'quv talablariga duch kelmoqdalar Shunday qilib, muvaffaqiyatli kognitiv moslashuv tegishli o'quv strategiyalarini, muammolarni hal qilish qobiliyatlarini va umumiy qiziqishni ishlab chiqishni o'z ichiga oladi.

Hissiy Moslashuv. Maktabga hissiy jihatdan moslashish hissiyotlarni tartibga solish va hissiyotlarni to'g'ri ifoda etish qobiliyatini talab qiladi. Ushbu jarayon ta'limga ijobiy munosabatni rivojlantirish, sinfdagi bosimlarni boshqarish va o'qituvchilar va tengdoshlar bilan munosabatlarni rivojlantirishga qaratilgan.

Xulq-Atvorga Moslashish. Xulq-atvorga moslashish maktab bilan bog'liq xatti-harakatlarning normalari va taxminlariga rioya qilishni o'z ichiga oladi . Bunga hamkorlik, boshqalarni hurmat qilish, sinfdagi intizomni saqlash va o'z harakatlari uchun javobgarlikni o'z ichiga oladi.

Ota-onalar va o'qituvchilarning roli. Ushbu moslashish jarayonida ota-onalar va o'qituvchilar muhim rol o'ynaydi. Ijobiy ota-ona va bola muloqot, hissiy qo'llab-quvvatlash, va iskala silliq o'tish yordam mumkin .O'qituvchilarning tarbiyalash va qo'llab-quvvatlovchi harakatlari talabalarning o'ziga bo'lgan ishonchini va faolligini targ'ib qiluvchi sinf muhitini yaratishi mumkin .Boshlang'ich maktabda ta'lim jarayoniga qabul qilish kognitiv, hissiy va xulq-atvorni o'zgartirishni o'z ichiga olgan ko'p o'lchovli jarayonni o'z ichiga oladi. Uyda ham, maktabda ham qo'llab-quvvatlovchi o'quv muhitini yaratish ushbu moslashuvni osonlashtirishi, muvaffaqiyatli akademik taraqqiyot va umumiy rivojlanish uchun zamin yaratishi mumkin. Biz faoliyatimiz davomida o'quvchilarning psixologik rivojlanishi yosh xususiyatlari bilan chambarchas bog'liqligini kuzatamiz. Ruhiiy jarayonlar va bola ruhiyatidagi o'zgarishlar, chunonchi, diqqat va xotira darajasi, tafakkur xususiyatlari so'z boyligi hamda nutqning rivojlanganlik darajasi va boshqalar ruhiy psixologik rivojlanishga ta'luqlidir. Bizning maktablarimizda ta'lim-tarbiya ishlari bolalarga faqat bilim berish bilan cheklanib qolmay, balki bolalarning barcha qobiliyatlarini o'stirishni nazarda tutgan holda olib boriladi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining intellektual salohiyatini rivojlanishida ularning tug‘ma qobiliyat va iste‘dodining o‘rni muhim ahamiyatga ega. Tug‘ma qobiliyatga ega bo‘lgan yoshlarimiz kattalarning har bir ta‘limiy, tarbiyaviy va kasbiy ta‘limotlarini tez ilg‘ab oladilar va tez o‘zlashtirib hayotga tadbiiq eta oladilar. Lekin bu qobiliyat va iste‘dod, barcha yoshlarimizga tug‘ma talant nasib etavermaydi. Shunday ekan, qobiliyatni shakllantirib borish, yoshlarning iste‘dodini oshirib borish birinchi navbatda pedagoglarimizga va keng jamoatchilik zimmasiga ya‘ni oila, mahalla, o‘quv muassasalari zimmasiga tushadi. Bolalar o‘zidagi turli faoliyatlarga bo‘lgan tug‘ma layoqatlarni jamoada, o‘z ustida tinmay ishlash jarayonida ro‘yobga chiqaradilar.

Maktablardagi sinf hamda jamoa, guruhlar, to‘garaklar, fan olimpiadalarida ishtirok etish tug‘ma layoqatlarning imkoniyatlaridir. Shuningdek, o‘quv va mehnat faoliyatida bolalarning layoqatlari uyg‘onadi va qobiliyatlari o‘sadi. Iste‘dod tushunchasining asosiy mazmuni “qobiliyat» degan tushunchani ham anglatadi.

Shuni aytish mumkinki, qobiliyat tushunchasini insonning tabiiy xususiyati deb qabul qilmay, biroq biz ko‘p hollarda qobiliyat rivoji asosida ba‘zi insonlarda tabiiy hususiyat, ya‘ni iste‘dod ham mavjudligini ko‘rishimiz mumkin. Ba‘zida «haqiqiy», «tabiiy», «tabiatdan berilgan» va shunga o‘xshash so‘zlar bilan aytilganda - «tabiiy» tushunchasi, - qobiliyat tushunchasi bilan amaliy tahlilda bir-biriga bog‘liq. Ko‘p hollarda biz tabiiylikni iste‘dod rivoji asosida yotgan qobiliyatni tushunamiz. Balki kimdir biror joyda amaliy so‘z ishlatishda, u yoki boshqa biror narsani - tabiiy xususiyatni qobiliyat deb ta‘kidlashi mumkindir. Go‘dak tug‘ilgan vaqtda mavjud bo‘lgan «garmonik his» yoki «musiqaga bo‘lgan tuyg‘u» haqida o‘ylash dargumon tuyg‘u yoki o‘zaro his-tuyg‘uning rivoji asosida faqat iste‘dod nishonalari, qiziqish yoki shunga o‘xshash tuyg‘u mavjud deb o‘ylash mumkin. Shuni alohida ta‘kidlashimiz kerakki, tabiiy iste‘dod nishonalari haqida gap ketganda, biz hali meros bo‘lib qolgan iste‘dod nishonalari haqida so‘zlaganimiz yo‘q.

Boshlang‘ich sinf oquvchilarining intellektual ijodiy salohiyatini rivojlantirish usullaridan foydalanish haqida na‘munalar keltiramiz:

Aql charhi mashqlarini o‘tkazish: bunga turli rebuslar, krasovordlar yechish, shaxmat va shashka o‘yinlarini musobaqa shaklida tashkil etish kiradi.

Chaqqonlar va epchillar sport o‘yinlarini o‘tkazish: bunga barcha turdagi sport musobaqalarini o‘tkazish kiradi.

Quvnoqlar va zukkolar tanlovlarini o‘tkazish: bu tanlov orqali yoshlarning san‘at, teatr va rassomchilikka bo‘lgan qiziqishi orttiriladi va zukkolik mahorati baholanadi.

Yuqorida keltirilgan nazariy holat va amaliy misollarga qaramay qobiliyat va uning rivojlanish muammosi psixologiya va pedagogikaning eng murakkab masalalaridan biri hisoblanadi. Qobiliyat sezgi analizatorlari, kuch, harakat hamda asabiy, jismoniy va aqliy jarayonlar muvofiqlashishi kabi nerv sistemasi

xususiyatlariga bog‘liq bo‘lgan tabiiy iqtidor, iste’dod, shuningdek, tashqi ijtimoiy muhit ta’siri ostida rivojlanadi. Shuni ta’kidlash joizki, ijtimoiy muhitda ta’lim-tarbiyaga bolaning o‘zi faol ishtirok etgandagina uning tug‘ma layoqatini uyg‘otadi, iste’dod, qobiliyatlarini o‘stira oladi.

- vaqt chegarasi;
- stress holati;
- yuqori tashvish holati;
- tezda yechim topish istagi;
- muayyan echim uchun qat’iy chegaralarning mavjudligi;
- oldingi muvaffaqiyatsizliklardan kelib chiqadigan ishonchsizlik;
- qo‘rquv;

Ijodkor yoshlarni tarbiyalash jarayonida quyidagi holatlar yuzaga keladi:

1. Tarbiya yordamida muhitning salbiy ta’siri natijasida yuz bergan kamchiliklarni ham tugatish mumkin.

2. Tarbiya inson faoliyatining istiqbol maqsadini belgilaydi. Shu bois u shaxs kamolotini ta’minlashda yetakchi rol o‘ynaydi.

3. Insonning ma’naviy o‘sishi sodir bo‘ladi, Masalan, bola o‘z ona tilini atrofni o‘rab turgan muhitning ta’sirida o‘rganib olishi mumkin. Lekin o‘qish va yozishni maxsus ta’lim yo‘li bilangina o‘rganadi. Ma’lum bilim, ko‘nikma va malakalar faqat tarbiya jarayonida egallanadi.

4. Tarbiya yordamida hatto kishining ba’zi tug‘ma kamchiliklarini ham ijobiy tomonga o‘zgartirish mumkin. Chunonchi, ba’zi bir bolalar ayrim kamchiliklar bilan tug‘iladi (kar, ko‘r, soqov va hokazo). Lekin maxsus tashkil etilgan tarbiya yordamida ularning aqli to‘la taraqqiy qiladi, tug‘ma kamchiligi bo‘lmagan kishilar bilan barobar faoliyatda bo‘lishi mumkin.

Tabiiyki, o‘quvchilarning o‘z maqsadlariga erishishlari uchun ta’lim maskanida olgan bilim, ko‘nikma va malakalari kamlik qiladi. Ular yuksak maqsad yo‘lida o‘z ustilarida tinmay izlanishlari, ijtimoiy munosabatlar jarayonida faol ishtirok etishlari lozim.

Fanlarda o‘zlashtira olmagan o‘quvchilarni qobiliyatsiz deyish xato, o‘qituvchining birinchi galdagi vazifasi – har bir o‘quvchining yosh va psixologik xususiyatini chuqur o‘rganish, uning qiziqishi va istaklarini aniqlash, ularni hisobga olgan holda pedagogik chora-tadbirlarni ko‘rishdir. Umuman, pedagogik jihatdan to‘g‘ri uyushtirilgan har qanday faoliyat bola shaxsining aqliy, axloqiy, estetik, jismoniy hamda irodaviy rivojlanishiga ijobiy ta’sir etadi.

Adabiyotlar:

1. G‘oziyev, E. (2010). *Umumiy psixologiya*. Yangi asr avlodi.
2. Davletshin, M. (2002). *Umumiy psixologiya*. TDPU

3.Ochilob F.I. Ilg‘or pedagogik texnologiyalar asosida boshlang‘ich sinflarda dars samaradorligini oshirish xususiyatlari. Zamonaviy ta‘lim / COBPEMEHHOE OBPASOBANI. 2016. 5. -7 s.

4. Mavlyanova R.A. Paxmankulova N.X Boshlang‘ich ta‘limda innovatsiya (metodik qo‘llanma). -Toshkent, 2017. -195 s.

5. Hamre, B. K., & Pianta, R. C. (2001). Erta o‘qituvchi va bola munosabatlari va sakkizinchi sinfgacha bolalar maktabining natijalari traektoriyasi. *Bola Rivojlanishi*, 72(2), 625-638.

6.Horovits-Kraus, T., Vannest, J. J., & Holland, S. K. (2013). Bolalar va o'spirinlarda hikoyani tushunish va malakali o'qish uchun asab tizimining bir-biriga o'xshashligi. *Neuropsychologia*, 51 (13), 2651-2662.

7.Kellam, S. G., Ling, X., Merisca, R., Jigarrang, C. H., & Ialongo, N. (1998). Birinchi sinf sinfidagi tajovuzkorlik darajasining o'rta maktabga tajovuzkor xatti-harakatlarning borishi va moslashuvchanligiga ta'siri. *Rivojlanish va psixopatologiya*, 10(2), 165-185.

8.Trivette, C. M., Dunst, C. J., Hamby, D. V., & O'herin, C. E. (2009). Kattalarni o'rganish usullari va strategiyalarining xususiyatlari va oqibatlarini. *Qishki Tadqiqot Sintezlari*, 2(2), 1-34.

9.Ventsel, K. R. (1993). Yaxshi bo'lish baho beradimi? O'rta maktabda ijtimoiy xulq-atvor va akademik kompetentsiya. *Ta'lim psixologiyasi jurnali*, 85(2), 357.

**TIJORAT BANKLARINING RAQAMLI TRANSFORMATSIYA
KONTEKSTIDA RISKLARINI BOSHQARISH**
RISK MANAGEMENT OF COMMERCIAL BANKS IN THE
CONTEXT OF DIGITAL TRANSFORMATION

Zuhurov Kamoljon Zuhur o'g'li

Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi doktoranti

+998(91)954-54-06

Jo'raxolov Nurjahon Botirjon o'g'li

Toshkent Moliya instituti 4- bosqich

MMT-81i guruh talabasi

Annotatsiya Moliya yadrosi xatarlarni nazorat qilishdir. Tijorat banklarining an'anaviy risklarini boshqarish asosan inson tajribasi va mulohazalariga tayanadi. Endi zamonaviy tijorat bank biznes rivojlantirish ehtiyojlarini qondirish mumkin yagona sun'iy tajriba va hukm tayanib, murakkab moliyaviy bozor muhitini qaragan. Tijorat banklari raqamli transformatsiya yo'lini o'rganishni davom ettirdilar va amalda raqamli risklarni boshqarish haqidagi tushunchalari ham chuqurlashishda davom etdi. Kelajakda risklarni raqamli nazorat qilish nafaqat ma'lumotlar va modellar kabi moliyaviy texnologiyalarni har tomonlama qo'llash, balki tijorat banklari biznesi va menejmentini chuqur integratsiyalashning innovatsion modelidir. Tijorat banklari mijozlarning shaxsiy ma'lumotlari, mahsulot operatsiyalari ma'lumotlari, kredit ma'lumotlari, kredit tekshiruv ma'lumotlari va uchinchi tomon va sheriklik munosabatlari ma'lumotlari kabi ko'p o'lchovli ma'lumotlarni qazib olish orqali mijozlar tomonidan taqdim etilgan ma'lumotlarga o'zaro tekshirish va keng qamrovli tadqiqotlar va hukmlarni o'tkazadilar, shu bilan tijorat banki xavfini optimallashtiradi. Tijorat banklarining raqamli transformatsiyasi sharoitida raqamli xatarlarni boshqarish tijorat banklariga ham qiyinchiliklar, ham imkoniyatlarni keltirib chiqaradi. Muammolar asosan tijorat banklari o'rtasida raqamli xatarlarni boshqarish va iste'dod masalalarini aniqlashda yotadi. Xatarlarni raqamli nazorat qilish imkoniyati tijorat banklari uchun xavf panoramasini ko'rinishini yaratish va turli xil biznes stsenariylarida aniqlanmagan xavf ma'lumotlarini tezda aniqlashdir. Tijorat banklarining raqamli transformatsiyasi fonida ushbu maqolada tijorat banklarining risklarni boshqarish muammolari va qarshi choralarini muhokama qilinadi.

Abstract The core of Finance is risk control. Traditional risk management of commercial banks relies primarily on human experience and reasoning. Now modern commercial banking is facing a complex financial market environment, relying on a single artificial experience and judgment that can meet the needs of business development. Commercial banks have continued to explore the digital transformation

pathway, and in practice their understanding of digital risk management has also continued to deepen. In the future, digital risk control is not only an innovative model for the comprehensive application of financial technologies such as data and models, but also for the deep integration of the business and management of commercial banks. Commercial banks conduct cross-examination and comprehensive research and judgments on customer-provided data by extracting multidimensional data such as customer personal data, product transaction data, credit data, credit check data, and third-party and partnership relationship data, thus optimizing commercial bank risk. In the context of the digital transformation of commercial banks, digital risk management brings both challenges and opportunities to commercial banks. The problems mainly lie in identifying digital risk management and talent issues among commercial banks. The possibility of digital risk control is to create a panorama of risk for commercial banks and quickly identify risk data that is not detected in various business scenarios. Against the background of the digital transformation of commercial banks, this article will discuss the problems and countermeasures of risk management of commercial banks.

Kalit soʻzlar: raqamli bank, internet banking, raqamli iqtisodiyot, kredit tashkilotlari, innovatsiyalar, moliyaviy texnologiyalar, anʼanaviy bank institutlari, raqobatchi banklar.

Keywords: digital banking, internet banking, digital economy, credit organizations, innovations, financial technologies, traditional banking institutions, competitive banks.

Kirish

2021 yilda murakkab yangi vaziyatlar va yangi muammolarga duch kelganda, Markaziy iqtisodiy ish konferentsiyasi va Markaziy Moliya-Iqtisodiyot qoʻmitasining oʻninchi yigʻilishi kabi bir qator konferentsiyalar ruhi hozirgi vaqtda xatarlarni boshqarish zarurligini, ahamiyatini va dolzarbligini toʻliq ochib berdi. Tijorat banklari maʼlumotlarning qiymatini faol ravishda qazib olishlari, tegishli maʼlumotlardan oqilona foydalanishlari, tijorat banklari risklarini boshqarish samaradorligini oshirishlari, tijorat banklari risklarini boshqarishning yangi ekotizimini qurishlari, moliya bozori barqarorligini saqlashlari va Real iqtisodiyotga yaxshiroq xizmat qilishlari uchun munosib hissa qoʻshishlari kerak. Yangi asrning boshidan boshlab, Internet kompaniyalari va moliyaviy texnologiyalar kompaniyalarining jadal rivojlanishi tufayli axborot texnologiyalari devorlari doimiy ravishda tozalandi va katta maʼlumotlar texnologiyasi tijorat banklarining anʼanaviy xatarlarni boshqarish texnologiyasini asta-sekin oʻzgartirmoqda.

Belorussiya raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga ham katta ahamiyat beradi. 2020 yil iyun oyida Belorusiya Markaziy banki 12 ta davlat va tijorat banklariga

raqamli valyutani sinovdan o'tkazishga va mamlakatning yuqori texnologiyalar parkida biznes yuritishga imkon beradigan raqamli valyuta pilot loyihasini boshladi. Raqamli transformatsiya va rivojlanish jarayonida an'anaviy risklarni boshqarishga tayanib usullar va texnologiyalar yangi mahsulotlarning innovatsiyalari va qo'llanilishiga samarali javob berish va qondirish qiyinlashdi. Qaror qabul qilish tajribaga tayanadi, nazorat qo'lda ishlashga, axborot assimetriyasiga tayanadi va xavflarni boshqarish aqlli emas, bu esa cheklovga aylandi tijorat banklarining o'zgarishi va rivojlanishi Tijorat banklarining to'liq jarayonli onlayn biznesining jadal rivojlanishi va onlayn va oflayn biznesning kombinatsiyasi bilan yangi risklarni boshqarish tizimini yaratish, qo'llab-quvvatlanadigan risklarni boshqarish imkoniyatlarini yaxshilash dolzarbdir bunday katta ma'lumotlar va bulut kabi yangi texnologiyalar bilan, va iloji boricha tezroq ularni rivojlantirishimiz. Va mustaqil, risklarni boshqarishning asosiy elementlarini o'zlashtiradigan va moliyaviy texnologiyalarni qo'llash qobiliyatiga ega bo'lgan professional risklarni boshqarish guruhini tashkil etish nafaqat amaldagi me'yoriy talablarga javob berishi, balki tijorat banklariga turli xavf-xatarlarga xotirjamlik bilan duch kelishiga yordam beradi va tijorat banklarining raqamli transformatsiyasini rag'batlantirish uchun kuchli kafolatdir. 2021 yilda global iqtisodiyot tiklana boshlaydi, ammo yilning ikkinchi yarmidan boshlab momentum zaiflasha boshladi. Turli mamlakatlarning tiklanish jarayoni asta-sekin ajralib chiqdi va xavflar ham paydo bo'ldi. 2021 yilda global iqtisodiy o'sish taxminan 5,9% ni tashkil etadi. Biroq, Omicron mutant virusining tarqalishi tufayli qattiq ta'minot zanjirlar, energiya va tovar narxlarining ko'tarilishi va boshqalar., o'sish sur'ati yilning ikkinchi yarmida zaiflashadi. Shu bilan birga, inflyatsiya, qarz va aktiv pufakchalari kabi makroiqtisodiy xatarlar ham to'plangan. Shu nuqtai nazardan, yirik rivojlangan iqtisodiyotlarning pul-kredit siyosati moslasha boshladi. The Federal rezerv miqdoriy yengillashtirishdan voz kechishda etakchilik qildi va foiz stavkalarini tizimli ravishda oshirishni rejalashtirdi, dollar va AQSh obligatsiyalarini yuqoriroq qildi va kapitalni Xitoyga qaytish uchun yo'naltirdi. 2021 yilda Xitoyning banklarni tartibga solish siyosati korporativ boshqaruv, xavflarning oldini olishga qaratiladi, asset-mas'uliyati optimallashtirish, aktivlarni boshqarish o'zgartirish va boshqa sohalarda, va barqaror o'sish va xavf oldini olish o'rtasidagi muvozanatni rag'batlantirish va yuqori sifatli rivojlanishini hidoyat qilish uchun harakat qilamiz. Birinchisi, korporativ boshqaruv atrofida bir qator tartibga solish tizimlarini chiqarish, obro' - e'tiborni boshqarish va tizim qurilishini yaxshilash uchun tizimli xavflarning oldini olish. Shu jumladan yirik aktsiyadorlarning xatti-harakatlariga me'yoriy cheklovlarni kuchaytirish uchun yirik aktsiyadorlarning xatti-harakatlarini tartibga solish choralari berish; o'rta va uzoq muddatli istiqbolda banklarning rivojlanishiga yuqori talablarni ko'targan bank faoliyatini baholash usullarini, tartibga soluvchi reyting usullarini va obro' - e'tiborni boshqarish usullarini joriy etish.muddatli rivojlantirish; muhim banklar (sinov) bo'yicha qo'shimcha nazorat

qoidalari kapital boshqarish bo'yicha oldinga yuqori talablarni qo'yish tizimli muhim banklarning modeli va risklarni o'lchash darajasi. Ikkinchisi-siyosatni boshqarish va nazoratni kuchaytirish orqali tijorat banklarining aktivlar tarkibini optimallashtirish. Bir tomondan, bozorga yo'naltirilgan mexanizmlar va tarkibiy siyosat vositalarini yaratish orqali moliyaviy qo'llanma kichik va mikro korxonalar, xususiy korxonalar, "qishloq xo'jaligi, qishloq joylari va qishloq joylari" va qashshoqlik kabi asosiy yo'nalishlarni, zaif aloqalarni va mintaqaviy muvofiqlashtirilgan rivojlanishni qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish uchun institutlar boshqa tomondan, uchta qizil chiziq va kontsentratsiyani boshqarish kabi vositalar orqali biz ko'chmas mulk sektoriga operatsion kreditlarning noqonuniy oqimini cheklaymiz va ko'chmas mulk sanoatining o'zgarishi va rivojlanishiga rahbarlik qilamiz. Uchinchisi-qarz sifatini boshqarishni kuchaytirish va bank qarzlari narxini barqarorlashtirish, shu jumladan mahalliy banklarga boshqa joylarda omonat ochishni taqiqlash, banklarni noqonuniy ravishda depozit so'rashdan cheklash, qarz sifatini boshqarish choralarini joriy etish, depozit foiz stavkalarining yuqori chegarasi qoidalarini standartlashtirish, foiz stavkasini boshqarish tijorat banklarining tuzilishi va muddati tuzilishi va qarz narxini barqarorlashtirish, shuning uchun aktivlarni joylashtirishni o'rtacha foiz stavkasi bilan qo'llab-quvvatlash. To'rtinchi offbalance varaq biznes rivojlanishini standardize va barqaror bank boylik boshqarish konvertatsiya rag'batlantirish hisoblanadi.

Model qurilishining ixtisoslashuvi va aql-idrokini kuchaytirish

Xatarlarni boshqarish modellarini yaratish qobiliyati tijorat banklarida raqamli xatarlarni nazorat qilishning asosidir. Tijorat banklari risklarni boshqarish modellarining hayotiy tsiklini loyihani tashkil etishdan chiqishgacha boshqarishni amalga oshirish va integratsiya qilish uchun modellarni ishlab chiqish jarayonini standartlashtirishi va soddalashtirishi kerak. Xatarlarni boshqarish strategiyalari Afzalliklar kabi tegishli talablar xavflarni boshqarish modelining qattiq cheklovlarini kuchaytirish uchun xavflarni boshqarish modeliga moslashuvchan tarzda tuzilgan. Tijorat banklari tashqi talablarga javob beradigan xatarlarni boshqarishning nazorat va ichki boshqaruv raqamli tizimini yaratishi kerak. Raqamli xatarlarni boshqarish modeli tizimi risklarni boshqarish modelini boshqarish markazi, risklarni boshqarish strategiyasi markazi va risklarni boshqarish o'lchov markaziga asoslangan bo'lishi mumkin.

Modellashtirish bo'yicha mutaxassislar murakkab biznes stsenariylari va ommaviy ma'lumotlarga asoslangan holda ma'lumotlarni chuqur qazib olishlari, katta ma'lumotlar xavfini boshqarish modellarini, shu jumladan firibgarlikka qarshi, kreditni baholash, xavflarni bashorat qilish modellarini yaratishlari va doimiy ravishda optimallashtirishlari va takomillashtirishlari, baholashlari kerak. Ma'lumotlar sifati hamkorlar, biznes talablariga muvofiq, xavf strategiyalarini kuzatish, monitoring qilish, saqlash va optimallashtirish, xavf haqida ogohlantirishlarni taklif qilish,

xavflarni nazorat qilish punktlari asosida kichik modellarni yaratish, xavflarni nazorat qilish tizimini takomillashtirish, ma'lumotlar o'lchamlarini doimiy ravishda joriy etish, mavjud xususiyatlarni qazib olish va qazib olish. Modelerlar, shuningdek, LR, DT, RF, gbdt, xgboost va neyron tarmoqlar kabi keng tarqalgan algoritmlar bilan tanish bo'lishi, mashinani o'rganish algoritmlarini tushunish va qo'llashda ma'lum bilim va tajribaga ega bo'lishi, modellashtirish tamoyillarini tushunishi va biznes muammolarini modellashtirish muammolari orqali hal qilishi va boy tajribaga ega bo'lishi kerak.

Raqamli xatarlarni boshqarish imkoniyatini berish uchun blockchain texnologiyasidan foydalanish

An'anaviy xatarlarni boshqarish modelini aslida ikki nuqtai nazardan tushunish mumkin. Ulardan biri risklarni nazorat qilish ishlarini rasmiylashtirilgan va institutsional usullar orqali amalga oshirish, ikkinchisi esa risklarni boshqarish uchun inson tabiatini o'rganish va tahlil qilishdir. Noqulay tanlov va axloqiy xavf mavjudligi sababli, xatarlar tubdan boshqarib bo'lmaydigan va qattiq ipoteka tizimli xavflarni hal qila olmaydi. Shuning uchun, blockchain texnologiyasini qo'llashning asosi shundaki, tizimli xatarlar hozircha hisobga olinmaydi. Blockchain-bu axborot texnologiyalari sohasidagi atama. Aslida, blockchain birgalikda ma'lumotlar yoki ma'lumotlar saqlanadigan ma'lumotlar bazasi "kechirilmaydigan", "saqlanadigan izlar", "kuzatiladigan" va "ochiq va shaffof"xususiyatlariga ega. Raqamli xatarlarni boshqarishda blockchain-ni qo'llash quyidagicha. Birinchidan, ma'lumotlar aylanishi darajasida blockchain moliyaviy ma'lumotlar uchun kuzatuv yo'lini taqdim etishi mumkin, bu ma'lumotlarni tasdiqlash muammosini samarali hal qilishi va moliyaviy ma'lumotlar aylanishining muvofiqligini ta'minlashi mumkin. Ma'lumotlar turli sub'ektlar o'rtasida uzatilganda, butun jarayon to'liq taqsimlanadi. Tranzaktsiyalarning batafsil ro'yxati va har bir yozuvning so'rovi va kuzatilishi juda aniq. Bu yuqori tezlikda ma'lumotlarni uzatishda huquqlar va muvofiqlik masalalarini tasdiqlashga juda katta ta'sir ko'rsatadi.

Xatarlarni nazorat qilishning asosiy tamoyillari xatarlarni nazorat qilishni an'anaviy raqamlashtirishda amalga oshirilishi mumkin va shu bilan birga, u eng so'nggi blokcheynda ham amalga oshirilishi mumkin. Blockchain texnologiyasining o'ziga xos afzalliklari qulay ma'lumot almashish, vaqtni tejash va xarajatlarni kamaytirishdir. Sanoat amaliyoti nuqtai nazaridan, tijorat ilovalar katta soni blockchain to'plangan, va asosiy qatlami universalligi vakolatli bo'lish sharti bilan Real ma'lumotlarni ko'rish uchun mablag'larning qarz beruvchi (investor) imkon mumkin, va aktivlar daromad o'zgartirilishi mumkin. Aniq o'lchang. Bularning barchasi kelajakda raqamli xatarlarni boshqarish uchun tasavvur qilish va qo'llash uchun ajoyib joy beradi.

Mashinani o'rganish va risklarni boshqarish modellarini avtomatik yangilash va takrorlashning kaliti moliyaviy texnologiyani tushunadigan va boy tajribaga ega

bo'lgan professional risklarni boshqarish guruhiga ega bo'lishdir. Tijorat banklari raqamli risklarni nazorat qilish guruhini yaratishi kerak inson resurslarini boshqarish tizimining to'plami ishga qabul qilish, o'qitish, foydalanish, boshqarish va baholash nuqtai nazaridan mos keladi. Hozirgi vaqtda tijorat banklarining biznes modeli tez o'zgarib bormoqda va xavf stsenariylari juda o'zgarib bormoqda. "Eski inqilob yangi muammolarga duch keladi"fenomeni uchun juda oson. Ko'pgina xavf menejerlari xavflarni baholash yoki tasdiqlashda tegishli biznes modeli yoki mahsulot tuzilishini tushunmasligi mumkin. Masalan, kiber xavf so'nggi yillarda xatarlarni boshqarish bo'yicha yirik so'rovlarning yuqori xavfli ro'yxatida birinchi uchlikka kirdi, ammo kiber xavfni mohiyatan chinakam tushuna oladigan bir nechta xavf menejerlari mavjud. Shu sababli, tijorat banklari tavakkalchilik menejerlarini umrbod o'rganish odatini rivojlantirishga va bilim zaxiralarini doimiy ravishda mustahkamlashga undashlari kerak. Xatarlarni boshqarish yo'nalishidagi xodimlar raqamli transformatsiya strategiyasini jadal amalga oshirishi va tezkor va faol katta ma'lumotlar xavfini boshqarish tizimini yaratishi kerak. Risklarni nazorat qilish samaradorligi va aniqligi yanada yaxshilanadi, risklarni nazorat qilish xarajatlari yanada kamayadi va tijorat banklarining aktivlari sifati samarali yaxshilanadi. Xatarlarni boshqarishni "inson mudofaasi" dan "texnik mudofaa" ga, so'ngra "aqli mudofaa"ga aylantirishni amalga oshir.

Raqamli xatarlarni boshqarish bo'yicha mutaxassislar kamida oltita qobiliyatga ega bo'lishi kerak. Birinchisi, raqamli xavflarni boshqarishning asosi bo'lgan va SQL, R, Python, SAS va boshqa ko'nikmalarni o'zlashtirishni talab qiladigan kodlash qobiliyati. Ikkinchisi-matematik asos, asosan ehtimollik nazariyasi va matematik statistikaning asosiy mazmuni, shu jumladan o'rtacha qiymat, dispersiya, gipotezani sinash, regressiya tahlili va boshqalar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 23 мартдаги “Банк хизматлари оммабоплигини ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-3620 сонли Қарори. www.lex.uz
2. О‘zbekiston Respublikasining “То‘lovlar va to‘lov tizimlari to‘g‘risida”gi Qonuni. О‘RQ-578-son 01.11.2019. <https://www.lex.uz>.
3. “2017–2021-yillarda О‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasini «Ilm, ma’rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida»gi О‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. <https://lex.uz/docs/4751561>.
4. О‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 30 ... О‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-iyundagi PF-5099-sonli “Respublikada axborot texnologiyalari sohasini rivojlantirish uchun shart-sharoitlarni tubdan yaxshilash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni.

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2019 – 2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 2018-

6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Axborot texnologiyalari va

7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-son “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni [Elektron resurs]: www.lex.uz.

8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 — 2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risidagi Farmoni. www.lex.uz.

9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti O‘zbekiston Respublikasini 2030-yilga

H 10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy
YHYPERLINK "http://uza.uz/oz/documents/zbekiston-respublikasi-prezidenti-

P
E
R
L
I
N
K
-
h
h
t
t
p
:
y
e
é
x
n
é
g
g
t

t

2023-YILDA BANKLARNING RAQAMLI XIZMATLARIDA YUTUQLARI
ACHIEVEMENTS OF BANKS IN DIGITAL SERVICES IN 2023
ДОСТИЖЕНИЯ В ЦИФРОВОМ ОБСЛУЖИВАНИИ БАНКОВ В 2023 ГОДУ

Zuhurov Kamoljon Zuhur o‘g‘li

Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi doktoranti

+998(91)954-54-06

Jo‘raxolov Nurjahon Botirjon o‘g‘li

Toshkent Moliya instituti 4- bosqich

MMT-81i guruh talabasi

Annotatsiya “Rivojlangan mamlakatlarda olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, elektron banking operatsion xarajatlarni kamaytiradi va shuning uchun banklar uchun katta foyda keltiradi. ... Raqamli banking daromad olish uchun ko‘proq imkoniyatlar yaratadi, chunki ular qo‘shimcha foizsiz manbalardan daromad keltiradi. Qulay bo‘lgan elektron bank xizmatlari va mahsulotlarining joriy etilishi banklarga bo‘lajak mijozlarni jalb qilish imkonini berdi va bu ularning bozordagi ulushini oshirish imkonini berdi”. O‘zbekiston qonunchiligiga ilk marta raqamli bank tushunchasi 2018-yildan boshlab kiritilgan bo‘lib, “Banklarni ro‘yxatga olish va ular faoliyatini litsenziyalash tartibi to‘g‘risida” Nizomning birinchi bandida raqamli bankka quyidagicha ta‘rif berilgan:

“Raqamli bank — innovatsion bank texnologiyalaridan foydalangan holda (kassa xizmatini ko‘rsatmasdan) bank xizmatlarini masofaviy ko‘rsatuvchi bank yoki uning tarkibiy bo‘linmasi. Raqamli banklar tomonidan bank xizmatlarini masofaviy ko‘rsatish bankning ichki tartib qoidalariga asosan qonun hujjatlari talablarini inobatga olgan holda amalga oshiriladi”.

Abstract Research in developed countries has shown that e-banking reduces operating costs and therefore has great benefits for banks. ... Digital banking provides more opportunities to generate income, as they generate income from sources without additional interest. The introduction of convenient electronic banking services and products allowed banks to attract prospective customers, and this made it possible to increase their market share.” For the first time, the concept of a digital bank was introduced into the legislation of Uzbekistan since 2018, the first paragraph of the regulation” on the procedure for registration of banks and licensing their activities " defines a digital bank as follows:

"Digital banking is a bank or its structural unit that provides remote banking services using innovative banking technologies (without providing cash service). The remote provision of banking services by digital banks is carried out taking into account the requirements of legislation based on the internal regulations of the bank”.

Аннотация Исследования, проведенные в развитых странах, показали, что электронный банкинг снижает операционные расходы и, следовательно, приносит большую прибыль банкам. .... Цифровые банковские услуги предоставляют больше возможностей для получения дохода, поскольку они приносят доход из беспроцентных источников. Внедрение удобных электронных банковских услуг и продуктов позволило банкам привлечь потенциальных клиентов, что позволило увеличить их долю на рынке”. Впервые понятие цифрового банка было введено в законодательство Узбекистана с 2018 года, когда в первом пункте Положения “о порядке регистрации банков и лицензирования их деятельности” цифровому банку было дано следующее определение:

"Цифровой банк — банк или его структурное подразделение, осуществляющее дистанционное оказание банковских услуг с использованием инновационных банковских технологий (без кассового обслуживания). Дистанционное предоставление банковских услуг цифровыми банками осуществляется с учетом требований законодательства на основе правил внутреннего распорядка банка”.

Kalit so‘zlar: raqamli bank, internet banking, raqamli iqtisodiyot, kredit tashkilotlari, innovatsiyalar, moliyaviy texnologiyalar, an’anaviy bank institutlari, raqobatchi banklar.

Ключевые слова: цифровой банкинг, интернет-банкинг, Цифровая экономика, кредитные организации, инновации, финансовые технологии, традиционные банковские учреждения, банки-конкуренты.

Keywords: digital banking, internet banking, digital economy, credit organizations, innovations, financial technologies, traditional banking institutions, competitive banks.

Kirish. Mamlakatning moliyaviy-iqtisodiy barqarorligi ko‘p jihatdan bank tizimiga va ular faoliyatini samarali yuritishiga, ko‘rsatilayotgan bank xizmatlarining sifati hamda mijozlarga xizmatlar ko‘rsatish bo‘yicha yaratilgan qulayliklarning holatiga bankning doimiy e’tibor bergan holda ularning fikrlarini o‘rganib shu asosida bank xizmatlarini ko‘rsatish amaliyotni to‘g‘ri yo‘lga qo‘yishiga bog‘liq. Shuningdek, banklarning samarali faoliyat olib borishi uchun banklar ko‘rsatayotgan xizmatlarini sifat jihatidan oshishi avvalo banklar tomonidan mijozlar bozorini o‘rganish va ular talabidan kelib chiqib bank xizmatlarini ko‘rsatilishi zaruratini keltirib chiqarmoqda. Bank xizmatlari bilan qondiriladigan moliyaviy ehtiyojlar dastlabki ishlab chiqarish va shaxsiy ehtiyojlarning hosilasi, ya’ni ikkilamchi ehtiyojlar bo‘lib hisoblanadi. Banklar tomonidan ko‘rsatilayotgan xizmatlar bevosita bir qator ehtiyojlarni qondirishga xizmat qiladi. Bu ishlab chiqarish

ehtiyojlari (bank krediti orqali ishlab chiqarishni kengaytirish, mol yetkazib beruvchilar va xaridorlar bilan hisob-kitoblar tizimi orqali ishlab chiqarish uzluksizligini ta'minlash) va shaxsiy ehtiyojlar (aktivlardan olinadigan daromadlar hisobiga boshqa ehtiyojlarni qondiradigan, pullar va boshqa boyliklarni omonatda yoki bank seyfida saqlash orqali xavfsizligini ta'minlash, ulardan foizlidaromadlarga ega bo'lish va boshq.) bo'lishi mumkin. Lekin barcha aytib o'tilgan ehtiyojlar bevosita bank xizmatlari bilan qondirilishi mumkin emas. Bank xizmatlari dastlabki ishlab chiqarish va shaxsiy ehtiyojlarni emas, balki ularning hosilasi bo'lgan moliyaviy ehtiyojlarni qondiradi. Bu kredit muassasalari o'rtasida mijozlarning mablag'lari uchun kurashib o'z mahsulotlari va xizmatlarini o'tkazish bo'yicha raqobatni kuchaytiradi. Mustaqillik yillarida O'zbekiston banklari o'z xizmatlarini yetarli darajada shakllantirishga erishdi. Biroq, banklar o'rtasidagi raqobat kurashi ularni qo'shimcha mijozlar jalb etish hamda ko'rsatilayotgan xizmatlar doirasi va sifatini kengaytirish uchun yangicha yondashishga undamoqda. Tijorat banklari tomonidan mijozlarga xizmat ko'rsatishda albatta zamon talablari asosida, yangi texnologiyalardan foydalangan holda, mijozlarga qulayliklar yaratgan holda xizmat ko'rsatishi banklararo raqobat bozorida muhim talablardan hisoblanadi. Aks holda bankning mijoz uchun kurashda mag'lub bo'lishi holatiga olib kelishi mumkin. Bunda banklar doimiy tarzda mijozlarga ko'rsatilayotgan masofaviy xizmatlari turlari va sifat darajasini tahlil qilib borgan holda o'z oldiga qo'ygan maqsadlariga erishadilar. Bugungi kun nuqtai-nazaridan olib qaraganda, kelajak raqamli (onlayn) bank xizmatlari asosida faoliyatini yuritadigan banklar bajaradigan faoliyatini rag'batlantiradi. Tijorat banklarining masofaviy xizmatlari iste'molchilarining huquqlarini himoya qilishni ta'minlash mexanizmlarini yanada takomillashtirish va innovatsion rivojlanishning tendensiyalarini inobatga olgan xolda moliyaviy ochiqlik darajasini oshirish maqsadida 2018-yil 23-martda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-3620 sonli "Bank xizmatlari ommabopligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarori qabul qilingan bo'lib, bunda bank xizmatlari ommabopligining oshirilishini va bank xizmatlari iste'molchilari huquqlarining himoya qilinishini ta'minlash masalalari alohida qayd etilgan. Shuningdek, mazkur masalalar O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining asosiy vazifalaridan biri ekanligi va bank xizmatlari iste'molchilarining huquqlari va qonuniy manfaatlari himoyasini ta'minlash, moliyaviy ochiqlikni hamda aholi va tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy savodxonlik darajasini oshirish asosiy vazifalari bo'lgan bank xizmatlari iste'molchilarining huquqlarini himoya qilish xizmati tashkil etilganligi ta'kidlangan. Shu bilan bir qatorda, 2018-yil 1-iyuldan tijorat banklari dastlabki ruxsatlarsiz va shaxsni tasdiqlovchi hujjatlarsiz mijozlarga bevosita xizmat ko'rsatish hududiga to'sqinliksiz kirish, mijozlarni dastlabki qabul qilish ma'muriyat xodimlaridan ko'rsatilayotgan bank xizmatlari to'g'risida dastlabki

maslahatlarni olish, kredit (mikroqarz) berish to‘g‘risida qaror qabul qilishning bosqichma-bosqich jarayonini va kredit (mikroqarz) berish to‘g‘risida xabardor qilish yoki uni berishni asoslantirilgan holda rad etish tartibini ko‘rsatgan holda kredit buyurtmalarini shaffoflik asosida ro‘yxatdan o‘tkazish va ko‘rib chiqish uchun shart-sharoitlar yaratishi kabi qator vazifalar belgilab berildi. Ayni paytda bank tizimida rejalashtirilgan islohotlar tijorat banklari barqarorligini ta‘minlash, omonatchilar va kreditorlar manfaatlarini samarali himoya qilish mexanizmlarini takomillashtirish orqali aholining bank tizimiga bo‘lgan ishonchini yanada mustahkamlashga erishishni ko‘zda tutadi. Bundan tashqari, qarorga ko‘ra “Amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida bank tizimida xizmatlar ko‘rsatishning bozor mexanizmlari joriy etildi, ularning turlari kengaytirilmoqda, tadbirkorlar va aholi uchun moliyaviy ochiqlik oshib bormoqda. Aholi uchun valyuta ayirboshlash amaliyotlarini amalga oshirishni yengillashtiruvchi yangi bank xizmatlari joriy etildi, yakka tartibdagi tadbirkorlar tomonidan chet el valyutasini sotib olish uchun imkoniyatlar yaratildi[1]” –deb ta‘kidlangan. Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda aytishimiz mumkinki, bugungi kunda masofaviy bank xizmatlari va ular bilan bog‘liq bo‘lgan munosabatlarni doimiy o‘rganib, takomillashtirib borish dolzarb masalalardan ekanligini ko‘rsatib beradi.

Vashington, 2023 — yil 30-noyabr-Jahon bankining ijrochi direktorlar Kengashi 50 million dollarlik imtiyozli kreditni tasdiqladi. “O‘zbekistonda raqamli inklyuziya” loyihasini amalga oshirish uchun. Loyiha hukumatning raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish borasidagi sa‘y-harakatlarini qo‘llab-quvvatlaydi, shuningdek, qishloq va chekka hududlardagi minglab yoshlarning axborot texnologiyalariga asoslangan xizmatlar (ITES xizmatlari “Information Technology Enabled Services”) bo‘yicha raqamli ko‘nikmalar va ishga joylashish imkoniyatlarini o‘rgatish imkoniyatlarini kengaytiradi.

O‘zbekiston ITES xizmatlari sohasida eksport hajmi 600 ming dollardan sezilarli darajada oshganini ko‘rsatdi. 2017-yilda 140 mln dollargacha 2022-yilda axborot texnologiyalari sohasida (IT-sektor) kompaniyalar soni va yuqori maoshli ish o‘rinlari ko‘payishi bilan birga. Ijobiy tendentsiyalarga qaramay, butun axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) sektorining mamlakat yalpi ichki mahsulotiga qo‘shgan hissasi hali ham past bo‘lib, 2022-yilda 1,9 foizni tashkil etdi.

Mamlakatni 2030-yilgacha rivojlantirish strategiyasi (“O‘zbekiston-2030” strategiyasi) joriy o‘n yillikning oxiriga kelib mamlakat Markaziy Osiyo axborot texnologiyalari markaziga (“IT-HUB”) aylanib, IT-xizmatlar eksporti hajmini 5 milliard dollarga yetkazishni nazarda tutadi. yiliga IT-kompaniyalarning O‘zbekistondagi vakolatxonalarini sonini 1000 taga yetkazadi, shuningdek, IT-sektorda 300 ming nafar yoshlarni ish bilan ta‘minlaydi.

Ushbu Jasur maqsadlarga erishish uchun O‘zbekiston raqamli texnologiyalar

sohasida tegishli ko‘nikmalarga ega kadrlar tayyorlash, zarur IT va ofis infratuzilmasini rivojlantirish, IT-sektorni rivojlantirish uchun Qonunchilik va strategiyalarni ishlab chiqish, shuningdek, ushbu sohaga xorijiy va mahalliy investitsiyalarni jalb qilish uchun rag‘batlantirish uchun katta mablag‘ sarflashi kerak bo‘ladi.

O‘zbekistonning raqamli iqtisodiyotiga sarmoya kiritish, shuningdek, yoshlar, jumladan, hozirda ta‘lim olmagan, kasbiy tayyorgarlikka ega bo‘lmagan va ish bilan band bo‘lmagan ayollar sonini kamaytirishga yordam beradi.

“Jahon banki tomonidan qo‘llab-quvvatlanadigan yangi loyiha O‘zbekistonga Ites xizmatlari sektoridan iqtisodiy o‘shish, ish o‘rinlari yaratish va xorijiy investitsiyalarni jalb qilish katalizatori sifatida foydalanishga yordam beradi. U raqamli texnologiyalar vazirligi huzuridagi IT-Park tomonidan mamlakatning qishloq va chekka hududlarida yashovchi 30 yoshgacha bo‘lgan minglab yoshlarni o‘qitish maqsadida amalga oshiriladi. Ites loyihasi doirasida ushbu shaxslarni ishga qabul qiladigan kompaniyalarga turli imtiyozlar beriladi”,-dedi Jahon bankining O‘zbekistondagi vakolatxonasi rahbari Marko Mantovanelli.

2029-yilda loyiha yakunlanar ekan, O‘zbekistonning ITES xizmatlari sektorida 25 mingga yaqin kishi ish bilan ta‘minlanishi va 15 mingga yaqin kishi tegishli sohalarda ishga joylashishi prognoz qilinmoqda. Loyiha turli tadbirlarni, shu jumladan quyidagilarni qo‘llab-quvvatlash orqali ushbu maqsadlarga hissa qo‘shishga qaratilgan:

Mamlakat bo‘ylab zamonaviy ofis maydonlarini taklif qiluvchi 11 tagacha mintaqaviy ITES markazlarini ishga tushirish. Ushbu chora-tadbirlar Ites kompaniyalarini O‘zbekiston mintaqalarida o‘z vakolatxonalarini ochishga undaydi. 6200 ga yaqin yoshlarni, shu jumladan 3100 ayolni va 250 nogironlikni asosiy kasbiy ko‘nikmalarni rivojlantirish dasturlari, shu jumladan aloqa, kompyuter ko‘nikmalari va tillarni bilish (Ites kompaniyalarida talab qilinadigan ingliz va boshqa chet tillari) bo‘yicha o‘qitish.

9000 ga yaqin yoshlarni, shu jumladan 4500 nafar ayolni va 360 nafar nogironligi bo‘lgan shaxslarni manfaatdor ITES kompaniyalariga ishga joylashtirish, ular loyiha doirasida yuqorida aytib o‘tilganlarni o‘z xodimlariga qabul qilish uchun moliyaviy rag‘batlantiradilar.

O‘zbekistonda xorijiy va mahalliy ITES-kompaniyalar faoliyati uchun qulay shart-sharoitlar yaratish uchun qabul qilinishi zarur bo‘lgan normativ-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqish.

Yuqorida aytib o‘tilgan loyiha tadbirlari tufayli 240 ga yaqin yangi ITES kompaniyalari IT - Park rezidenti bo‘lib, O‘zbekistonda o‘z faoliyatini boshlaydi.

Banklar uchun raqamli transformatsiya eski texnologiyalarni modernizatsiya qilish vositasidan rentabellikni oshirish vositasiga aylandi. Bu banklarga

foydalanuvchi tajribasini (UX) yaxshilashga va operatsion samaradorlikni oshirishga imkon berdi. Biroq, texnologik yutuqlar va mijozlarning kengaytirilgan taxminlarining kombinatsiyasi shuni anglatadiki, dunyoning barcha burchaklarida turli segmentlarga xizmat ko'rsatadigan barcha o'lchamdagi banklar xotirjam bo'la olmaydi—ular raqobatbardosh bo'lib qolish uchun raqamli tendentsiyalardan oldinda bo'lishlari kerak. Bundan ham muhimi, ular raqamli transformatsiyalar mijozlarning ehtiyojlarini qondirishga yordam berishini va ular bilan faqat mahsulot va xizmatlarni sotishdan tashqari aloqada bo'lishlarini ta'minlashi kerak.

Global Finance-ning dunyodagi eng yaxshi raqamli banklari 2023-1-tur mukofotlari g'oliblari doimiy ravishda o'z xizmatlarini yangilab turishadi va bunga erishish uchun yangi texnologiyalardan foydalanadilar. Barcha mintaqalarda bir nechta mamlakat va pastki toifadagi mukofotlarga sazovor bo'lgan Citi mijozlarga dunyoning istalgan qismida rivojlanayotgan raqamli talablarni qondirishga yordam beradigan amaliy dasturlash interfeysi (API) ulanish platformasini ishlab chiqdi. Masalan, Citi G'aznachilik va savdo echimlari (TTS) raqamli kanal echimlari Hindistonda mobil hamyonni to'ldirish, Argentinada mikro kreditlar berish va AQShda tezkor to'lovlarni amalga oshirishga imkon beradi. Ulanish juda muhim bo'lgan dunyoda API-lar bankning tovarlari va xizmatlarini birlashtirish uchun juda muhimdir, bu unga uchinchi tomon mahsulotlari va dasturlarini taklif qilish imkonini beradi. Citi uchun korporativ resurslarni rejalashtirish (ERP), g'aznachilik ish stantsiyalari tizimlari va FinTech-larning etakchi provayderlari bilan API imkoniyatlarini joylashtirish uchun hamkorlik uzluksiz integratsiyani ta'minlaydi-korporativ mijozlarga to'g'ridan-to'g'ri iste'molchilarga oqimlarni boshlash, yangi elektron tijorat modellaridan foyda olish, ommaviy tranzaksiyalarni qayta ishlashdan Real vaqtda ishlashga o'tish, va tezkor to'lovlarda ishtirok eting.

Citi TTS-ning raqamli va ma'lumotlar bo'yicha global rahbari Naveed Anvarning aytishicha, bugungi raqamli iqtisodiyotda ishbilarmonlik chaqqonligi raqamlashtirish bilan birga ketadi. "Tijoratning kelajagi mijozga qachon va qayerda kerak bo'lsa, uzluksiz to'lov tajribasiga tayanadi", deydi u. "Borgan sari raqobatbardosh bozorda mijozlar ham yangi takliflarni tezda ishga tushirishlari kerak. Ushbu haqiqatlar chaqqonlik muhimligini anglatadi va bu zamonaviy raqamli echimlar bilan ta'minlanadi."

Banklar mijozlarga haqiqiy qiymatni ta'minlaydigan echimlarni taqdim etishlari kerak. G'arbiy Evropada ikkita yunon banki mahalliy kompaniyalarning o'sishiga yordam berishda raqamlashtirishning afzalliklarini isbotlamoqda. G'arbiy Evropadagi eng yaxshi savdo Moliya xizmatlari mukofotiga sazovor bo'lgan Eurobank o'zining korporativ elektron bank platformasi orqali mavjud bo'lgan yangi modulni ishlab chiqdi, joriy va tarixiy savdo operatsiyalari bo'yicha to'liq ko'rinishni ta'minlash uchun, Real vaqt holatiga ega bo'lib, mijozlarga keng assortimentni boshqarish

imkonini beradi. savdo moliya mahsulotlari. Bu Eurobankning exportgate xalqaro savdo portaliga qo‘shimcha bo‘lib, unda 180 dan ortiq mamlakatlar va banklarning savdo klublari alyansi tarmog‘iga a‘zolik to‘g‘risidagi ma‘lumotlar mavjud.

Shu bilan birga, Gretsiya Milliy banki (NBG) o‘zining raqamli platformalari, ERP va g‘aznachilikni boshqarish tizimi provayderlari tarmog‘i va korporatsiyalar bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri integratsiya dasturlari orqali taqdim etadigan eng yaxshi onlayn G‘aznachilik xizmatlari uchun mukofotni qo‘lga kiritdi. NBG g‘aznachilik xizmatlarini targ‘ib qilish uchun elektron axborot byulletenlarini, raqamli bannerlarni, ijtimoiy media tarkibini va maxsus savdo kampaniyalarini taqdim etadi.

Yaqin Sharqdagi eng yaxshi savdo Moliya xizmatlari uchun mukofotni qo‘lga kiritgan birinchi Abu-Dabi banki mintaqadagi an‘anaviy va Islomiy moliyalashtirishga imkon beradigan to‘liq avtomatlashtirilgan ta‘minot zanjiri moliya taklifiga ega bo‘lgan birinchi bankdir. Bank, shuningdek, yaqinda yetkazib beruvchi onboarding jarayonini tezlashtirish uchun yangi raqamli o‘z-o‘zini onboarding platforma boshladi.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 23 мартдаги “Банк хизматлари оммабоплигини О‘ЎНАПН бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-3620 сонли Қарори. www.lex.uz

2. O‘zbekiston Respublikasining “To‘lovlar va to‘lov tizimlari to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-578-son 01.11.2019. <https://www.lex.uz>.

3. “2017–2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasini «Ilm, ma‘rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. <https://lex.uz/docs/4751561>.

4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 30 ... O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-iyundagi PF-5099-sonli “Respublikada axborot texnologiyalari sohasini rivojlantirish uchun shart-sharoitlarni tubdan yaxshilash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni.

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2019 – 2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 2018-

6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalari sohasini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi

7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-son “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni [Elektron resurs]: www.lex.uz.

8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 — 2021-yillarda O‘zbekiston Strategiyasini “Ilm, ma’rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risidagi Farmoni. www.lex.uz.

9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti O‘zbekiston Respublikasini 2030-yilga

H 10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy
YPERLINK ["http://uza.uz/oz/documents/zbekiston-respublikasi-prezidenti-](http://uza.uz/oz/documents/zbekiston-respublikasi-prezidenti-)

Y
E
R
L
K
N
K
-
h
h
r
z
p
y
e
e
x
n
e
g
g
l
o
l
i
y
n
2
g
o
v
2

**BANK SEKTORIDAGI RAQAMLI TRANSFORMATSIYA VA STRATEGIYA,
ELEKTRON XIZMATLARNI QABUL QILISH DARAJASINI BAHOLASH**
DIGITAL TRANSFORMATION AND STRATEGY IN THE BANKING SECTOR,
ASSESSMENT OF THE LEVEL OF ACCEPTANCE OF ELECTRONIC
SERVICES

ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ И СТРАТЕГИЯ В БАНКОВСКОМ
СЕКТОРЕ, ОЦЕНКА УРОВНЯ ВНЕДРЕНИЯ ЭЛЕКТРОННЫХ УСЛУГ

Zuhurov Kamoljon Zuhur o'g'li

Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi doktoranti

+998(91)954-54-06

No'monova Hilola Muftillo qizi

Toshkent Moliya instituti 4- bosqich MMT-81i

guruh talabasi

Annotatsiya Bank sektoridagi raqamli transformatsiya-bu ichki jarayonlar va mavjud usullarni qayta loyihalash orqali tashqi va ichki muhitga ta'sir ko'rsatadigan doimiy jarayon. Raqamli transformatsiya sodir bo'lishining ko'plab sabablari bor, masalan, uzoq hududlarga jismoniy holda xizmat ko'rsatish filiallar, raqobatchilardan farqlash yoki operatsion xarajatlarni kamaytirish. Qanday bo'lmasin, raqamli texnologiyalarni qabul qilishda juda ko'p shubhalar mavjud. Shunday qilib, ushbu maqolada bank sektorida raqamli transformatsiyani qabul qilish darajasi ko'rib chiqiladi. Texnologiyani qabul qilish modeli elementlarini tahlil qilish uchun ko'p o'zgaruvchan regressiya tahlili amalga oshirildi.

Abstract Digital transformation in the banking sector is a continuous process that affects the external and internal environment through internal processes and redesign of existing methods. There are many reasons why digital transformation occurs, such as physically serving remote areas through branches, differentiating from competitors, or reducing operating costs. In any case, there are many doubts about the adoption of digital technologies. Thus, this article will consider the degree of acceptance of digital transformation in the banking sector. Multivariate regression analysis has been performed to analyze elements of the technology acceptance model.

Аннотация Исследования, проведенные в развитых странах, показали, что электронный банкинг снижает операционные расходы и, следовательно, приносит большую прибыль банкам. .... Цифровые банковские услуги предоставляют больше возможностей для получения дохода, поскольку они приносят доход из беспроцентных источников. Внедрение удобных электронных банковских услуг и продуктов позволило банкам привлечь потенциальных клиентов, что позволило увеличить их долю на рынке”. Впервые понятие

цифрового банка было введено в законодательство Узбекистана с 2018 года, когда в первом пункте Положения “о порядке регистрации банков и лицензирования их деятельности” цифровому банку было дано следующее определение:

"Цифровой банк — банк или его структурное подразделение, осуществляющее дистанционное оказание банковских услуг с использованием инновационных банковских технологий (без кассового обслуживания). Дистанционное предоставление банковских услуг цифровыми банками осуществляется с учетом требований законодательства на основе правил внутреннего распорядка банка”.

Kalit so‘zlar: raqamli bank, internet banking, raqamli iqtisodiyot, kredit tashkilotlari, innovatsiyalar, moliyaviy texnologiyalar, an’anaviy bank institutlari, raqobatchi banklar.

Ключевые слова: цифровой банкинг, интернет-банкинг, Цифровая экономика, кредитные организации, инновации, финансовые технологии, традиционные банковские учреждения, банки-конкуренты.

Keywords: digital banking, internet banking, digital economy, credit organizations, innovations, financial technologies, traditional banking institutions, competitive banks.

Kirish. Zamonaviy, doimo o'zgarib turadigan texnologik muhit barcha iqtisodiy birliklarni raqamli transformatsiyadan o'tishga majbur qiladi. Raqamli transformatsiya ikki tomonlama funktsiyalarga ega, chunki u bank tashkilotlariga yangi elektron platformalar (elektron bank, virtual bank) va xizmat ko'rsatish punktlari (elektron filial do'konlari, POS) orqali yangi xizmat kanallarini taklif qilish imkoniyatini beradi, shuningdek, jismoniy do'konlarning sonini cheklash orqali ularning operatsion xarajatlarini kamaytiradi. va ular foydalanadigan xodimlar. Shu sababli, butun dunyo bo'ylab bank sohasi it-investitsiyalarga umuman boshqa sohalarga qaraganda uch baravar ko'proq pul sarflaydi.

Bank sohasida nazorat ostida raqamlashtirish, buzuvchi innovatsiyalar va yangi texnologiyalar an'anaviy biznes modellari va jarayonlarini o'zgartirmoqda. Natijada, banklar o'zlarining biznes modellarini mijozlar bilan o'zaro munosabatlarini o'zgartirish, o'rta va orqa ofis operatsiyalarini boshqarish, raqobatbardosh bo'lish va kelajakka tayyor bo'lish uchun moslashtirishlari kerak raqamli transformatsiya axborot, axborot texnologiyalari, aloqa va ulanish texnologiyalarini birlashtirish orqali uning tarkibida muhim o'zgarishlarni amalga oshirish orqali birlikni takomillashtirishga qaratilgan jarayon. Raqamli transformatsiya keng bank tushunchasini o'z ichiga oladi, ya'ni: hujjatlarni raqamlashtirish, operatsiyalar uchun elektron imzo, elektron ta'lim, telekonferentsiya, onlayn savdo maydonchalari, raqamli do'konlar, to'lovlar. Mijozlar

raqamli uzilishlardan tobora ko'proq foydalanmoqdalar va ushbu sektorda yangi turdagi echimlar paydo bo'lmoqda. Shunday qilib, yangi biznes modellari bank sohasida barcha muhim bank jarayonlarini diqqat markazida bo'lish uchun juda muhimdir.

Hozirda ko'plab bank operatsiyalari ko'pchilikning kompyuterida yoki mobil telefonida amalga oshirilmoqda. Imkoniyatlarning ko'pligi, shuningdek, vaqt va xarajatlarni tejash va ushbu ilovalardan foydalanish qulayligi ularga doimiy ravishda an'anaviy bank kanallari (bank filiallari) ulushini beradi. Shuningdek, ushbu ilovalar orqali mulkdor-mijozlarga o'zlarining investitsiya mahsulotlarini baholash, banklarning mukofot dasturlari va raqamli ommaviy axborot vositalari orqali qilgan xarajatlari to'g'risida real vaqtda ma'lumotlarga ega bo'lishlari mumkin. Yuqorida aytib o'tilgan imtiyozlar mobil bankingni nafaqat yoshlar uchun, balki barcha smartfon egalari uchun yanada jozibador qiladi. Xuddi shu sabablarga ko'ra, 1980 yildan keyin tug'ilganlarni yangi elektron texnologiyalar bilan yuqori darajada tanish va qabul qilganlarni tasvirlash uchun "raqamli mahalliy aholi" atamasidan foydalanadi. Banklarining elektron bank infratuzilmasiga sezilarli darajada katta miqdorda sarmoya kiritmoqda, bu bank mijozlari tomonidan ushbu texnologiyalarni qabul qilish darajasi va an'anaviy bankni cheklash orqali resurslarni tejash tufayli juda tez qadrsizlanishi mumkin. Bank operatsiyalarining elektron vositalarining kirib borishi hozirgi kunda banklar madaniyatining bir qismidir. Albatta, bunga rozi bo'lmagan odamlar bor tabiiy bank filiallarining qisqarishi va raqamli alternatalarni qabul qilish, garchi ular xarajatlarni kamaytirsam ham, foydali emas. IT - xizmat ko'rsatish kanallarining samaradorligini o'rganib chiqib, ular bank filiallari yopilganda xarajatlar bilan bir qatorda daromadlarni oshirish imkoniyatlari yo'qoladi degan xulosaga kelishdi.

Bank sohasi raqamli texnologiyalarning rivojlanishi bilan sezilarli o'zgarishlarga duch keldi. Ushbu siljish onlayn-banking, mobil banking va raqamli to'lovlar kabi texnologiyalardan foydalanishni o'z ichiga oladi. Shu bilan birga, mijozlar tobora ko'proq kirish oson, tez va xavfsiz bank xizmatlarini tanlashmoqda. Shuning uchun banklar qiyinchiliklarga duch kelishga va ushbu o'tishdan kelib chiqadigan imkoniyatlardan foydalanishga tayyor bo'lishlari kerak. Bank ishi juda muhim.

Mamlakat iqtisodiyoti uchun element, chunki banksiz iqtisodiy faoliyat falaj bo'ladi. Agar bank dunyosi rivojlansa, bu milliy va global iqtisodiy o'sishga ta'sir qiladi. Bank, shuningdek, iqtisodiy operatsiyalar, shu jumladan chakana bank faoliyati uchun markaz bo'lib, u uchinchi tomon mablag'larini o'zlashtirishi va bank biznesining kengayishi moliyalashtirish yo'li bilan belgilanadi. Bank raqamlashtirishga bo'lgan talab, shuningdek, jamiyatda raqamli platformalar orqali onlayn tranzaksiyalarning qulayligini afzal ko'rgan ming yillik avlod hukmronlik qilayotgan raqamlashtirish davriga o'tish bilan mustahkamlanadi. Indoneziyadagi Internet foydalanuvchilari soni 262 million kishining umumiy aholisining 54,68 foiziga etadi, shundan 87% chat

dasturlarining faol foydalanuvchilari va 74,84% ijtimoiy media dasturlarining faol foydalanuvchilari. Ushbu ma'lumotlar kuzatishni boshlagan odamlarda raqamlashtirishning o'zgarishini ko'rsatadi

Raqamli davrning rivojlanishi, bu banklarga marketing strategiyasini an'anaviydan raqamliga o'zgartirishni va'da qiladi va shu bilan raqamli bank xizmatlarida savodxonlikni oshiradi.

Bank sohasida raqamli transformatsiya tendentsiyalari

Hozirgi kunda bank ishi o'nlab yillar davomida bo'lmagan darajada o'zgarib borayotganini inkor etish qiyin. Yangi texnologiyalar bozorga kirib kelmoqda va moliyaviy va biznes modellariga ta'sir ko'rsatmoqda. Ular bilan mijozlar, umidlar va raqobatbardosh xatti-harakatlar o'zgaradi. Bankning raqamli transformatsiyasining bir nechta muhim tendentsiyalarini ajratib ko'rsatish mumkin.

Banklar o'rtasidagi hamkorlikning o'sishi

O'zgarishlarning tez sur'ati hatto katta institutlarning ham yolg'iz ishlashini ehtimoldan yiroq qiladi. Buning o'rniga, barcha turdagi sherikliklarni shakllantirish tobora muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday hamkorlik juda ko'p afzalliklarga ega bo'lishi mumkin: yangi bozorlarni egallash; yangi mijozlarni jalb qilish; yangi brendlarni yaratish; yangi dastur maydonlarini yaratish; ijobiy imidj yaratish.

Ta'kidlash kerakki, bu hamkorlik kredit muassasalari bilan cheklangan bo'lmaydi – FinTech texnologiya va dasturiy ta'minot kompaniyalari ham jalb qilinishi mumkin, optimal sinergiya erishish uchun.

To'lov usullari evolyutsiyasi

Biz allaqachon to'lov usullarida misli ko'rilmagan o'zgarishlarni ko'rishimiz mumkin. Karta to'lovlari ko'payib borayotgan paytda naqd puldan foydalanish pasaymoqda. Biroq, onlayn to'lovlar ulushi ham sezilarli darajada oshib bormoqda. Online casinos bu bir misol bor. Qayta-qayta yangi to'lov xizmati provayderlari, ayniqsa ushbu sohada faol bo'lganlar qo'shiladi.

Ma'lumotlardan foydalanish yaxshilandi

Dunyo raqamli bo'lib bormoqda: raqamlashtirish va ma'lumotlarni yig'ish va baholashning yangi usullari mijozlarning ehtiyojlarini faol ravishda baholash uchun ilgari ko'rilmagan imkoniyatni beradi.

Oddiy demografik ma'lumotlar va xavf profilining o'rniga turmush tarzi, psixografik xususiyatlar, ilgari ishlatilgan moliyaviy mahsulotlar, sotib olish xatti-harakatlari, ijtimoiy media faoliyati bilan bog'liq mutlaqo boshqa ma'lumotlar qo'llaniladi.

Ma'lumotlarni birlashtirish va uni maqsadli baholashning yangi imkoniyati nafaqat marketingning o'zgarishiga, balki mijozlar bilan yaxshi muloqotga olib keladi.

Yangi dizayn

Uzoq vaqt davomida moliya institutlari kapital, infratuzilma va mijozlarning haqiqiy merosini yaratdilar. Ammo bu tanganing teskari tomoni ko'pincha tezlik, yangilik va foydalanuvchiga haqiqiy e'tiborning etishmasligi. Yuqorida aytib o'tilgan to'lov xizmatlarini etkazib beruvchilardan tashqari, bu yangi fintech kompaniyalarining muvaffaqiyati uchun ham sababdir. Ular o'z xizmatlarini tashkiliy to'siqlar va tuzilmalarsiz taklif qilishadi, bu ularga tezroq va arzonroq harakat qilish imkonini beradi.

Kelajak oddiy, tezkor va intuitiv dizaynda yotadi, bu mijozlarga bir necha marta bosish orqali ishlarni bajarishga imkon beradi. Bu klassik kredit tashkilotlari uchun aniq qiyinchilik.

Yangi marketing strategiyalari

Marketingsiz qila oladigan sanoat deyarli yo'q. Marketing, ayniqsa, odamlar provayderlarni o'zgartirganda, hatto bankda ham muhimdir. Ma'lumotlarni yig'ish uchun yuqorida aytib o'tilgan yaxshilangan imkoniyatlardan tashqari, ma'lumotlarni baholash uchun yangi raqamli tahlil usullari ham paydo bo'lmoqda. Bundan, o'z navbatida, yangi marketing strategiyalari tug'ilmoqda.

Banklar nafaqat ushbu yangi imkoniyatlar, balki alohida kanallarning samaradorligi va reklamadan biznesning haqiqiy muvaffaqiyatigacha bo'lgan yo'lni qisqartirish bilan ham qiziqishadi.

Bank sohasida raqamli transformatsiyaga misollar

Bank sohasida raqamli transformatsiyaga misollar juda ko'p. Bank sektorida yangi texnologiyalar Robotik jarayonlarni avtomatlashtirish (RPA)

Banklarning operatsion faoliyati birinchi navbatda standartlashtirilgan jarayonlarning ko'pligi bilan tavsiflanadi. Keng qamrovli ma'lumotlarni optimal qayta ishlashni ta'minlash uchun dasturiy robotlardan foydalanish mumkin. Robotik jarayonlarni avtomatlashtirish (RPA) yordamida ko'plab jarayonlar allaqachon avtomatlashtirilmoqda. Afzalliklari past xato stavkalari va xarajatlarni kamaytirishdir. Bundan tashqari, insonning ish yuki keskin pasayadi, shuning uchun bo'shatilgan quvvatlar yangi va strategik ahamiyatga ega vazifalar uchun ishlatilishi mumkin. RPA yordamida qayta ishlash xarajatlarini 70% gacha kamaytirish mumkin. Masalan, rpa mijozlarga xizmat ko'rsatishda juda qisqa vaqt ichida mijozlarning muammolarini hal qilish uchun ishlatilishi mumkin. Standart so'rovlar tez va samarali qayta ishlanishi mumkin. Ammo ushbu texnologiyadan foydalangan holda muvofiqlik qoidalariga ham rioya qilish mumkin. RPA yordamida samaradorlikni oshirish va to'g'ri jarayonlarni ta'minlash mumkin. Firibgarlikning oldini olish tobora muhim masala bo'lib, uni biznes operatsiyalarini raqamli qayta ishlash orqali optimallashtirish mumkin. Yangi texnologiyalar firibgarlikni rag'batlantiradi, shunda RPA potentsial firibgarlikni qattiq vaqt ichida aniqlay oladi.

Yana bir katta afzallik shundaki, texnologiya tezda amalga oshirilishi mumkin. Yangi IT-tizimlarni joriy etish hisobiga samarali ishlov berishga imkon beradigan murakkab va ko'pincha eski mavjud tizimlarga aralashish shart emas.

Katta Ma'lumotlar

Ma'lumotlar 21-asrning oltinidir va aynan shu ma'lumotlarni katta ma'lumotlar yordamida to'plash va baholash mumkin. Ayniqsa, moliya institutlari hozirda foydalanilmaydigan katta hajmdagi ma'lumotlarga ega. Ma'lumotlar miqdori kelgusi yillarda ham eksponent ravishda o'sib boradi, shuning uchun ma'lumotlardan to'g'ri foydalanishning ko'plab afzalliklari mavjud.

Mijozlarning oddiy aloqalari orqali korrelyatsiyalarni aniqlash, vaqt seriyalarini tahlil qilish va tendentsiyalarni aniqlash mumkin. Avvalo, kompaniyalar o'z mijozlari haqida olingan ma'lumotlardan foyda olishlari mumkin. Optimallashtirilgan mijozlar tajribasi ham yangi biznes imkoniyatlarini yaratishi mumkin. O'z mijozlarini ko'proq bilish ham mos xizmatlarni rivojlantirishga imkon beradi. Umuman, moliya institutlari yanada strategiyasini ishlab chiqishda hisobga olinadi mijoz talablari, keng qamrovli rasm olishingiz mumkin. Ammo mijozlar tajribasidan tashqari, Big Data yordamida ichki jarayonlarni ham optimallashtirish mumkin. Foydali yoki foydasiz bankomatlarni tahlil qilish, shuningdek samarasizlikni tahlil qilish texnologiyaning afzalliklaridan biridir. Aniqlangan xususiyatlar strategiyalarga kiritilishi va byudjetlarni rejalashtirishda hisobga olinishi mumkin.

Bulutli Hisoblash

Ko'proq banklar bulutli provayderlarga outsorsing xizmatlarini ko'rsatmoqda. Banklar o'zlarining va, avvalambor, qimmat ma'lumotlar markazlarini saqlash o'rniga, tashqi ma'lumotlar markazlariga tayanadilar. Bulutlar, xususan, fintechlar bilan hamkorlik qilish uchun oldindan belgilangan platformalardir.

It-mutaxassislar kelgusi bir necha yil ichida bulutli hisoblash tobora dolzarb bo'lib qolishini kutmoqdalar. Texnologiya allaqachon yuqori talabga ega va soha mutaxassislari orasida juda muhimdir. Bank sohasida texnologiya asosan mobil banking va to'lov xizmatlarida qo'llaniladi. CRM (mijozlar bilan munosabatlarni boshqarish), savdo va baholash jarayonlari kabi boshqa sohalar ham foydalanish mumkin bo'lgan holatlardir.

Blockchain

So'nggi bir necha yil ichida Bitcoin va Ethereum kabi kriptovalyutalar qayta-qayta sarlavhalarga aylandi. Ushbu raqamli valyutalar narxlarning tez o'sishi va chayqovchilik tufayli e'tiborga olindi. Shu nuqtai nazardan, tarqatilgan daftar texnologiyasi tez-tez tilga olinadi, bu blokcheynning Markaziy printsipini ifodalaydi: ma'lumotlar yozuvlarini o'zlarining o'tmishdoshlariga murojaat qiladigan va tarmoqning barcha ishtirokchilariga tarqatiladigan massivlarda guruhlash. Shunday

qilib, ushbu texnologiya biznes dunyosi uchun katta va'da beradi va ko'plab sohalar, ayniqsa bank sohasi uchun foydali bo'lishi mumkin.

Boshqa texnologiyalar bilan taqqoslaganda, blokcheyndan foydalanish quyidagilar bilan oqlanadi:

Ma'lumotlar yaxlitligi: Xash funktsiyalari yordamida kriptografik shifrlash tranzaksiyalarni blokda saqlashga imkon beradi. Blockchain-ning barcha bloklari butun tarmoq bo'ylab tarqatiladigan noyob qiymatga ega va shuning uchun ularni boshqarish mumkin emas.

Tezlik: blockchain deyarli real vaqtda o'zaro ta'sir qiladi va o'zgarishlarni darhol tejaydi. Ushbu yondashuv yordamida qisqa vaqt ichida katta hajmdagi ma'lumotlar almashinuvi mumkin.

Shaffoflik: blockchain tarmog'idagi o'zgarimas va kuzatiladigan operatsiyalar butun tarmoq ichida yuqori darajadagi shaffoflikni ta'minlaydi.

Ishonchlilik: blockchain-bu tugunning ishdan chiqishi tufayli to'liq ishlamay qoladigan taqsimlangan tarmoq. Ushbu yondashuv tarmoqni tashqi hujumlardan himoya qiladi. Hujum sodir bo'lgan taqdirda, har bir tugunda barcha ma'lumotlarning nusxasi ham mavjud.

Bank sohasida ushbu texnologiyadan foydalanish holatlari ko'p. Blockchains arzon, tezkor va chegara to'lovlarini ta'minlaydi. PayPal kabi Peer-to-peer operatsiyalari ham texnologiya yordamida amalga oshirilishi mumkin. Ko'plab mutaxassislar shaffoflikning yana bir ustunligini ko'rishadi, chunki blockchain texnologiyasi pul yuvishning oldini oladi.

Smart-kontraktlar blockchainlarning muhim vazifasi sifatida ham katta imkoniyatlarga ega. Sug'urta da'volarini ko'rib chiqish tarmoq tomonidan avtomatlashtirilishi va boshqarilishi mumkin.

Banklar uzoq vaqt davomida qo'pol harakatda bo'lgan. Salbiy foiz stavkalari, yangi va xorijiy raqobatchilar, mijozlarning xatti-harakatlarining o'zgarishi, shaffoflikning oshishi va tartibga solishning kuchayishi asosiy muammolardir. Bank sohasida raqamli transformatsiyani tezlashtirish sanoatning omon qolishi va o'sishining ajralmas shartidir

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 23 мартдаги “Банк хизматлари оммабоплигини **О‘YNATI** бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-3620 сонли Қарори. www.lex.uz

2. О‘zbekiston Respublikasining “То‘lovlar va to‘lov tizimlari to‘g‘risida”gi Qonuni. О‘RQ-578-son 01.11.2019. <https://www.lex.uz>.

3. “2017–2021-yillarda О‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasini «Ilm, ma‘rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida»gi

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. <https://lex.uz/docs/4751561>.

4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 30 ... O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-iyundagi PF-5099-sonli “Respublikada axborot texnologiyalari sohasini rivojlantirish uchun shart-sharoitlarni tubdan yaxshilash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni.

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2019 – 2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 2018-

6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalari sohasini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi

7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-son “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni [Elektron resurs]: www.lex.uz.

8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 — 2021-yillarda O‘zbekiston Strategiyasini “Ilm, ma’rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risidagi Farmoni. www.lex.uz.

9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti O‘zbekiston Respublikasini 2030-yilga

H 10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy
HYPERLINK ["http://uza.uz/oz/documents/zbekiston-respublikasi-prezidenti-](http://uza.uz/oz/documents/zbekiston-respublikasi-prezidenti-)

P
E
R
L
I
N
K
-
h
h
t
t
p
:
/
u
z
a
.
u
z
/
o
z
/
d
o
c
u
m
e
n
t
s
/
z
b
e
k
i
s
t
o
n
-
r
e
s
p
u
b
l
i
k
a
s
i
-
p
r
e
z
i
d
e
n
t
i
-h
y
p
e
r
l
i
n
k

YANGI O'ZBEKISTON SHAROITIDA ZIYORAT TURIZMINI TASHKIL ETISHNING TARIXIY VA HUQUQIY ASOSLARI: NAVOIY VILOYATI MISOLIDA

Turdiyev Madiyor Mamanazarovich

*“Alfraganus university” NODAVLAT OLIY TA'LIM TASHKILOTI
“Ijtimoiy fanlar” fakulteti, “Xalqaro munosabatlar va tarix” kafedrasida katta o'qituvchisi*

Annotatsiya

Mazkur maqolada ziyorat turizmini mamlakatimizda yo'lga qo'yish hamda rivojlantirish masalalari ko'rib chiqiladi. Shuningdek sohani rivojlantirish hamda tartibga solish institutlarining ahamiyati, uning ma'muriy-huquqiy jihatlari tahlil etiladi. Maqolada Navoiy viloyatining turistik imkoniyatlari, ziyorat turizmini takomillashtirish yo'nalishlari muhokama etiladi.

Kalit so'zlar: Turizm, rekreatsiya, metod, huquq, imkoniyat, ziyorat turizmi, xalqaro normalar, menejment.

ИСТОРИКО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ ПАЛОМНИЧЕСКОГО ТУРИЗМА В НОВОМ УЗБЕКИСТАНЕ: НА ПРИМЕРЕ НАВОЙСКОЙ ОБЛАСТИ

Турдиев Мадийёр Маманазарович

**"Университет Альфраганус" ОБЩЕСТВЕННАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ
ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ**

Старший преподаватель факультета «Общественные науки», кафедра «Международные отношения и история».

Аннотация

В данной статье рассматриваются вопросы становления и развития паломнического туризма в нашей стране. Также анализируется значение институтов развития отрасли и регулирования, ее административно-правовые аспекты. В статье рассматриваются туристические возможности Навоийской области, направления совершенствования паломнического туризма.

Ключевые слова: Туризм, рекреация, метод, право, возможность, паломнический туризм, международные нормы, менеджмент.

HISTORICAL AND LEGAL BASICS OF ORGANIZING PILGRIMAGE TOURISM IN NEW UZBEKISTAN: THE EXAMPLE OF NAVOYI REGION

Turdiyev Madiyor Mamanazarovich

**"Alfraganus University" NON-GOVERNMENT HIGHER EDUCATION
ORGANIZATION**

Senior teacher of the Faculty of "Social Sciences", Department of "International Relations and History".

Abstract

This article discusses the issues of establishing and developing pilgrimage tourism in our country. Also, the significance of industry development and regulatory institutions, its administrative and legal aspects are analyzed. The article discusses the tourist opportunities of Navoi region, directions for improving pilgrimage tourism.

Key words: Tourism, recreation, method, right, opportunity, pilgrimage tourism, international norms, management.

KIRISH

Ziyorat turizmi – diniy turizmning bir turi bo‘lib, turli dinlar vakillarining ziyorat maqsadlarida qilgan sayohatlari yig‘indisi bo‘lib, ziyoratni odamlarning muqaddas joylarga sajda qilishlari deb bilamiz. **Diniy turizm** – turizmning mustaqil turi, uning boshqa turlar kabi o‘ziga xos navlari mavjud: ziyorat turizmi va ekskursiya hamda ta‘lim yo‘nalishidagi diniy turizm.

O‘zbekiston turizm industriyasida ziyorat turizmi subyektlarining faoliyatlari, talab va taklif qonunining ustuvorligi, tashkiliy iqtisodiy jarayonlarni muvofiqlashtirishning ma‘muriy mexanizmlarini yaratish holati kabi javjud ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar jamiytdagi turli ixtisoslashgan institutlar va ularning faoliyat yuritish tartibda to‘g‘ridan to‘g‘ri bog‘liq bo‘ladi.

Shunday ekan, O‘zbekistonda turizm industriyasining bugungi holatini o‘rganish bilan bir qatorda bozor mexanizmlaridan ham ustun turuvchi jamiyatning madaniy, ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, diniy, huquqiy mexanizmlari majmuasi sifatida namoyon bo‘luvchi mavjud institutlarning jarayonlarga ta‘sir darajasini o‘rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ma‘lumki, hozirgi kunda zamonaviy institutsional iqtisodiyot ziyorat turizmida mavjud ijtimoiy-iqtisodiy hodisa va jarayonlarni ko‘p tomonlama, kompleks yondashgan xolda o‘rganib chiqish va tahlil etish doirasini belgilovchi zamonaviy iqtisodiy nazariyaning asoslaridagi to‘liq ratsionallik, ma‘lumotlar va axborotlar bilan to‘liq ta‘minlanganlik, takomillashgan raqobat, faqat narx mexanizmi vositasida muvozanatning ta‘minlanishi kabi qoidalar yaratadigan to‘siqlarni oldini oladi. Institutlarning tashkiliy iqtisodiy mohiyati ularning amalga oshiradigan quyidagi vazifalari natijasidashakillanadi:

- Institutlarning tashkiliy iqtisodiy mohiyati muvofiqlashtirish vazifasi bo‘lib, bevosita qo‘yilgan maqsad samarasining vujudga kelishi bilan bog‘liqdir.[1] Bunda muvofiqlashtirish samarasi tegishli agentlarning ma‘lum bir xolatlarda boshqa iqtisodiy agentlarning harakatlarini tahlil qilish asosida o‘zlarining kelajakdagi harakatlarini istiqbollashtirish bilan bog‘liq xarajatlarga iqtisodiy yondoshganlikda namoyon bo‘ladi.

- Aniq bir institut mazmunining mavjud tavsiloti iqtisodiy agentlarning aniq yo‘naltirilgan bir holatda qandai tartibda harakat qilishlari kerakligi to‘g‘risidagi axborotlar yig‘indisini mujassam etadi.

- Taqsimlash funksiyasiga ega bo‘lib, iqtisodiy agentlarning harakat yo‘nalishlarini belgilab qo‘yish orqali, ular o‘rtasidagi resurslar taqsimotiga soliq qonuqchiligi, bojxonayigimlarini aniqlash kabi qoidalari ta‘sir etishi tushuniladi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Jahon iqtisodiyotida xalqaro turistik munosabatlarning huquqiy, tashkiliy, iqtisodiy negizini belgilab beruvchi asosiy institut Butunjahon turizm tashkiloti hisoblanadi.[2] Jahon iqtisodiyotida xalqaro turistik ayriboshlash jarayonlarining kengayib borishi xalqaro miqyosida ixtisoslashtirilgan turistik korxonalar va tashkilotlarning vujudga kelishi va rivojlanishiga turtki bo‘ldi.

O‘zbekistonda ziyorat turizmida ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarni tartibga soluvchi me‘yoriy-huquqiy institutlar tizimi tuzilmasining milliy darajasiga oid qonunlar, me‘yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilingan bo‘lib, quyidagilardan iborat:

- O‘zbekiston Respublikasining konstitutsiyasi. Xususan, ushbu me‘yoriy hujjatda har bir inson va fuqaroning huquq va erkinliklari belgilab berilgan bo‘lib, jumladan, unda respublika hududida bir joydan ikkinchi joyga ko‘chish, O‘zbekiston Respublikasiga kelish va undan chiqib ketish, barcha fuqarolar dam olishi (IX-bob, 38-modda), har bir inson malakali tibbiy xizmatdan foydalanishi (IX-bob, 40-modda), madaniyat yutuqlaridan foydalanish kabi huquqlari kafolatlangan (IX-bob, 42-modda)[3]

- “Xizmatlarni sertifikatlashtirish to‘g‘risida”gi (1993y), “Sug‘urta faoliyati to‘g‘risida”gi, “O‘zbekiston Respublikasi davlat chegarasi to‘g‘risida”gi (1999y.), “Alohida faoliyat turlarini litsenziyalashtirish to‘g‘risida”gi (2000y.) Qonunlari;

- O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari va qarorlari;

- O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari;

- O‘zbekiston Respublikasi Turizmni rivojlantirish davlat qo‘mitasining buyruqlari va qarorlari;

- Boshqa vazirlik va idoralarning huquqiy hujjatlari.

Mamlakatimiz olimlaridan X.M. Mamatqulov, I.S. Tuxliev, R.Hayitboev va boshqalar ilmiy ishlari hamda darsliklarida ziyorat turizmi, uning yurtimizdagi salohiyati o‘rganilgan va yoritib berilgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Xalqaro va milliy bozorlarda jumladan, turizm bozorida turistik faoliyatni huquqiy ta‘minlash va tartibga solishda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari va qarorlari va O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari muhim o‘rinni egallab kelmoqda.[4] Bugungi kunda o‘z navbatida, O‘zbekistonda turizmni rivojlantirish qo‘mitasi buyruqlari va farmoyishlari milliy turizmning yaxlit tizim sifatidagi faoliyatini muvofiqlashtiruvchi institutlar sifatida faoliyat yurgazmoqda.

Shu bilan bir qatorda, O‘zbekiston Respublikasi turizm sohasini rivojlantirish konsepsiyasining mukammal ishlab chiqilishi, sayyohlik industriyasining milliy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishidagi o‘rni va ahamiyatini umumdavlat darajasida ko‘rilishini, hamda sohaning istiqboldagi rivojlanish yo‘nalishlarini belgilab beradi. Milliy turizmning rivojlanishiga xizmat qiluvchi konsepsiya sohaning istiqbolli masalalarini yechish va ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatdagi zaruriy natijalarga erishish yo‘lida davlat va xususiy sektorning hamkorlikdagi harakatlarining samarali vositasiga aylanadi deb hisoblaymiz.

NATIJALAR

Mamlakatimizda turizm sohasida faoliyat olib boruvchi xo‘jalik subyektlarning hamkorlikdagi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlari tizimi nafaqat mavjud rasmiy institutlar orqali, balki sayyohlik bozorlarida, jamiyatda amal qiluvchi norasmiy institutlar tarkibida ham shakllanadi va takomillashadi.[6] Jahon iqtisodiyotida institutsional nazariyaga binoan, o‘zgaruvchan tashqi muhit sharoitida iqtisodiy rivojlanish va raqobatbardoshlikni oshirishning muhim manbai xo‘jalik subyektlari o‘rtasidagi hamkorlik va ishonchga tayangan, ijtimoiy munosabatlarni tashkil etuvchi, shaxslararo sherikchilik mas’uliyati, ijtimoiy mas’uliyat, ijtimoiy javobgarlik kabi munosabatlardan tashkil topadi.

Mamlakatimizning barcha viloyatlari qatori Navoiy viloyati ham o‘zining yuqori dajarali turistik salohiyati bilan maqtana oladi. Jumladan quyidagi obyektlar diqqatga sazovor (1-jadval):

1-jadval

Navoiy viloyati ziyorat turizmi obyektlari

Obyekt nomi	Manzili
“Qosim Shayx” majmuasi	Karmana tumani, “Xo‘ja Xisrav” MFY
“Mavlono Orif Degaroniy” ziyoratgohi	Karmana tumani, “Degaron” MFY

Karmana tumanidagi Mavlono Orif Degaroniy ziyoratgohi ham yildan yilga obod bo‘lmoqda. 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasida Navoiy viloyatida ziyorat turizmi salohiyatidan samarali foydalanish maqsadida Mavlono Orif Degaroniy nomi bilan ataladigan mazkur me‘moriy majmuani restavratsiya qilish hamda uni sayyohlik yo‘nalishiga kiritish ko‘zda tutilgan.

Mavlono Orif Degaroniy hazratlari 1313 yilda Hazora qishlog‘ining Degaron dahasida tug‘ilgan. Asl kasbi do‘kondor bo‘lib, bo‘z to‘qish bilan shug‘ullangan, – deydi tarixchi olim Ramazon Egamov. – Mavlono Orif hazratlari Said Amir Kulolning eng yaqin shogirdlaridan, shuningdek, Bahouddin Naqshbandning ustoz bo‘lgan. Mavlono Orif XIV asrda, taxminan 1313-1380 yillar atrofida yashab o‘tgan. Qabrlari Degaron masjidi yaqinida bo‘lgani uchun masjid ham Mavlono Orif Degaroniy deb atalgan. 2007 yil “Mavlono Orif Degaroniy” jome masjidi katta ziyoratgoh va ko‘rkam manzilga aylantirildi. Bugun majmuada muzey faoliyat ko‘rsatmoqda. Majmua tarkibida o‘z davrining taniqli tasavvuf peshvosi Mavlono Orif Degaroniyning qabri joylashgan.

Navoiy viloyatida ayni kunda 27 ta turistik kompaniyalar faoliyat yuritmoqda. Sayyohlar uchun 40 dan ziyod yo‘nalishlar bo‘yicha sayohat tashkil etilayotir. Jumladan, ekoturizm, ziyorat turizmi, agroturizm yo‘nalishlarida yangi marshrutlar ishlab chiqildi. Viloyatda 340 kilometr masofada 60 ta obyektдан iborat 14 ta turizm marshrutlarini o‘z ichiga olgan Navoiy “turizm xalqasi” tashkil qilingan. Unga Xatirchi, Nurota, Navbahor, Karmana va Qiziltepa tumanlari ham kiritilgan.

Qosim Shayx maqbarasi Navoiy shahrida joylashgan qadimiy obidadir. Ushbu qadimiy obida masjid, ziyoratchilar uchun xonaqoh va ikkta o'z ichiga qamrab olgan.

Maqbara **1571- yilda** qurila boshlangan. Saqlanib qolgan yilnomalarga ko'ra, **Qosim Shayx Azizon Karminagiy**(1500/1578-79 yy.) O'rta Osiyoning mashhur diniy-siyosiy rahnomalaridan bo'lib, sarhalqasi Xo'ja Ahmad Yassaviy bo'lgan.

Qosim Shayx hazratlari Movarounnahrda taxt uchun kurash davrida o'zlarining tinchliksevarlikka qaratilgan faoliyatlari bilan xalq orasida mashhur bo'lganlar.

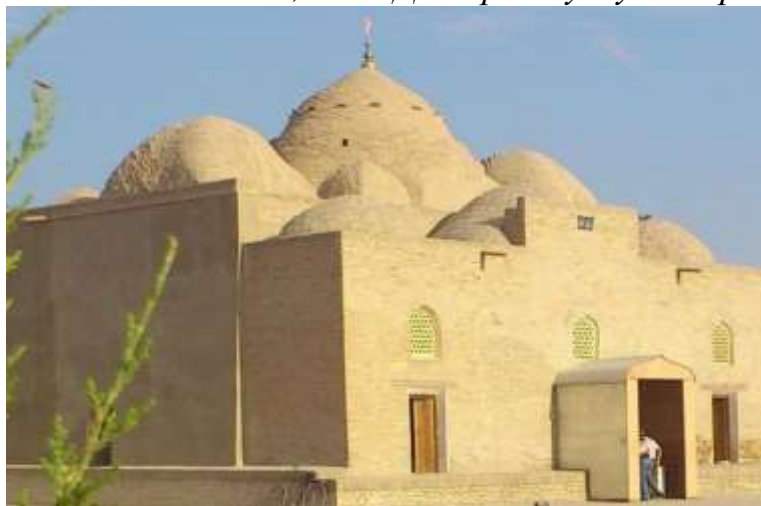
U Samarqand, Toshkent va Turkiston harbiy kuchlaridan tuzilgan qo'shinga qarshi jangda **Abdullaxon II** ga yordam beradi. Qosim Shayx hazratlari harbiy harakatlarda ishtirok etganlar va axon oila a'zolari va xizmatkorlarini qal'a ostiga berkitganlar.

1579-yilda Qosim Shayx hazratlari noma'lum sabablar bilan vafot etganlar va xazir markaziga dafn qilinganlar. Qabrlari ustiga marmardan ishlangan ulkan dahma o'rnatilgan. Olimlarning ta'kidlashicha, maqbara hududidagi birinchi bino aynan Qosim Shayx Azizon tomonidan qurdirilgan ekan va bu bino vafotlariga qadar madrasa vazifasini o'tagan. Ushbu binodan namozgoh sifatida foydalanilganligi haqida ma'lumotlar ham mavjud. Ramazon-hayit, Qurbon-hayit bayramlarida bu yerda ommaviy namoz o'qilgan.

Bugungi kunda Qosim Shayx maqbarasi **2000ta** artefaktning o'zida mujassamlashtirgan muzeyni, maraka-marosimlarni o'tkazishga mo'ljallangan ehsonxonani, masjid imomi turargohini va mevali bog'ni o'z ichiga qamrab olgan.

Masjidning markaziy kirish qismi mukammal tarzda ishlangan arka va arab tilida yozilgan yozuvlardan iborat. Masjidning ichki devorlari, ustunlari oq rangda bo'lib, o'yma naqshli ganchlardan iborat.

еггарони масжиди Навоий вилоятида жойлашган бўлиб, Ислом маданиятига оид энг қадимий обидалардан ҳисобланади. Ушбу масжид XI асрда қурилган. Рус олими Ю.Якубовский бошчилигида Эрмитаж томонидан олиб борилган экспедициянинг илмий хулосаларига кўра, унинг қурилиши VII-IX асрларга бориб тақалади. Деярли, барча манбаларда масжид номини кулолчилик билан боғлашади, яъни Деггарон бу Кулоллар деганидир.

Deggaron masjidi zamonaviy O'zbekiston hududida joylashgan islom madaniyatiga tegishli ilk saqlanib qolgan qurilish inshootlaridan biri. Uning qurilgan

vaqti, taxminan XI asrga tegishli, masjidning atrofida undan ham avvalroq davrga tegishli qadimiy shaharcha devorlari arxeologlar tomonidan aniqlangan. Deggaron masjidi Buxorodagi eng qadimiy masjid bilan taqqoslaganda, somoniylarning Mox masjidi o‘rniga qurilgan XII asrda ko‘tarilgan Magoki-Attoriy bilan tenglasha oladi.

XULOSA VA MUNOZARA

Xalqaro va milliy turizm industriyasida klaster doirasida gorizontal hamkorlikning jihatli belgilaridan biri bu soha faoliyati doirasi bo‘yicha o‘zaro yaqin va hamkorlikda bir-birini qo‘llab quvvatlaydigan va bir tarmoqqa bog‘liq, yuridik va tashkiliy-iqtisodiy jihatdan mustaqil turistik klaster ishtirokchilarining iqtisodiy va huquqiy jihatdan teng hisoblanadi. Klaster ishtirokchilari sayyohlik bozoridagi raqobatchi sifatida o‘rinlarni tark etmagan holda o‘zaro qulay va manfaatli sharoitlarda, strategik maqsad sari o‘z harakatlarini soha bozorlarida o‘z aro moslashtiradilar.

O‘zbekiston turizm industriyasida gorizontal o‘zaro hamkorlik turlariga ma‘lum tegishli hududda turizmni rivojlantirish masalalarining yechimlarini belgilash yo‘lida o‘z imkoniyatlarini birlashtirishga yo‘naltirilgan hamkorlik borasidagi shartnomalar, iqtisodiy xo‘jaliklar doiralari notijorat birlashmalari miqyosidagi hamkorlik aloqalari kiritiladi.

Mamlakatimizning turistik xizmatlar sohasida uning ma‘lum bir subyekti tomonidan yolg‘iz hal etib bo‘lmaydigan masala va muommolar uyushma ishtirokchilarining xamjihatlikdagi harakatlari orqali yechiladi. Tashkil etilgan sayyohlik klaster a‘zolari Uyushmasi faoliyati quyidagi yo‘nalishlardagi vazifalarni amalga oshirishi maqsadga muvofiq, deb hisoblaymiz:

- ziyorat turizmida ishtirok etuvchi turistik klaster a‘zolarining tashkiliy - iqtisodiy va boshqa manfaatlarini himoya qilish;
- ziyorat turizmida kuchli raqobatga ega turizm industriyasi sohasining mehmonxona, ekskursion va boshqa turli faoliyat sohalari bo‘yicha o‘z tegishli standartlarini ishlab chiqish va turistik klaster doirasida a‘zo tashkilotlar faoliyatiga ushbu standartlarni belgilangan tartibda joriy qilish;
- ziyorat turizmi sohasida mavjud servis xizmat ko‘rsatish faoliyatni amalga oshirishdagi tegishli sifati ustidan monitoring nazorat tizimini yo‘lga qo‘yish
- O‘zbekiston Respublikasining ziyorat turizmi sohasiga oid qonun va me‘yoriy hujjatlarning loyihalarini muhokama qilish orqali ularni ishlab chiqilishiga ko‘maklashish.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Tuxliev N. Jiyanov O‘. Turizmning rivojlanish milliy modellari. Darslik. – T.: «Ilm-Ziyo-Zakovat» nashriyoti, 2020. – 256 b.
2. Abdullaev R. Turizm Yaqin va O‘rta Sharq mamlakatlari iqtisodiyoining ustuvor yo‘nalishi sifatida. SHARQSHUNOSLIK. №3, 2019. B.135.
3. Alimova M.T. Hududiy turizm bozorining xususiyatlari va tendensiyalari (Samarqand viloyati misolida). – dissertatsiya ishi, Samarqand. 2017.

4. Xudoyarov A.A. “O‘zbekistonda ziyorat turizmini rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari” monografiya. T.«COMPLEX PRINT» nashriyoti, 2021.285 b.
5. Mamatqulov X.M. Turizm infratuzilmasi. O‘quv qo‘llanma. T.: O‘zbekiston faylasuflar jamiyati nashriyoti. 2021
6. Tuxliev I.S., Hayitboev R., Safarov B.Sh., Tursunova G.R. Turizm, Darslik. 2020
7. Xolxo‘jaev S. Ziyorat turizmi, Islomiy turizm, diniy turizm, shar‘iy turizm va halol turizm? Qay bir atama to‘g‘ri? <https://azon.uz/content/views/ziyosat-turizmi-islomiy-turizm-diniy-tur>

**MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING MULOQOTCHANLIGINI
TEATR FAOLIYATI ASOSIDA RIVOJLANTIRISH MEXANIZMI**

Rakhmanova Gulrukh Ubaydullayevna

Alfraganus Universiteti, pedagogika fanlari bo'yicha (PhD)

Tadjiyeva Feruza Mahamatodilovna

Xalqaro Nordik universiteti Ta'lim va tarbiya nazariyasi

metodikasi magistratura bosqichi 1- kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqola teatr faoliyatini maktabgacha yoshdagi bolalarda muloqotni rivojlantirish vositasi sifatida birlashtirish samaradorligini o'rganadi. Tadqiqot dramмага asoslangan aralashuvlarning og'zaki va og'zaki bo'lmagan muloqot qobiliyatlarini oshirishga, ijtimoiy o'zaro ta'sirlarni rivojlantirishga va yosh o'quvchilarda hissiy ifodani targ'ib qilishga ta'sirini o'rganadi. Adabiyotlarni keng qamrovli ko'rib chiqish orqali avvalgi tadqiqotlarda qo'llanilgan turli usullar o'rganiladi va ushbu tadqiqotlar natijalari maktabgacha ta'limda teatr faoliyatini birlashtirishning potensial foydalari haqida tushuncha berish uchun tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Maktabgacha yoshdagi bolalar, muloqot, teatr faoliyati, dramмага asoslangan aralashuv, og'zaki muloqot, og'zaki bo'lmagan muloqot, ijtimoiy o'zaro ta'sirlar, hissiy ifoda.

Аннотация. В данной статье рассматривается эффективность закрепления театральной деятельности как средства развития общения у дошкольников. В исследовании изучается влияние драматических вмешательств на улучшение вербальных и невербальных коммуникативных навыков, развитие социальных взаимодействий и содействие эмоциональному выражению у младших школьников. Посредством всестороннего обзора литературы будут изучены различные методы, использованные в предыдущих исследованиях, и результаты этих исследований будут проанализированы, чтобы дать представление о потенциальных преимуществах интеграции театральной деятельности в дошкольное образование.

Ключевые слова: дошкольники, общение, театральная деятельность, драматургическое вмешательство, вербальное общение, невербальное общение, социальное взаимодействие, эмоциональное выражение.

Annotation. This article studies the effectiveness of combining theatrical activities as a means of developing communication in preschool children. The study explores the impact of drama-based interventions on enhancing verbal and non-verbal communication skills, developing social interactions, and promoting emotional expression in young learners. Through a comprehensive review of the literature, the various methods used in previous studies are studied, and the results of these studies

are analyzed to provide insight into the potential benefits of combining theatrical activities in preschool education.

Keywords: Preschool Children, communication, Theater Activities, drama-based intervention, verbal communication, non-verbal communication, social interactions, emotional expression.

Kirish:

Samarali muloqot qobiliyatlari bolaning yaxlit rivojlanishi uchun juda muhimdir va maktabgacha yoshdagi yillar tilni o'rganish va ijtimoiy o'zaro ta'sir uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Ushbu maqola maktabgacha yoshdagi bolalarda muloqotni kuchaytirish uchun teatr faoliyatining imkoniyatlarini o'rganadi. O'zini og'zaki va og'zaki bo'lmagan holda ifoda etish, ijtimoiy o'zaro aloqada bo'lish va his-tuyg'ularni ifoda etish qobiliyati bolaning umumiy kognitiv va hissiy rivojlanishi uchun juda muhimdir.

Adabiyot Tahlili:

Ko'plab tadqiqotlar dramмага asoslangan aralashuvlarning bolalardagi muloqot qobiliyatlariga ijobiy ta'sirini ta'kidladi. Teatr faoliyati tilni rivojlantirish uchun dinamik va qiziqarli platformani taqdim etadi, bu bolalarga turli xil his-tuyg'ular va ijtimoiy ssenariylarni o'rganishga imkon beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, dramatik o'yinda ishtirok etish so'z boyligini oshiradi, hayoliy fikrlashni rag'batlantiradi va turli nuqtai nazarlarni tushunishni osonlashtiradi. Bundan tashqari, drama faoliyati hamkorlik, jamoaviy ish va hamdardlikni targ'ib qiladi, maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ijobiy ijtimoiy muhitni yaratadi.

Usullari:

Maktabgacha yoshdagi bolalarda teatr faoliyatining ta'sirchanligiga ta'sirini o'rganish uchun aralash usulli yondashuv qo'llanildi. Tadqiqotda ma'lum vaqt davomida muntazam teatr tadbirlarida ishtirok etadigan nazorat guruhiga yoki eksperimental guruhga tasodifiy tayinlangan maktabgacha yoshdagi bolalarning namunasi ishtirok etdi. Aralashuvdan oldingi va keyingi baholashlarga standartlashtirilgan aloqa baholari, ijtimoiy o'zaro ta'sirlarni kuzatish va drama mashg'ulotlari paytida ekspressiv xatti-harakatlarni sifatli tahlil qilish kiradi.

Natijalar:

Teatr faoliyati maktabgacha yoshdagi bolalarning qulayligini oshirishda muhim rol o'ynashi mumkin. Ushbu tadbirlar turli xil muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishni rag'batlantiradigan ijodiy va interaktiv platformani taqdim etadi. Bu erda teatr faoliyati maktabgacha yoshdagi bolalarning qulayligiga hissa qo'shadigan ba'zi asosiy mexanizmlar mavjud:

Tilni rivojlantirish:

- Lug'atni kengaytirish: teatr faoliyati bolalarni yangi so'z va iboralarga duchor qiladi, ularning so'z boyligini kengaytirishga yordam beradi.

- Fikr va g'oyalarni ifodalash: rolli o'yin va hikoya qilish orqali bolalar o'z fikrlari va g'oyalarni yanada samarali ifoda etishni o'rganadilar.

Tilni rivojlantirish:

•So'z boyligini kengaytirish: teatr faoliyati bilan shug'ullanish bolalarda so'z boyligini kengaytirishga sezilarli hissa qo'shishi mumkin. Spektakllarda, skitlarda yoki boshqa dramatik spektakllarda qatnashib, bolalar kundalik tilining bir qismi bo'lmasligi mumkin bo'lgan turli xil so'zlar va iboralarga duch kelishadi. Turli xil lug'atlarga ta'sir qilish ularga yangi so'zlarni o'rganishga va ularning ma'nosini kontekstda tushunishga yordam beradi.

•Fikr va g'oyalarni ifodalash: rol o'ynash va hikoya qilish kabi teatrlashtirilgan tadbirlar bolalarga o'zlarini ijodiy ifoda etish uchun platforma beradi. Bolalar turli rollarni o'z zimmlariga olganlarida yoki o'zlarining rivoyatlarini yaratganlarida, ular o'z fikrlari va g'oyalarni yanada samarali bayon qilishni o'rganadilar. Bu jarayon ularning muloqot qobiliyatlarini oshiradi va tilni o'zini namoyon qilish vositasi sifatida ishlatishga undaydi.

•Muloqot qobiliyatlari: so'z boyligini kengaytirish va ifoda etishdan tashqari, teatr faoliyatida ishtirok etish umumiy muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Bolalar ovozini modulyatsiya qilishni, tegishli imo-ishoralardan foydalanishni va nutq orqali hissiyotlarni etkazishni o'rganadilar. Ushbu ko'nikmalar turli xil ijtimoiy va akademik sharoitlarda samarali muloqot qilish uchun juda muhimdir.

•Faol tinglash: teatr faoliyatining birgalikdagi tabiati bolalardan tengdoshlarini faol tinglashni talab qiladi. Ssenariyga rioya qilish, ko'rsatmalarga javob berish yoki spektakl davomida improvizatsiya qilish bo'ladimi, bolalarda diqqat bilan tinglash va to'g'ri javob berish qobiliyati rivojlanadi. Bu ularning qabul qiluvchi til ko'nikmalarini oshiradi va aloqa dinamikasini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

•Empatiya va ijtimoiy ko'nikmalar: rol o'ynash orqali bolalar turli xil belgilar poyafzaliga kirib, turli nuqtai nazar va hissiyotlar haqida tushunchaga ega bo'lishadi. Bu hamdardlikni kuchaytiradi va ularga ijtimoiy o'zaro munosabatlarning nuanslarini tushunishga yordam beradi. Teatr faoliyatining birgalikdagi tabiati, shuningdek, guruh ichida jamoaviy ish, hamkorlik va samarali muloqotga yordam beradi.

•Ishonchni mustahkamlash: omma oldida nutq so'zlash va tomoshabinlar oldida chiqish teatr faoliyatining ajralmas qismidir. Ushbu tajribalar bilan shug'ullanish bolalarga jamoat joylarida o'zlarini ifoda etishga ishonchni oshirishga yordam beradi. Sahna qo'rquvini engish va ijobiy fikrlarni qabul qilish bolaning o'zini o'zi qadrlashi va o'ziga ishonishiga hissa qo'shadi.

•Kognitiv rivojlanish: satrlarni yodlash, skriptlarni tushunish va spektakllar davomida harakatlarni muvofiqlashtirish kognitiv rivojlanishni rag'batlantiradi. Teatr

faoliyatida keltirilgan muammolar muammolarni hal qilish ko'nikmalariga, xotirani saqlashga va ijodiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi.

Teatr faoliyati tilni rivojlantirishda ko'p qirrali rol o'ynaydi. Ular nafaqat so'z boyligini boyitadi va ifodani oshiradi, balki bolalarda muloqot, ijtimoiy va kognitiv qobiliyatlarning yaxlit rivojlanishiga hissa qo'shadi.

Ijtimoiy Hamkorlik:

- Jamoaviy ish: teatr faoliyati ko'pincha guruh ishtirokini, jamoaviy ish va ijtimoiy hamkorlikni rivojlantirishni o'z ichiga oladi.

- Empatiya: turli rollarni bajarish bolalarga turli nuqtai nazar va his-tuyg'ularni tushunish va ularga hamdard bo'lish imkonini beradi.

- Tana Tili: teatrlashtirilgan tadbirlar bolalarga his-tuyg'ular va xabarlarini yetkazish uchun tana tilini tushunishga va ulardan foydalanishga yordam beradi.

- Yuz ifodalari: ekspressiv o'yin his-tuyg'ular va reaksiyalarni yetkazish uchun yuz ifodalardan foydalanishni rag'batlantiradi.

Ishonchni Mustahkamlash:

- Ommaviy nutq: teatr faoliyati boshqalarning oldida gapirishni o'z ichiga oladi, bolalarda notiqlikka bo'lgan ishonchni rivojlantirishga yordam beradi.

- O'zini namoyon qilish: bolalar o'zlarini va fikrlarini xavfsiz va qo'llab-quvvatlovchi muhitda ifoda etishga ishonch hosil qilishadi.

Tasavvur va ijodkorlik:

- Hikoyalar: teatr faoliyati ko'pincha tasavvurni rag'batlantiradigan hikoyalar yaratish va aytib berishni o'z ichiga oladi.

- Masala yechish: bolalar ijodiy fikrlash va masalalarni yechishni talab qiladigan xayoliy o'yin bilan shug'ullanadilar.

Tinglash Qobiliyatlari:

- Faol tinglash: teatr faoliyati boshqalarni tinglash, ko'rsatmalarga rioya qilish va to'g'ri javob berishni o'z ichiga oladi.

- Turli nuqtai nazarlarni tushunish: bolalar turli xil nuqtai nazar va qarashlarni tinglashni va tushunishni o'rganadilar.

Madaniy Xabardorlik:

- Xilma-xillikka ta'sir qilish: teatrlashtirilgan tadbirlar turli madaniyatlarni o'rganish, bolalarga xilma-xillikni bilish va qabul qilishga yordam berishni o'z ichiga olishi mumkin.

Hissiy Tartibga Solish:

- Rolli o'yin: bolalar o'z his-tuyg'ularini rolli o'yin orqali o'rganishlari va tartibga solishlari, his-tuyg'ularini to'g'ri boshqarish va ifoda etishni o'rganishlari mumkin.

Xotirani Yaxshilash:

- Ssenariyli rollar: teatr tadbirlarida satr va ishoralarni yodlash bolalarda xotira qobiliyatini oshirishi mumkin.

Qiziqarli va zavq:

- Ijobiy assotsiatsiyalar: muloqotni qiziqarli va yoqimli mashg'ulotlar bilan bog'lash til va o'zaro munosabatlarga ijobiy munosabatni kuchaytirishi mumkin.

Maktabgacha muhitda teatr faoliyatini amalga oshirish qo'llab-quvvatlovchi va rag'batlantiruvchi muhitni talab qiladi. O'qituvchilar va tarbiyachilar ushbu tadbirlarni osonlashtirishda, yo'l-yo'riq ko'rsatishda va bolalarning o'zlarini erkin ifoda etishlari uchun imkoniyatlar yaratishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Ushbu tadqiqot natijalari maktabgacha ta'limda teatr faoliyatini birlashtirishning afzalliklarini ta'kidlaydigan oldingi tadqiqotlar bilan mos keladi. Drammaga asoslangan aralashuvlarning dinamik tabiati bolalarni ko'p qirrali o'rganish tajribasiga jalb qiladi, bu tilni rivojlantirish va ijtimoiy ko'nikmalarni egallash uchun kontekstni ta'minlaydi. Kuzatilgan ijobiy natijalar teatr faoliyatining potensialini maktabgacha ta'lim muassasalarida muloqotni rivojlantirish uchun o'qituvchilar uchun samarali vosita sifatida ta'kidlaydi.

Xulosalar:

Ushbu tadqiqot maktabgacha yoshdagi bolalarda muloqotni kuchaytirish uchun teatr faoliyatini integratsiyalashuvini qo'llab-quvvatlovchi tadqiqotlarning o'sib borishiga yordam beradi. Og'zaki va og'zaki bo'lmagan muloqot qobiliyatlari, ijtimoiy o'zaro ta'sirlar va hissiy ifodalarga ijobiy ta'sir erta bolalik ta'limida dramмага asoslangan aralashuvlarni kiritish muhimligini ta'kidlaydi.

Kelajakdagi tadqiqotlar barqaror teatr faoliyatining kommunikatsiyaga uzoq muddatli ta'sirini o'rganishi, ko'nikmalarning hayotiy vaziyatlarga o'tkazilishini baholashi va dramмага asoslangan tadbirlarni samarali amalga oshirishda o'qituvchilarni tayyorlash va qo'llab-quvvatlashning rolini o'rganishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, topilmalar teatr faoliyatining potensialini maktabgacha yoshdagi bolalarda muloqotni rivojlantirishga intilayotgan o'qituvchilar uchun qimmatli vosita sifatida ta'minlanadi va natijada har tomonlama rivojlangan shaxslarning umumiy rivojlanishiga hissa qo'shadi.

Adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan Davlat talablari // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 04.07.2018 y., 10/18/3032/1450-son.

2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 13 maydagi "Maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirish to'g'risida"gi 391-son Qarori // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 14.05.2019 y., 09/19/391/3120-son.

3. “Ilk qadam” maktabgacha ta’lim muassasasining o’quv dasturi. – Toshkent, 2018. – 43 b.

4. Киселева О.И. Развитие коммуникативного потенциала личности как основа позитивной социализации ребенка в условиях непрерывного образования (к обоснованию педагогического эксперимента) / О.И. Киселева // Вестник Томского государственного педагогического университета. – 2003. – №2. – С. 39–45.

5. Кондрашова Н.В. Формирование у детей 6–7 лет представлений о дружбе посредством театрализованных игр в условиях стандартизации дошкольного образования / Н.В. Кондрашова, А.С. Текаева // Science Time. – 2015. – №1 (13). – С. 235–240.

6. Лесняк И.В. Педагогический потенциал театрализованной деятельности в формировании коммуникативных навыков детей дошкольного возраста / И.В. Лесняк // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. – 2011. – №7. – Т.99. – С. 118–125.

7. Мойсюк А.А. Формирование коммуникативной компетентности старших дошкольников социальная готовность дошкольников к вхождению в систему школьного обучения как это можно понимать? / А.А. Мойсюк, Э.В. Иванькова, Е.А. Колесникова // Муниципальное образование: инновации и эксперимент. – 2010. – №2. – С. 28–33.

8. Sharipov Sh.S. O’quvchilar kasbiy ijodkorligi uzviyiligini ta’minlashning nazariyasi va amaliyoti: ped.fan.dokt...diss.avtoref. –Т.: 2012. – 46 b.

9. Rakhmonova G.U. Successive Development of the Creative Person in the 8268 Volume Continuous Education/ Spanish Journal of Innovation and Integrity ISSN: 2792-:Volume:25, Dec-2023/ <http://sjii.indexedresearch.org> /115-118 bet

10. Rakhmonova G.U. Modern Scientific Research International Scientific Journal

Volume 1 Issue 10 <https://academicsresearch.ru/index.php/MSRISJ>

**MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR TA'LIM - TARBIYASIDA
INNOVATSION YONDASHUVLARNI AMALIYOTGA TATBIQ
ETISH METODIKASI**

Rakhmanova Gulrukh Ubaydullayevna

Alfraganus Universiteti, pedagogika fanlari bo'yicha (PhD)

Umirzoqova Malika Mamadi qizi

*Xalqaro Nordik universiteti Ta'lim va tarbiya nazariyasi metodikasi
magistratura bosqichi 1- kurs talabasi*

Annotatsiya. Ushbu maqola maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim - tarbiyasida innovatsion yondashuvlarni amaliyotga tatbiq etish metodikasi amalga oshirishni o'rganadi. Keng qamrovli adabiyot tahliliga asoslanib, maqolada o'yinga asoslangan ta'lim va texnologiya integratsiyasi kabi turli metodologiyalarni qabul qilishning ahamiyati muhokama qilinadi. Usullar bo'limida ushbu yondashuvlarni amalga oshirishning amaliy strategiyalari va natijalar bo'limida ularni qo'llash natijalari keltirilgan. Muhokama bo'limi topilmalarning oqibatlarini o'rganib chiqadi va maqola kelajakdagi tadqiqotlar va tarbiyachi pedagoglar uchun amaliy natijalar bo'yicha takliflar bilan yakunlanadi.

Kalit so'zlar: Maktabgacha ta'lim, innovatsion yondashuvlar, erta bolalikni rivojlantirish, o'yinga asoslangan ta'lim, texnologiya integratsiyasi, pedagogik strategiyalar.

Kirish:

Maktabgacha ta'lim bolaning umrbod ta'lim safari uchun asos yaratadi. Erta bolalikni rivojlantirishning hal qiluvchi ro'lini tan olgan ushbu maqola maktabgacha yoshdagi bolalarning ta'lim tajribasini boyitish uchun innovatsion yondashuvlarni amalga oshirishni o'rganadi. Kirish qismida erta bolalik ta'limining ahamiyati va yosh ongni jalb qilish va rag'batlantirish uchun yangi metodologiyalarga ehtiyoj haqida umumiy ma'lumot berilgan.

Adabiyot Tahlili:

Mavjud adabiyotlarni sinchkovlik bilan o'rganish maktabgacha ta'limning rivojlanayotgan manzarasini ochib beradi. Tadqiqotlar yosh bolalar uchun faol va mazmunli o'quv tajribalarining muhimligini ta'kidlab, kognitiv, ijtimoiy va hissiy rivojlanishni rivojlantirishda o'yinga asoslangan ta'lim va texnologiya integratsiyasining samaradorligini ta'kidlaydi. Adabiyotlar tahlili amaliy metodologiyalarni shakllantirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Metodlar bo'limi:

Ushbu bo'limda maktabgacha ta'limda innovatsion yondashuvlarni amalga oshirish uchun qo'llaniladigan amaliy strategiyalar bayon etilgan. U o'yinga asoslangan o'quv faoliyatining batafsil tavsiflarini, ta'lim texnologiyalarining integratsiyasini va turli xil pedagogik strategiyalarni o'z ichiga oladi. Ushbu usullarning turli xil o'quv muhitlariga va maktabgacha yoshdagi bolalarning turli xil ehtiyojlariga moslashishiga alohida e'tibor beriladi.

Natijalar Bo'limi:

Maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalashda innovatsion yondashuvlarni amalga oshirish samaradorlik va ijobiy natijalarni ta'minlash uchun o'ylangan va tizimli metodologiyani o'z ichiga oladi. Bu erda bosqichma-bosqich qo'llanma:

Tadqiqot va tushunish:

- Ta'lim falsafasi: turli ta'lim falsafasi va yondashuvlarini tushunishdan boshlang. Montessori, Reggio Emiliya, Valdorf va boshqalar kabi nazariyalar bilan tanishing.

- Bola rivojlanishi: bola rivojlanishidagi so'nggi tadqiqotlar haqida xabardor bo'ling. Maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv, hissiy va ijtimoiy ehtiyojlarini tushuning.

Amaldagi amaliyotlarni baholash:

- Mavjud o'quv dasturini baholang: amaldagi o'quv dasturi va o'qitish usullarini baholang. Kuchli va zaif tomonlarini aniqlang.

- Tarbiyachi pedagogning tayyorligi: tarbiyachi pedagoglarning yangi metodikalarni qabul qilishga tayyorligini baholang. Zarur bo'lganda o'qitish va kasbiy rivojlanishni ta'minlang.

Maqsadlarni aniqlang:

- Aniq maqsadlar: innovatsion yondashuvning maqsad va maqsadlarini aniq belgilang. Maktabgacha yoshdagi bolalarda qanday ko'nikma va qadriyatlarni rivojlantirishni maqsad qilgansiz?

- Standartlarga moslashtirish: innovatsion yondashuv ta'lim standartlari va talablariga mos kelishini ta'minlash.

Manfaatdor tomonlarni jalb qilish:

- Tarbiyachi pedagoglarni jalb qilish: qaror qabul qilish jarayoniga tarbiyachi pedagoglarni jalb qilish. Ularning ma'lumotlarini qidiring va har qanday tashvish yoki rezervasyonlarni hal qiling.

- Ota-onalarning ishtiroki: ota-onalar bilan o'zgarishlar haqida muloqot qilish, foydalarni tushuntirish va yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarni hal qilish.

- O'quv rejasi dizayni: tanlangan innovatsion yondashuv asosida o'quv rejasini ishlab chiqish. O'quv maqsadlari, faoliyati va baholash usullarini aniq belgilang.

- Moslashuvchanlik: bolalarning shaxsiy ehtiyojlari va qiziqishlarini qondirish uchun moslashuvchanlikni ta'minlash.

Resurslarni taqdim eting:

- Trening: tarbiyachi pedagoglar uchun yangi yondashuv bo'yicha puxta mashg'ulotlar o'tkazish. Bunga nazariy tushunish va amaliy qo'llash kiradi.

- Moddiy resurslar: innovatsion yondashuvni samarali amalga oshirish uchun zarur materiallar, vositalar va resurslar mavjudligini ta'minlash.

- Kichik miqyosda amalga oshirish: dastlab boshqariladigan muhitda yoki ma'lum sinflarda yangi yondashuvni sinab ko'ring.

- Fikr-mulohazalarni to'plang: tajriba bosqichida tarbiyachi pedagoglar, ota-onalar va o'quvchilarning fikr-mulohazalarini to'plang. Kerakli tuzatishlar kiritish uchun ushbu ma'lumotdan foydalaning.

Doimiy baholash:

- Baholash: belgilangan maqsadlarga erishishda innovatsion yondashuv samaradorligini muntazam ravishda baholang.

- Teskari aloqa mexanizmi: tarbiyachi pedagoglar, ota-onalar va boshqa manfaatdor tomonlar uchun doimiy ma'lumotni taqdim etish uchun teskari aloqa mexanizmini yarating.

Hujjatlar va almashish:

- Hujjatning muvaffaqiyat hikoyalari: muvaffaqiyat hikoyalari, talabalar natijalarining yaxshilanishi va kuzatilgan ijobiy o'zgarishlarni qayd eting.

- Topilmalarni baham ko'ring: boshqalarga ilhom berish uchun hujjatlashtirilgan muvaffaqiyat hikoyalari va topilmalarini ta'lim hamjamiyati bilan baham ko'ring.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalashda innovatsion yondashuvlar qiziqarli va samarali o'quv tajribalarini yaratishga qaratilgan. Ushbu yondashuvlarni amaliy qo'llashning bir necha usullari:

O'yin Asosida o'rganish:

- Maqsad: ijodkorlik, muammolarni hal qilish va ijtimoiy ko'nikmalarni rag'batlantirish.

- Amalga oshirish: amaliy o'yin, izlanish va tasavvurni o'z ichiga olgan o'quv mashg'ulotlarini loyihalash. O'rganishni osonlashtirish uchun o'yinchoqlar, o'yinlar va interaktiv materiallardan foydalaning.

texnologiya integratsiyasi:

- Maqsad: o'rganish tajribasini oshirish va raqamli savodxonlikni joriy etish.

- Amalga oshirish: o'quv dasturiga yoshga mos ta'lim dasturlari, interaktiv doskalar va multimedia resurslarini qo'shing. Ekran vaqti va amaliy mashg'ulotlar o'rtasidagi muvozanatni ta'minlang.

Loyihaga asoslangan ta'lim:

- Maqsad: tanqidiy fikrlash va hamkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish.

- Amalga oshirish: bolalarni qiziqtiradigan mavzular yoki mavzular bo'yicha loyihalarni rejalashtiring. Ularni o'rganishga, savollar berishga va muammolarni hal qilishda birgalikda ishlashga undang. Loyihalar san'at va hunarmandchilik, ilmiy tajribalar yoki kichik tadqiqot faoliyatini o'z ichiga olishi mumkin.

Ochiq ta'lim:

- Maqsad: jismoniy faollikni, kashfiyotni va tabiat bilan aloqani rivojlantirish.

- Amalga oshirish: tabiatda sayr qilish, bog'dorchilik yoki ochiq havoda o'ynash kabi ochiq havoda mashg'ulotlarni o'quv dasturiga kiriting. Tabiiy muhitdan fan, matematika va atrofdagi dunyoni o'rganish uchun kontekst sifatida foydalaning.

Zehnlik va ijtimoiy-emotsional o'rganish:

- Maqsad: hissiy intellekt va o'zini o'zi boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirish.

- Amalga oshirish: empatiya va hamkorlikni rag'batlantiradigan oddiy mindfulness mashqlari, nafas olish texnikasi va tadbirlarni joriy eting. Ijtimoiy va hissiy rivojlanishni rivojlantirish uchun ijobiy va qo'llab-quvvatlovchi sinf muhitini yarating.

So'rovga asoslangan ta'lim:

- Maqsad: qiziqish va mustaqil fikrlashni rag'batlantirish.

- Amalga oshirish: bolalarni tekshirishga, o'rganishga va javob topishga undaydigan ochiq savollar bering. Ularga o'z qiziqishlari va savollari orqali o'rganishga rahbarlik qilishlariga imkon bering, avtonomiya tuyg'usini tarbiyalang.

Moslashuvchan o'quv Joylari:

- Maqsad: turli xil o'quv uslublari va faoliyatlarini qo'llab-quvvatlash.

- Amalga oshirish: sinfni o'qish burchaklari, ijodiy joylar va hamkorlik joylari kabi turli xil o'quv zonalari bilan tashkil qiling. Kun davomida turli xil tadbirlarni o'tkazish uchun harakatlanuvchi mebel va moslashuvchan joylardan foydalaning.

Ota-onalarning ishtiroki:

- Maqsad: uy-maktab aloqasini mustahkamlash.

- Amalga oshirish: ota-onalarni farzandining o'quv safarida faol ishtirok etishga undash. Sinf faoliyati haqida ma'lumot almashing, uyda o'qitish uchun resurslar bilan ta'minlang va ota-onalarni o'quv jarayoniga jalb qiladigan tadbirlarni tashkil qiling.

Madaniy sezgirlik va inklyuzivlik:

- Maqsad: xilma-xillikni qabul qilish va tushunishni rivojlantirish.

- Amalga oshirish: sinfdagi bolalarning turli xil kelib chiqishini aks ettiruvchi materiallar, hikoyalar va tadbirlarni o'z ichiga oladi. Turli madaniy tadbirlar va an'analarni nishonlash orqali inklyuzivlik tuyg'usini tarbiyalash.

Kuzatish orqali baholash:

- Maqsad: har bir bolaning kuchli tomonlari, qiziqishlari va rivojlanish taraqqiyotini tushunish.

- Amalga oshirish: bolalarning qobiliyatlarini baholash va mos ravishda o'qitish uchun doimiy kuzatuvdan foydalaning. Faqat standartlashtirilgan testlarga tayanmasdan, bolaning individual o'sishini hisobga oladigan sifatli baholash usullariga e'tibor qarating.

Ushbu usullarni birlashtirib, tarbiyachi pedagoglar maktabgacha yoshdagi bolalarning turli xil ehtiyojlari va qiziqishlarini qondiradigan, o'qishga bo'lgan muhabbatni kuchaytiradigan va ularni kelajakdagi ta'lim tajribalariga tayyorlaydigan dinamik va inklyuziv o'quv muhitini yaratishi mumkin.

Esingizda bo'lsin, innovatsion yondashuvlarni amalga oshirish sabr-toqat, sadoqat va bolalarning noyob ehtiyojlari va ta'lim muhiti asosida moslashishga tayyorlikni talab qiladi.

Munozara Bo'limi:

Munozara bo'limi natijalarning natijalarini tanqidiy tahlil qiladi. Bu innovatsion yondashuvlar yaxlit o'rganish tajribasiga qanday hissa qo'shishini, ijodkorlikni, tanqidiy fikrlashni va o'rganishga bo'lgan muhabbatni rivojlantiradi. Bo'lim shuningdek, tarbiyachi pedagoglar, ota-onalar va siyosatchilar uchun ushbu yondashuvlarni amalga oshirish va qo'llab-quvvatlashda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolar va mulohazalarni ko'rib chiqadi.

Xulosa va takliflar:

Xulosa qilib aytganda, maqola asosiy topilmalarni umumlashtiradi va maktabgacha ta'limda innovatsion yondashuvlarni birlashtirish muhimligini ta'kidlaydi. Bu tarbiyachi pedagoglarga o'yin asosida o'qitish va texnologiyalarni o'qitish metodologiyalariga muammosiz kiritish uchun amaliy takliflarni taqdim etadi. Bundan tashqari, maqolada erta bolalik ta'limida samarali strategiyalarni tushunishni doimiy ravishda takomillashtirish va kengaytirish uchun keyingi tadqiqotlar uchun imkoniyatlar taklif etiladi.

Maqola tarbiyachi pedagoglar uchun amaliy natijalar bilan yakunlanadi, tarbiyachi pedagoglarni innovatsion yondashuvlarni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan ko'nikma va bilimlar bilan jihozlash uchun kasbiy rivojlanish zarurligini ta'kidlaydi. Bu metodologiyalarni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun qulay muhit yaratish uchun tarbiyachi pedagoglar, ota-onalar va siyosatchilar o'rtasidagi hamkorlikning muhimligini ta'kidlaydi.

Aslida, ushbu maqola maktabgacha ta'limni innovatsion yondashuvlar orqali takomillashtirishning keng qamrovli metodologiyasini taqdim etadi, tarbiyachi pedagoglar va manfaatdor tomonlar uchun yosh ongni maqbul rivojlantirishga qaratilgan yo'l xaritasini taklif etadi.

Adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan Davlat talablari // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 04.07.2018 y., 10/18/3032/1450-son.
2. “Ilk qadam” maktabgacha ta'lim muassasasining o'quv dasturi. – Toshkent, 2018. – 43 b
3. Sharipov Sh.S. O'quvchilar kasbiy ijodkorligi uzviyligini ta'minlashning nazariyasi va amaliyoti: ped.fan.dokt...diss.avtoref. –T.: 2012. – 46 b
4. Raxmonova G.U. Maktabgacha yoshdagi bolalarni o'yin texnologiyalari orqali kasb-hunarga qiziqishlarini shakllantirish: Ped.fan.(PhD).diss. –T.: 2023.
5. Nigmatova M.M., Mirzayeva D.Sh. Art pedagogy in modern education // Проблемы науки, 2021. № 4 (63).
6. Гулноз К.Х., Мирзаева Д.Ш. Подвижная творческая игра как один из методов артпедагогике // Scientific progress, 2021. №7.
7. Мирзаева Д.Ш., Курбанова З.И. Арт-педагогические технологии коррекции страхов у детей дошкольного возраста // Scientific progress, 2021. № 7.
8. Мирзаева Д.Ш., Насимова Н.К., Супхонова Н.Х. Арт-педагогика для дошкольников // Scientific progress, 2021. № 7.
9. Турдиева Г.С., Сулайманова М.А. Методы организации электронных учебных ресурсов в образовательном процессе через платформу дистанционного обучения moodle// ACADEMY, 2020. № 5 (56). Стр. 40-43.
10. Турдиева Г., Хотамова Д. Возможности программного обеспечения dreamweaver для создания образовательных сайтов // ACADEMY. № 5 (44), 2019.
11. Турдиева Г.С., Набиева Д. Методика создания тестовых вопросов в системе дистанционного обучения Moodle // Теория и практика современной науки, 2017. № 12. С. 695-698.
12. Nigmatova M.M., Mirzayeva D.Sh. ART PEDAGOGY IN MODERN EDUCATION // Проблемы науки, 2021. № 4(63).
13. Rakhmonova G.U., Use of Gaming Technology in Educational Activities with Preschool Children// Eastern European Scientific Journal Ausgabe 3-2018 6 b

РОЛЬ НАУЧНО-МАТЕМАТИЧЕСКИХ НАВЫКОВ ПРИ РЕШЕНИИ ЗАДАНИЙ И ЗАДАЧ ПО БИОЛОГИИ

*Нарпулатова Гузаль Ташпулатовна – магистр
1-го курса кафедры «Биология и методика её преподавания»*

Аннотация: данная статья рассматривает значение научно-математических навыков в решении заданий и задач по биологии, в частности, генетики, а также затронет историю появления связи между математикой и биологией.

Ключевые слова: методика, биология, умение, математика, задачи и задания, генетика, познавательная деятельность, ген, статистика.

В науке биология существует ряд сложных концепций, процессов и навыков, которых сложно объяснить обычным путём и это требует специальные научно-математические навыки. А также для проведения лабораторных, практических исследований мы широко используем математику. Любое исследование в биологии требует статистику, будь это генетика, микробиология, экология или биотехнология: диапазоны, графики, таблицы, схемы, проценты и коэффициенты. Кроме этого, при решении задач и заданий необходим нам научно-математический аппарат для освоения как теоретических, так и практических навыков.

Научно-математические методы играют важную роль в биологии, позволяя моделировать, анализировать, выявлять разные сложные процессы. Они также помогут упростить трудные задачи, находя при этом новые интерактивные методы, лёгкие пути решения заданий и задач. В генетике они помогают при изучении наследственности и изменчивости, эволюции, законов генетики, появлении генетических терминов и характеристик.

Рассмотрим такую задачу: На определение молекулярного веса белка и молекулярного веса и длины кодирующего его гена:

Белок содержит 177 аминокислот. Какую длину и вес имеет определяющий его ген, а также какой вес имеет данный белок, учитывая, что средний молекулярный вес аминокислоты около 110, нуклеотида около 330, расстояние между двумя соседними нуклеотидами в молекуле ДНК 0,34 нм.

Решение: Исходный белок включает 177 аминокислот, вес одной аминокислоты около 110, следовательно, молекулярный вес белка $177 \times 110 = 19470$. Каждая аминокислота кодируется триплетом нуклеотидов, следовательно, в гене содержится $177 \times 3 = 531$ нуклеотид. Молекулярный вес гена составляет $531 \times 330 = 175.230$; длина гена составляет $531 \times 0,34 \text{ нм} = 180,54 \text{ нм}$.

Ответ: молекулярный вес белка 19470, молекулярный вес кодирующего его гена-175230, длина гена-180,54 нм.

Если вспомнить историю, можно сказать, что связь биологии и математики образовалась с помощью генетики, а первым пользователем математических приёмов в своих генетических законах считается Грегор Мендель. Его работы стали основополагающим генетики и помог при проникновении научно-математических идей в биологические процессы. Сформулированные Менделем законы, пожалуй, являются самыми математизированными и систематизированными из всех дисциплин биологии.

Для активации познавательной деятельности учащихся в биологии, для решения заданий и задач по генетике нам, в первую очередь, необходима математическая грамотность. Математическая грамотность – умение человека использовать свои знания и мыслить математически, уметь интерпретировать научно-математические навыки в разных практических процессах, высказывать свои суждения обоснованно и принимать решения правильно. И чтобы была интеграция между математикой и биологией нужно использовать: разные внеурочные методы, обобщающие задачи и задания в практических уроках, олимпиадные задачи, месячники или недельники предметов, игровые моменты на уроках и т.д. Благодаря этой интеграции между науками постепенно появились новые науки: биохимия, бионика, биофизика, молекулярная биология, геновая инженерия. Большую роль в них играет математическая статистика. Математическая статистика – это раздел математики, включающая в себя анализы данных, чисел, экспериментов. С помощью статистических данных можно сделать выводы роста, веса, количества калорий, витаминов, питательных веществ.

Итак, математика – это не только самостоятельная наука, но и важная опора для всех других. Если большинство учёных прошлого века считали, что между математикой и биологией лежит большая труднопреодолимая преграда, то в настоящее время владеть научно-математическими навыками должны специалисты каждой сферы.

Список использованных литератур:

1. Математическая статистика в биологии 2007 г. В. А. Медек, М. С. Токмачев
2. Математическая статистика в биологии В. А. Медек, М. С. Токмачев (2007)
3. Васильева Т. С. Межпредметные связи школьного курса биологии // материалы III.Междунар. науч. конф. (г. Москва, июнь 2013 г.). — М.: Буки-Веди, 2013. — С. 72-75.
4. Общая биология 2017 г. Федотова Ю.О.

GULJAMOL ASQAROVA SHE'RLARINING BADIY TALQINI

Maqsudova Odina Mutalipxon qizi

Andijon davlat universiteti 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Guljamol Asqarova she'rlarining badiiy talqini, she'rlarining ruhi va ohangini, mazmuni va yo'nalishini, avj pardasini, maqsad, g'oya va ideallarini umuminsoniy fikr va tuyg'ulari haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Guljamol Asqarova, "Dil fasli", "Ro'shnolik", "Bedor qo'ng'iroq", "Baxt dastxati".

Guljamol Asqarova 1978-yil 5-mart kuni Samarqand viloyati, Kattaqo'rg'on tumani, Beshdarg'at qishlog'ida tug'ilgan. O'zbekiston Milliy Universitetining jurnalistika fakultetini tamomlagan. O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasining a'zosi, 2001-yilda Zulfiya nomidagi Davlat mukofotining adabiyot yo'nalishi sohibasi. "Dil fasli", "Ro'shnolik", "Bedor qo'ng'iroq", "Baxt dastxati" nomli she'riy kitoblari nashr etilgan. Guljamol Asqarova she'rlarining tahlili shuni ko'rsatadiki, she'rlarining ruhi va ohangini, mazmuni va yo'nalishini, avj pardasini, maqsad, g'oya va ideallarini umuminsoniy fikr va tuyg'ular belgilaydi. Shu ma'noda, Guljamol Asqarova ijodining haroratini ta'minlagan omil ham undagi jo'shqin va faol insonparvarlik, poetik timsol, go'zal tuyg'ular olamidir. Guljamol asqarova lirikasi teran tafakkur va jo'shqin hissiyot vobastaligidan hosil bo'lgan she'riyatdir. She'r so'zi misoli karomat yanglig'. Unda xayoldagi hayot o'ngga, o'ngdagi hayot xayolga aylanib boradi. Va bu sira to'xtamaydi. Atoqli shoirimiz Guljamol Asqarovaning o'ziga xos she'riyatida ayol ruhiyatini, uning botiniy olamiga nazar solishda, oddiy leksik birliklar ishtirok etadi, bu shoiraning o'ziga xos uslubi, badiiyatidan darak beradi:

Ishonaman, uning ishqidan

Yuraginga bahor o'tadi.

Shoira "Ertak fasli" nomli she'rda shahzodasining ishqidan yuragiga bahor o'tishini, ya'ni ishqidan uning qalbi yosharishi, go'zal tuyg'ularni his qilishini oddiy leksik birliklarni mahorat bilan qo'llab, betakror satrlarni yuzaga keltirgan. O'xshatish-poetik matnlar tilning emotsional-ekspressivligini ta'minlovchi, obrazlilik hosil qiluvchi lingvopoetik vositalardan biri. Ular vositasida muallif fikrlari obrazli tarzda o'quvchiga yetkaziladi, kitobxoniga badiiy-estetik ta'sir etish amalga oshiriladi, asar tilining emotsional-ekspressivligi ta'minlanadi, muallif individual uslubi o'z poetik tasviriga ega bo'ladi. O'xshatish deganda "ikki narsa yoki voqea- hodisa o'rtasidagi o'xshashlikka asoslanib, ularning biri orqali ikkinchisining belgisini, mohiyatini to'laroq, konkretroq, bo'rttiribroq ifodalash" tushuniladi. Guljamol Asqarova she'riyatida qo'llanilgan o'xshatishlar o'zining betakrorligi, jozibadorligi bilan kitobxonni o'ziga

jalb etadi, unga zavq-u shavq bag'ishlaydi. Guljamol Asqarovaning barcha yozganlari karomatlarga to'la; balki har bir asari karomat. U qanday yozgan bo'lsa, shunday yashadi. Umrni she'r balandligiga, she'rni umr balandligiga ko'tardi. She'ru umr aro mutanosiblik, ya'ni uyg'unlik yaratdi. Va yana shunchaki yashamadi, shunchaki yozmadi. Guljamol Asqarova she'riyat — badiiyatga o'z jumlasini bilan kirib keldi. Zotan, adabiyotga — badiiyotga faqat xos jumla bilan kiradilar: bir jumla o'qiganda darhol bu Muhammad Yusuf, bu Iqbol Mirzo deydilar. Guljamol Asqarova ham ilk she'rlaridanoq shunday shoir bo'ldi. Binobarin, biron she'rida birovg'a o'xshamadi. Ergashganligi rost, ammo o'xshashi yo'q. “Bir lahza o'zimni unittirdi ishq”-deydi shoir bir satrida. Biroq, shoiraning she'rlarida bosh mavzu bu-ishq. Nafaqat bir lahza, bir umr bu tuyg'u uni tark etgani yo'q. Bu uning yozganlarida namoyon bo'ladi. Kamalak ranglari uchun tashakkur, Hijronning zanglari uchun tashakkur. Shoiraning ushbu misralarida yor bilan kechgan har bir daqiqa kamalak ranglari ila tasvirlanadi. Shoiraning ismi gul, jismi ham gul, ruhiyati ham gul. Ana shu gulni ulg'aytirgan tuyg'u muhabbat. Muhabbatning dardi ham, azobi ham shirin. Yordan ayro yurak yarasi yor jamolisiz tuzlamaydi, taskin topmaydi. Shu tarovat uning ijodiy qarashlariga o'ng tushdi. To'g'rirog'i, unga tarovatni qodir tabiatning o'zi ato etdi: har so'zida tarovat, har tarovatida xirom bor va tarovatu xirom yozganlarida harir tob tortib zuhurlanadi. Muhabbatda xirom ibo, sog'inch, ayriliq, sabr, dard ila yuzaga keladi. Guljamol Asqarova Halima Xudoyberdiyeva she'riyatiga havas qilardi. Havas qilgani she'riga va uning ohanglariga ko'chdi. Kamolga yetgan chog'larida yaratgan kitobini “Dil fasli” deb atadi. shoir dil faslida tug'yonlar, po'rtanalar ichida she'rlarini qutlab, Zulfiyaxonimga munosib izdosh bo'lishga intildi. “His-tuyg'u Guljamol Asqarovada shu qadar yaxlit, shu qadar haqiqiy kattaki, ko'zlarida oftob yonib, qonida saraton kezadi. Hayrat qalami bilan yozilgan asarlar “Dil fasli”, “Ro'shnoqlik”, “Bedor qo'ng'iroq”, “Baxt dastxati”, “Erkalik imtiyozi”, “Turnalar yo'li” kabi jamuljam kitoblari va go'zal turkumlarida ish-muhabbat tuyg'ulari tarannum etilgan. Bilmadim, bu cheksiz mahzun so'zlardan tarix chiqadimi. Elu yurt yarim asrdan ortiq jon qulog'i bilan tinglagan va mutaassir bo'lgan ovoz tindi. Ammo tarovatli, xumor ovoz hamon yangraydi, hech qachon tinmaydi. Chunki Oftob va Saraton mangu boshimizdadir. Dunyo va hayot uning ko'z o'ngida yaxlit gavdalandi. Bu dunyo va hayot insonga bus-butun holda qadrlash, sevish va asrash, ardoqlashga Xalq mentalitetiga daxldor bir dono ibora Guljamol Asqarova satrlarida olamga parvoz qildi. Fikrlash tarziga kirib bordi.

“Ay do'stixon yuzlaringni bir ko'ray” she'ri.

Yuragimni qiynab yotar diydoring,

Sochlaringni tolasicha ozoring.

Yig'ishtirsang bo'lmasmi bu bozoring,

Axir men ham g'amsiz yurtdan kelmadim.

Do‘stijonim, dunyo bizdan qolarku,
Qolganda ham o‘z haqqini olarku.
Boshimizga ne savdolar solar u,
Baxt bozordan bir bozorlik qilmadim.
Yuzlaringda Xudoyimdan nur ko‘rdim,
Ko‘zlaringda hech kim bilmas sir ko‘rdim.
Yolg‘iz seni hur ko‘rdima-a, hur ko‘rdim,
Sendan o‘zga nurni ko‘zga ilmadim.
Diydoringni ko‘rolmayin dog‘daman,
Holingni bir so‘rolmayin dog‘daman.
Bag‘rim yerda, turolmayin dog‘daman,
Ming yil bo‘ldi jilmaymadim, kulmadim.
Mag‘rur edim, tikka ketgan yo‘l edim,
Sog‘inchingda olov bo‘ldim, kul edim.
Erta indin so‘ladigan gul edim,
Seni bir bor ko‘ray deya so‘lmadim.
O‘tib qo‘ysang bo‘lmaydiku bag‘rimdan,
Qahratonlar qo‘rqar emish qahrindan.
Senga bollar yasab beray zahrimdan,
O‘zim bemor, hech tabibing bo‘lmadim.
G‘animatman, ko‘zlarimni ko‘rib qol,
Bu oftoblig‘ yuzlarimni ko‘rib qol.
Ketayapman, izlarimni ko‘rib qol,
Mehr tilab ostonangdan jilmadim.
Do‘stijonim, aytgin qachon sensizman.
Poying o‘rganlaring aro tengsizman.
Men mehrdan bunyod bo‘lgan dengizman,
Bag‘ringni och, hech bahrga to‘lmadim.
Bu el ichra shoir degan shonim bor,
Sharaflarga to‘lib ketgan nomim bor.
Bu lazzatlig‘ ne‘matlarga to‘ydimu,
Sening munglig‘ diydoringga to‘ymadim.
Xudoyimning dunyosida zerikdim,
Boshdin oxir ro‘yosida zerikdim.
O‘zing menga bir dunyo bo‘l do‘stijon,
Bu dunyoda man sani deb o‘lmadim.
Kel do‘stijon ko‘zlaringni bir ko‘ray.

Xulosa:

Guljamol Asqarova she’rlarida shunday o‘z joyida va o‘z vaqtida topib aytilgan fikrlar badiiy ruhiyat iqlimlarini yaratdi. Adib dunyosini yaratdi, chunki joyiga qo‘yish, joyida aytish, joyida qilish tom adabdirdir. Yana birdan Guljamol Asqarova yana o‘sha o‘ktam va dov ovozi bilan chorladi: “Ay do‘stijon yuzlaringni bir ko‘ray”, “Baxt kelsa ham, sensiz kelmasin!”, “Yorilmoq dardini eslating qayta!” teran aks sado berdi. Guljamol Asqarova o‘z bag‘irdor she’rlari barobarida, hayotda bir ruhoniyl iqlim yaratdi. Bu uning o‘z ruhiyat iqlimi edi. Biz uning mavzun saflana-saflana, tovlana-tovlana, dam laylivash, dam majnunvash, dam yassaviyona, dam mashrabona sollarib hayot, ijod, nafasat mintaqalarini adl-dov egallagan asarlari timsolida Bahodir Karimov ta’biri bilan “Ishqparast” degan fasona maydonga chiqdi, deb aytohamiz. Ayol bilan so‘zlashganda, sevgi va muhabbat tili bilan so‘zlashmoq kerak. Chunki ayol ishqni Ollohga vosil etadigan bosh va dahlsiz yo‘l hisoblaydi. U fano maqomiga ko‘tarilgach o‘zini dunyoviy bir borliq sifatida ko‘rmaydi. Ana shunda u “Huru jannat orzusini xayolga ham keltirmaydigan darajada ma’nan yuksaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Asqarova G. Dil fasli. She’rlar. T.: cho‘lpon. 1998
2. Shomaqsudov A., Rasulov I., Qo‘ng‘urov R., Rustamov H. O‘zbek tili stilistikasi. Toshkent: O‘qituvchi, 1983. B.239
3. Mamarajabova Z. Ko‘rinish sifatlarining grammatik xususiyatlari. Til va adabiyot ta’limi, 2002 y 2-son
4. Г. Асқарова Турналар йўли: шеърлар. — Т.: Фафур Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2010. - 32 б
5. www.ziyounet.uz

STYLISTIC CHANGES IN THE WORK OF JANE AUSTIN

Xudoyberganova Durdon Ismail qizi

The student of Tashkent State Transport University

Abstract

This article describes the stylistic change that occurs in the process of translation, the most popular and characteristic of fiction. During the article, the reader will learn about the factors that cause stylistic change and information about them.

Key words: translator, translation, work, dictionary, analysis, comment, author, concept, change, method, stylistic, type,

Introduction

Jane Austen (16 December 1775 – 18 July 1817) was an English novelist known primarily for her six novels, which implicitly interpret, critique, and comment upon the British landed gentry at the end of the 18th century. Austen's plots often explore the dependence of women on marriage for the pursuit of favourable social standing and economic security. Her works are an implicit critique of the novels of sensibility of the second half of the 18th century and are part of the transition to 19th-century literary realism.[2][b] Her deft use of social commentary, realism and biting irony have earned her acclaim among critics and scholars.

Austen's books are carefully drawn journeys of self-discovery. Her young heroines learn who they are, where they stand and who they want to be over time—and if that comes with love, all the better. Catherine constantly sparred with the quixotic Henry—her education was challenging and slow going.

The anonymously published *Sense and Sensibility* (1811), *Pride and Prejudice* (1813), *Mansfield Park* (1814), and *Emma* (1816), were a modest success but brought her little fame in her lifetime. She wrote two other novels—*Northanger Abbey* and *Persuasion*, both published posthumously in 1817—and began another, eventually titled *Sanditon*, but died before its completion. She also left behind three volumes of juvenile writings in manuscript, the short epistolary novel *Lady Susan*, and the unfinished novel *The Watsons*.

Since her death Austen's novels have rarely been out of print. A significant transition in her reputation occurred in 1833, when they were republished in Richard Bentley's *Standard Novels* series (illustrated by Ferdinand Pickering and sold as a set). They gradually gained wide acclaim and popular readership. In 1869, fifty-two years after her death, her nephew's publication of *A Memoir of Jane Austen* introduced a compelling version of her writing career and supposedly uneventful life to an eager audience. Her work has inspired a large number of critical essays and has been included

in many literary anthologies. Her novels have also inspired many films, including 1940's *Pride and Prejudice*, 1995's *Sense and Sensibility* and 2016's *Love & Friendship*.

Main body

Elinor, this eldest daughter whose advice was so useful, had a great deal of intelligence and common sense and, although only **nineteen**, frequently acted as her mother's adviser.

Maslahatlari juda foydali bo'lgan bu to'ng'ich qizi Elinor juda katta aql va sog'lom fikrga ega **o'n to'qqizda** edi, tez-tez onasining maslahatchisi bo'lib ishlagan. **Pages: 2-3**

Stylistic, imagery and metonymy Here we can see that, describing is used for a girl and during this description the word nineteen is caused to **metonymy**.

Marianne was, **like** Elinor, generous, clever, and sensitive, but, **unlike** Elinor, she was eager in everything; her feelings were always strongly felt and expressed.

Marianna **xuddi** Elinor kabi saxiy, aqlli va sezgir edi, lekin Elinordan **farqli** o'laroq, u hamma narsada ishtiyoqli edi; uning his-tuyg'ulari doimo kuchli his qilingan va ifodalangan. **Page:2-3**

Stylistic, simila The words “like” and “unlike” are caused to simila. Here the analogy (similarity between two things) is the basis.

Now, after Mr Henry Dashwood's death, Mrs Dashwood and Marianne encouraged each other in the violence of their unhappiness, becoming more and more miserable as they remembered the past and **thought bitterly** of the future.

Endi, janob Genri Dashvudning o'limidan so'ng, missis Dashvud va Marianna o'zlarining baxtsizliklarining zo'ravonligida bir-birlariga dalda berishdi, ular o'tmishni eslab, kelajak haqida **achchiq o'ylar** ekan, tobora ko'proq baxtsiz bo'lishdi. **Pages: 3-4**

Stylistic, metaphor You can't think bitterly. Sadness of thought is equated with the word bitter, and the simile is shown as a **metaphor**.

The youngest sister, **Margaret**, was a pleasant girl of thirteen, but as she already had some of **Marianne's** sensibility and not much of her intelligence, she seemed likely to grow up without her sisters' advantages.

Eng kenja singlisi **Margaret** o'n uch yoshli xushchaqchaq qiz edi, lekin u allaqachon **Mariannaning** bir oz sezgirliigi va aql-idrokiga ega emasligi sababli, u opa-singillarining afzalliklarisiz katta bo'lib tuyulardi. **Pages: 3-4**

Anthroponymics The widespread use of names in this passage has given rise to anthroponymics. **Stylistic, imagery** Besides the application of figurative expression to a person is caused to imagery.

Mrs John Dashwood now made sure that everyone knew she was mistress of Norland, and that her mother-in-law and sisters- in-law were there as visitors

Jon Dashvud xonim endi uning Norlandning bekasi ekanligini hamma bilishiga, qaynonasi va opa-singillari u yerda mehmon bo‘lib kelganiga ishonch hosil qildi. **Pages: 3-4**

Toponym and anthroponym. In this passage we can see widespread words and they cause to this type of translation. Beside this the word **as** here caused to **stylistic, simila.**

And **as** it is - only half blood! - But you have such a generous nature!

Va **xuddi** shunday - faqat yarim qon! — Lekin sizda shunday saxiy tabiat bor!

Page: 5

Stylistic, simila Here we can see **as** and it lead to this type of transformation.

Edward Ferrars was not handsome, **nor** were his manners especially pleasing at first sight, but when he lost his shyness, his behaviour showed what an **open, affectionate heart** he had.

Edvard Ferrars na xushbichim emas edi, va na uning xulq-atvori ham bir qarashda yoqimli edi, lekin u uyatchanligini yo'qotganida, uning xatti-harakati uning qanchalik **ochiq va mehribon qalbini** ko'rsatdi. **Page:6**

Stylistic, metaphor. The words open, affectionate heart caused to yhis type of transformation.

A place called Barton, four miles north of the city of Exeter,5 replied Mrs Dashwood. ‘It is only a **cottage**, but I hope that many of my friends will come to visit me there.

Missis Dashvud o'n ikki oy davomida Barton **kottejdagi** uyni oldi. U jihozlangan va ular ko'chib o'tishlari uchun tayyor edi. **Page 10**

Realia.

The word cottage is not translated here. And this is a word specific to American culture. A cottage means a house on the outskirts of a village.

At first Mr Henry Dashwood was **bitterly disappointed**, as he had wanted the **fortune** more for his wife and daughters than for himself.

Avvaliga janob Genri Dashvud **juda hafsalasi pir bo'ldi**, chunki u **boylikni** o'zidan ko'ra ko'proq xotini va qizlari uchun xohlagan edi. **Pages: 2-3**

Idiomatic transformation. The word disappointed is equaled to uzbek idiom.

Conclusion.

In short, the above-mentioned metaphor, metonymy, synecdoche, simile and similar factors cause stylistic change. In order to better distinguish between them, it is appropriate to turn to the examples from the above-mentioned work.

REFERENCES:

1. Sense and Sensibility by Jane Austin

2. Google translation.

3. Oxford Advanced Learner’s Dictionary

4. Achilov, O. (2023). TARJIMA JARAYONIDAGI O’ZGARISHLAR VA ULARNING TURLARI. Журнал иностранных языков и лингвистики, 5(5).

5 Oybek Rustamovich Achilov (2022). COMPARATIVE STUDY MODEL OF FOREGROUNDING IN UZBEK AND ENGLISH LITERARY TEXT. Academic research in educational sciences, 3 (10), 714-718.

6 Aydos Salauat Ogli Taijanov, & Shaukat Dauletbay Ogli Shamuratov (2022). EVALUATING CHARACTERISTIC FUNCTION OF CONVERGENCE IN LITERARY TEXT. Academic research in educational sciences, 3 (10), 577-581.

7. Sanjar Urol Ogli Samandarov, Mirkamol Ilkhom Ogli Artikov, & Oybek Rustamovich Achilov (2022). FOREGROUNDING AS A LITERARY DEVICE. Academic research in educational sciences, 3 (10), 538-541.

8. Adham Kamil Ugli Khakimnazarov, Anvarjon Arif Ugli Namozov, & Oybek Rustamovich Achilov (2022). COUPLING AS A STYLISTIC DEVICE IN UZBEK AND IN ENGLISH POEM. Academic research in educational sciences, 3 (10), 587-590.

9. Achilov, O. (2023). TARJIMA JARAYONIDAGI O’ZGARISHLAR VA ULARNING TURLARI. Журнал иностранных языков и лингвистики, 5(5).

10. Sanjar Urol Ogli Samandarov, Mirkamol Ilxom Ogli Ortiqov, & Oybek Rustamovich Achilov (2022). FOREGROUNDING AS A LITERARY DEVICE. Academic research in educational sciences, 3 (10), 538-541.

ПРЕДМЕТ И ЗАДАЧИ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА

Преподаватель УзФинПИ - Нурмухамедова М.У.

Ключевые слова: русский язык, методика преподавания, обучение, развитие, деятельность, чтение.

Аннотация

Среди «мировых» языков в качестве средства международного общения роль русского языка исключительно велика. Русский язык по праву считается мировым, что обусловлено всем ходом общественно-политического, экономического, научно-технического и культурного развития человечества XX–XXI вв. В настоящее время русским языком за пределами России владеют около 20 млн человек, русский язык изучают в более 90 странах. За последние годы стал возрастать интерес к русскому языку.

Сегодня весь мир проявляет огромный интерес к тем переменам, которые произошли в странах социалистического содружества. Роль русского языка как международного велика и для обмена научной информацией. Это объясняется прежде всего «интернациональным» характером современной науки и невиданными темпами ее развития. Сама жизнь сегодня выдвигает задачи: совершенствовать изучение иностранных языков, в частности русского языка как иностранного, особенно в отсутствие языковой среды; разработать научно-методическую и психолого-педагогическую основу организации учебного процесса.

Русский язык — это прежде всего Пушкин — нерушимый причал русского языка. Это Лермонтов, Лев Толстой, Лесков, Чехов, Горький...

А.Н. Толстой.

Русский язык - это родной язык для русского народа. Но на нем говорят не только русские, проживающие в России и за ее пределами, но и люди других национальностей. Русский язык является мировым языком, одним из рабочих языков Организации Объединенных Наций. На этом языке написаны произведения А.С.Пушкина, М.Ю.Лермонтова, И.С.Тургенева, Л.Н.Толстого, А.П.Чехова, А.М.Горького, С.А.Есенина, М.Н.Булгакова, М.А.Шолохова, К.Г.Паустовского.

Язык обычно усваивают с рождения. Но языки также изучают в детском саду и в школе, в лицее и в колледже, в институте и в университете. В языках (а

их на земном шаре несколько тысяч) можно найти много общего. В них есть слова, которые состоят из звуков и морфем (корней, приставок, суффиксов). Слова входят в словосочетания и предложения, из которых образуется речь. Звуки, морфемы, слова, словосочетания, предложения изучаются в разделах науки о языке: фонетике, морфемике, лексикологии, морфологии, синтаксисе.

Все языки выполняют главную работу - с их помощью люди общаются друг с другом. Эта функция языка называется коммуникативной. Поэтому важно знать не только устройство языка, но и уметь говорить на нем.

Методика преподавания русского языка представляет собой одну из педагогических наук. Она изучает процессы обучения студентов русскому языку (усвоение ими знаний о языке, формирование у них языковых и речевых умений и навыков). Методика русского языка опирается на лингвистические и психологические концепции о роли языка в социальном развитии, о связи языка и сознания, речи и мышления.

Методика обеспечивает такую систему обучения языку, которая строго соответствует современной теории лингвистики о сущности языка и его социальной функции - быть важнейшим средством человеческого общения, средством формирования мысли и ее выражения в языковом коде. Задача школы и научной методики - сделать для каждого учащегося его собственные языковые умения максимально гибким, совершенным органом интеллектуального мира человека. Русский язык служит инструментом познавательной деятельности, формой мышления и средством его развития. Без хорошо развитого речевого навыка, без умения выражать свои мысли, быстро и правильно воспринимать чужие учиться в современной школе невозможно, так же как и стать полноценным членом общества. Для решения своих задач методика выбирает оптимальные варианты в рамках классно-урочной системы, жестко ограниченного числа уроков и объема учебного материала по утвержденным программам и учебникам с использованием оборудования - от тетрадей и доски с мелом до лингафонных кабинетов, телевидения и компьютеров. Иногда высказывается мнение о методике как о прикладной, практической отрасли педагогики, дающей рекомендации по обучению конкретному предмету, конкретной теме. Методика действительно дает такие рекомендации, но она имеет и теоретическую часть; практические решения опираются на познанные закономерности формирования грамматических понятий, овладения речью, усвоения письма и орфографии, навыков чтения, интонаций, на изученные трудности и ошибки учащихся. На познании закономерностей основываются диагностическая и прогностическая функции методики.

Предметом методики является процесс обучения русскому языку, причем понятие обучение включает в себя: а) содержание обучения, языковой материал,

который изучается, языковые умения, которые должны быть усвоены; б) деятельность учителя по отбору и «подаче» материала учащимся, по организации их учебного труда, по их развитию, по выявлению их знаний и умений; в) деятельность учащихся по усвоению знаний, их творческий труд по применению знаний, выработка умений и навыков. Результат обучения также входит в объем понятия предмет методики как его важнейшее звено. Деятельность учащихся и учителя методика рассматривает как взаимодействие, как совместную деятельность, как сотрудничество при ведущей роли учителя.

Методика решает четыре задачи: первая - **«зачем изучать»**, т. е. определение целей и задач обучения русскому языку как родному; вторая - **«чему учить»**, т.е. определение содержания обучения; обоснование и составление программы, учебников и учебных комплексов для учащихся, пособий. Методика определяет максимум знаний, умений по языку, критерии их выявления и оценки. Третья задача - **«как учить»**: разработка методов и приемов обучения, конструирование уроков и их циклов, методических пособий и учебного оборудования. Четвертая - **«как контролировать усвоенное»**, т.е. определение критериев оценки, методов контроля. Задача - дать студентам минимум теоретических и практических сведений, которые послужат основой овладения практическими умениями и навыками в области преподавания русского языка; подготовить студентов к реализации образовательной, воспитательной и развивающей функций этого предмета, к творческой деятельности и к изучению передового опыта школ.

Наиболее актуальной задачей в современном образовании является повышения качества обучения. На любом этапе развития образования постоянно возникают препятствия и проблемы, которые требуют оперативного вмешательства положительного решения. Преподавание русского языка в узбекских группах и обеспечение учащихся необходимой информацией затрудняет это. Поэтому учителя русского языка стараются использовать разные методы в узбекских группах. Потому что помимо знания родного языка, узбекского, наши студенты должны в совершенстве владеть русским и английским языками. С этой целью наше государство наладило сотрудничество с Российской Федерацией в изучении русского языка. В настоящее время в узбекских группах используются различные методы, чтобы сделать русский язык и литературу более понятными и интересными для учащихся. Потому что одной из задач нашего государства сегодня является подготовка таких зрелых, знающих и профессиональных кадров.

Главная задача каждого учителя — развить у учащихся интерес к учению, научить учиться. Учителю необходимо не только доступно все рассказать и показать, но и научить студента мыслить, привить ему навыки практических

действий. Этому могут способствовать эффективные методы и приемы обучения. Для того чтобы оно устойчиво, динамично и эффективно развивалось, необходимо постоянно организационно изменяться и двигаться вперед. Обучение должно быть построено как процесс «открытия» каждым студентом конкретного знания. Преподаватель должен организовать учебный процесс так, чтобы из пассивного слушателя превратился в самостоятельную, критически мыслящую личность. В настоящее время важно обеспечить общекультурное, личностное и познавательное развитие студента. Поэтому он должен использовать разные активные методы обучения. Активные методы обучения — это методы, которые побуждают учащихся к активной мыслительной и практической деятельности в процессе овладения учебным материалом. Особенности активных методов обучения состоят в том, что в их основе заложено побуждение к практической и мыслительной деятельности, без которой нет движения вперед в овладении знаниями. Преподаватель может для каждого этапа занятия использовать свои активные методы, позволяющие эффективно решать конкретные задачи этапа.

Литература

1. Хрестоматия по методике русского языка. Русский язык как предмет преподавания / Сост. А.В. Текучев. - М, 1982.
2. Львов М.Р. Словарь-справочник по методике русского языка. - М., 1997.
3. Основы методики русского языка в 4-8 классах: Пособие для учителей / Под ред. А.В. Текучева, М.М. Разумовской, Т.А. Ладыженской. - 2-е изд. - М., 1983.
4. О. В. Курбатова, Л. Б. Красноперова, С. А. Солдатенко. Активные методы обучения: рекомендации по разработке и применению.

STENOKARDIYA

Tojiyeva Gullola

*Beshariq Abu Ali Ibn SinoNomidagi
jamoat salomatligi Texnikumi o'qituvchisi*

Annotatsiya: Stenokardiya yurak mushaklarining kislorodga bo'lgan ehti-yoji va uning qon bilan yetib kelishi orasidagi muvozanatning buzilishidir. U surunkali yurak ishemik kasalligining eng ko'p uchraydigan turlaridan biri bo'lib, asosan (90%), toj arteriyalarining aterosklerozi tufayli rivojlanadi. Shuningdek, u tomirlarni o'smalar ezib qo'yganda va kishi qattiq ruhan iztirob chekkan (10%) hollarda uchraydi.

Kalit so'zlar: Etiologiya, Epidemialogiya, Patogenez, Toj tomirlar, xurujlar, og'riq.

Dolbzarligi: Opka sili kasalligi butun yer kurrasida juda ko'p uchraydigan holatdir. Chunki insoniyatni havonot olami bilan bog'liqligi, Ishlab chiqarish va sanoat rivojlanishi natijasida atmosfera xavosining ifloslanib ketishi natijasida kelib chiqadi. Rivojlangan mamalakatlarda bu kasallikni kopayish ehtimolligi ortib bormoqda.

Etiopatogenezi. Kasallikning asosiy klinik belgisi hisoblangan stenokardiya xurujining kelib chiqishida bir qator patogenetik zanjirlar borligi aniqlangan. Aterosklerozda, odatda, katexolaminlar gi poksiya ta'sirini toj arteriyalariga nisbatan ko'rsatadi, chunki aterosklerotik o'zgargan tomirlarning kengayish xususiyati ancha susaygan bo'ladi. Ortiqcha hayajonlanish simpata - adrenal tizimini faollashtirib, qon tomirlarning qisilishiga olib keladi. Qon quyilishi kuzatiladi, tromboksan ajraladi. Bu, o'z navbatida, miokard kapillarlarining o'tkazuvchanligini oshiradi. To'qimalar shishib chiqib, toj arteriyalari siqilishi sababli miokard ishemiyasi rivojlanadi. Stenokardiya xuruji zo'raygan aterosklerozga uchragan toj arteriyalarining siqilib torayishi sababli rivojlanadi.

Patologik - anatomik o'zgarishlar. Stenokardiya bilan og'riqan bemorlarda toj arteriyalari aterosklerotik o'zgargan, devorlari qalinlashgan, ichki qavati (intimasi) g'adir-budur bo'ladi. Tomirlar egilib-bukulgan joylarda juda ham torayadi, ba'zan aterosklerotik pilakchalar ham topiladi.

Anatomik o'zgarishlar bo'yicha stenokardiyaning qay darajada rivojlanganini bilib olish uchun toj arteriyalari va tarmoqlarning torayganiga baho berish zarur, odatda buni angiografiya usulida o'tkazilgan tekshiruv paytida aniqlash mumkin.

Turg'un stenokardiyaning funksional sinflarga bo'linishi

Barqarorlashgan stenokardiya quyidagi sinflarga ajratiladi:

I. FunkSIONAL sinf - stenokardiya xuruji faqatgina tez va ko'p bajarilgan jismoniy ishdan keyin paydo bo'ladi.

II. FunkSIONAL sinf - stenokardiya xuruji tez yurganda, zinadan ko'tarilganda, baland tog'ga chiqqanda, sovuq qotganda, stressdan hayajonlanganda, ertalab paydo bo'ladi.

III. FunkSIONAL sinf- stenokardiya xuruji hatto tekis yo'lda yurganda (200-500 metrlik masofaga), birinchi qavatga ko'tarilganda yoki past tepalikka chiqqanda ham paydo bo'lishi mumkin. Bemorning jismoniy harakati sezilarli darajada chegaralangan bo'ladi.

IV. FunkSIONAL sinf yengil jismoniy harakatdan keyin, ba'zan esa tinch turganda ham paydo bo'ladi. Bemorning jismoniy harakati yaqqol cheklangan va ahvoli og'ir bo'ladi.

Tashxisi. Kasallikka tashxis, asosan, bemor shikoyatlari, klinik laboratoriya tekshiruvi natijalari asosida qo'yilishi kerak. Eng samarali usul koronarografiyadir. Bunda toj arteriyalari qanchalik okklyuziyaga uchraganligi haqida ishonchli ma'lumotlar olinadi. Har xil jismoniy testlarning ham tashxisiy ahamiyati katta. Bu testlar veloergometr yoki tredmil yordamida o'tkazilib, bemorda stenokardiya xurujini sun'iy ravishda paydo qilib, EKG da qayd qilinadigan patologik o'zgarishlar aniqlanadi. Xuruj tutganda olingan biokimyoviy tekshiruvlar yordamida ham tashxisni to'g'ri qo'yish mumkin.

Klinik ko'rinishi. Stenokardiyaning klinik ko'rinishi faqat shu kasallikka xos bo'lgan belgilar bilan boshqa yurak kasalliklari-dan ajralib turadi. Birinchi bo'lib stenokardiya xurujining klinik ko'rinishini 1978- yilda Volv Reberden bayon etgan. Uning aytishicha, stenokardiya xuruji ko'pincha jismoniy harakat paytidan yoki undan keyin to'sh orqasida yuzaga keladigan achishadigan kuchli og'riq paydo bo'lar ekan. Og'riq borgan sari kuchayib, nafas olishning qiyinlashishiga olib keladi. Bunda og'riq chap kurakka, chap qo'l va bo'yin sohasiga ham tarqaladi. Shu paytda bemor juda ham qattiq qo'rquv his qilib, og'riq tarqalguncha bir zum qimirlamasdan, o'z joyida o'tiradi. Xuruj paydo bo'lishining eng dastlabki onlarida bemor, odatda, nitroglitserin ishlatib og'riq avval kamayib, keyin esa umuman tarqalib ketadi (rasmana stenokardiya). Agar stenokardiya xuruji paytida EKG qilinsa, unda ST segmenti o'rta chiziq (izochiziq)dan biroz ko'tarilgani yoki aksincha, pastga yo'nalgani kuzatiladi. Bu belgi miokard ishemiyasi rivojlanayotganidan dalolat beradi. Stenokardiya xuruji odatda bir necha sekunddan 10 daqiqagacha davom etadi. Agar og'riq 10 daqiqadan ortiqroq bo'lsa, miokard infarkti bor deb shubha tug'ilishi kerak. Bundan tashqari, stenokardiya qon bosimi tushib ketadi, bemor rangi oqarib ketadi, pulsi ipsimon bo'lib qoladi, ba'zan bemor hatto hushidan ketib qoladi.

Davosi. Stenokardiya kasalligini davolash jarayonida bir necha qoidalarga amal qilish kerak. Bunda, asosan, og'riqlarni yo'qotish, toj arteriyalarini kengaytirib,

miokardga kislorodning kerakli miqdorda yetishini ta'minlash va miokard infarkti rivojlanishining oldini olish zarur. Bu maqsadda hozirgi kunda keng miqyosda ishlatiladigan toj arteriyalarini kengaytiruvchi dorilar - nitroglitserin, nitrosorbid, sustak, erinit, nitret, nitrong, kordafen, korinfar, nitropeton kabi vositalar yaxshi ta'sir ko'r-satadi. Bundan tashqari, tinchlantiruvchi trankvilizatorlar (rudo-tel) va barbituratlar (parsantin, kurantil, eufillin) tayinlanadi. Sustak degan dori, ayniqsa, samarali hisoblanadi. Toj arteriya-larining mayda tarmoqlari va kapillarlarini kengaytiruvchi kurantil ham yaxshi ta'sir ko'rsatadi. Ko'pincha stenokardiya xuruji yurak urish maromini buzib, ekstrosistoliya, ya'ni yurak-ning navbatdan tashqari urishiga sabab bo'lishi mumkin. Bu holda izoptinni 1,0 ml dan vena ichiga yuborgan ma'qul. Shu bilan birga, boshqa dorilar ham buyuriladi (kordaron, xinidin, ritmilen). Stenokardiya xurujlarini bartaraf etish va oldini olish maqsadida bemorlarga ancha vaqt interkondin berib turish kerak. Kechqurun yotishdan oldin 1-2 dona aspirin ichilsa, miokard infarktining oldini olish mumkin bo'ladi.

Parvarishi. Hamshira bemorning kayfiyatiga va ahvoriga, pulsi, A/B, nafasining tezligiga qarab boradi. Xuruj davrida har qanday aktiv harakatlar bemorga to'g'ri kelmaydi. Bemorning ovqat ratsionida osh tuzi miqdorini cheklab qo'yish kerak. Qo'zg'atuvchi ta'sir ko'rsatadigan dudlangan, o'tkir taomlar, ser-go'sht sho'rvalar istisno qilinadi. Chekish va ichkilik ichishning zararli ekanligini hamshira bemorning o'ziga va uning qarindoshlariga tushuntirib beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.M.F.Ziyayeva “Terapiya” Toshkent “Ilim ziyo”2019
- 2.Gadayev A.G Ichki kasalliklar Turon Zamin Ziyoyi,2014

Internet malumotlari.

www.med.uz

www.minzdrav.uz.

O’PKA SILI

Azimjonova Shahzoda Dadajon qizi

Beshariq Abu Ali Ibn SinoNomidagi jamoat salomatligi

Texnikumi o’qituvchisi

Annotatsiya: Sil surunkali yuqumli kasallik bo’lib, o’pka, turli a’zo va to’qimalarda o’ziga xos o’zgarishlar paydo bo’lishi bilan kechadigan kasallik. Sil kasalligi qadim zamonlardan ma’lum. Silning kelib chiqishida, asosan, ikkita omil: kasallikning yuqumli turi bilan og’rigan odam va shu kasallikka chalingan hayvon, asosan, qoramol epidemiologik jihatdan katta ahamiyatga ega.

Kalit so’zlar: Etiologiya, Epidemialogiya, Patogenez, Opka shilliq toqimasi, mikroorganizmlar.

Dolbzarligi: Opka sili kasalligi butun yer kurrasida juda ko’p uchraydigan holatdir. Chunki insoniyatni havonot olami bilan bog’liqligi, Ishlab chiqarish va sanoat rivojlanishi natijasida atmosfera xavosining ifloslanib ketishi natijasida kelib chiqadi. Rivojlangan mamalakatlarda bu kasallikni kopayish ehtimolligi ortib bormoqda.

Sil mikobakteriyalari turli xil fizik va kimyoviy ta’sirlarga, issiq-sovuqqa, yorug’lik va namlikka ancha chidamli. Quyosh nuri tushmaydigan tabiiy sharoitda ular bir necha oygacha yashashi mumkin, ko’cha changida 10 kun, kitob sahifasida 3 oygacha tirik turishi mumkin, yorug’lik ta’sirida 1-1,5 oy mobaynida halok bo’ladi, suvda esa 150 kun saqlanadi. Sil mikobakteriyalari chirish jarayonlariga ham chidamli bo’lib, murda ko’milgandan keyin ham bir necha oygacha saqlanib turadi.

Etiologiyasi. O’pka silini qo’zg’atuvchisi - sil mikobakteriyasi, Koh batsillasi (BK) dir (Koh nomli nemis olimi nomiga qo’yilgan). Asosiy infeksiya manbayi o’pka sili bilan og’rigan bemor. Sil mikobakteriyalari bemorlarning balg’ami, siydigi, axlati bilan ajralib chiqadi.

Sil kasalligi quyidagicha yuqishi mumkin:

- 1) aerogen yo’l (90% hollarda) - havo tomchi yo’li, chang bilan (yo’talganda, aksirganda);
- 2) alimentar yo’l - sil bilan kasallangan qoramolning sutidan;
- 3) transplatsentari yo’l - ona qorinda yo’ldosh orqali sil mikobakteriyalari qog’onoq suvlariga o’tadi;
- 4) emizganda sut orqali;
- 5) shikastlangan teri orqali yuqadi (patalogoanatomlarda, sut sog’uvchilarda, laboratoriya xodimlarida);
- 6) kontakt yo’li bilan (idish-tovoqlar o’rtada bo’lganda).

„Birlamchi sil kompleksi“ o‘smirlik davrida uchraydi. O‘pka to‘qimasiga tushgan Koh batsilasi „birlamchi o‘choqni“ keltirib chiqaradi. Birlamchi o‘choqdan sil mikobakteriyalari regionar limfa tugunlariga tushib, limfangit rivojlanadi. Birlamchi o‘choq va limfangit birlamchi sil kompleksini tashkil qiladi. Organizm yaxshi qarshilik ko‘rsatsa, birlamchi kompleks ohaklanib qoladi.

O‘pka silining tasnifi

1. Birlamchi sil kompleksi.
2. To‘sh ichidagi limfa tugunlari sili.
3. Disseminatsiyalangan (tarqoq holdagi) o‘pka sili.
4. O‘pkaning yarim o‘tkir va surunkali disseminatsiyalangan sili.
5. O‘choqli o‘pka sili.
6. Infiltrativ o‘pka sili.
7. O‘pka tuberkulomasi.
8. Kavernoza o‘pka sili.
9. Fibroz-kavernoza o‘pka sili. 10. Sirrotik o‘pka sili. 11. Sil plevriti.

12. Yuqori nafas yo‘llari, traxeya, bronxlar sili. 13. Pnevmonionozlar bilan birga o‘tadigan sil. 14. Boshqa organlar va sistemalar sili (markaziy nerv sistemasi, ichak, suyak va bo‘g‘imlar, buyrak va siydik yo‘llari, teri, limfa tugunlari, ko‘z sili).

Kompensatsiyalanganligiga qarab:

1) kompensatsiyalangan - A; 2) subkompensatsiyalangan -B; 3) dekompensatsiyalangan -C.

Batsilalar chiqib turish-turmasligiga qarab: 1. BK+ musbat (ochiq formal- sil bemor balg‘ami bilan batsilalar chiqarib turadi).

2. BK + - sil batsillalari vaqt-vaqti bilan chiqadi. 3. BK - manfiy - sil batsillalari chiqmaydi.

Silning avj olish fazalari:

- 1) infiltratsiya, parchalanish, yoyilib borish;
- 2) so‘rilish, zichlashish, chandiqlanish, ohaklanish.

Klinikasi. Ko‘pchilik bemorlarda tana haroratining ko‘tarilishi bilan boradi yoki undan oldinroq anchagina alomatlar paydo bo‘ladi. Masalan, tajanglik yoki, aksincha, loqaydlik, bo‘shashish, atrofga befarq qarash, uyqusizlik yoki uyquchanlik, salga yig‘lash yoki eyforiya kuzatiladi. Bu alomatlarining barchasi sil intok-sikatsiyasi zaminida paydo bo‘ladigan bosh miya po‘stlog‘ining maxsus holatini aks ettiradi. Xuddi shu sabab vegetativ nerv sistemasining buzilishiga: terlash, ko‘pincha kechasi yoki ertalabga yaqin, taxikardiya, ishtahaning yomonlashuvi, vazomotor va dispeptik o‘zgarishlarga olib keladi. Undan tashqari, darmonsizlik, tez charchash, ozib ketish kuzatiladi.

Sil kasalligining eng ko‘p uchraydigan alomatlaridan biri yo‘tal hisoblanadi. U quruq yoki balg‘amli bo‘lishi mumkin. Yo‘tal-ning kelib chiqishiga yallig‘lanish

jarayoni, nafas yo'llarida shilliq modda, yiring va qon to'planib qolishi, kattalashgan limfa tugunlarining bronxlarni bosishi hamda ko'ks oraliq'idagi a'zo-larning siljishi sabab bo'ladi. Bu orada halqum, hiqildoq, kekir-dak, bronx shilliq qavatidagi va ayrim hollarda plevradagi nerv uchlarining qitqlanishi cho'zinchoq miyaning tegishli markazida qo'zg'alish paydo bo'lishi va yo'tal refleksiga sabab bo'ladi.

Sil kasalligida qon tuflash yoki o'pkadan qon oqish hollari kuzatilishi mumkin. Qon tuflash infiltratli sil yoki faollashgan o'choqli va disseminatsiyali sil kasalligi bor bemorlarda uchraydi. O'pkadan qon ketganda bir choy qoshiqdan bir necha yuz millilitrgacha toza qon ajralishi mumkin. Qon ketish aksariyat hollarda kasallikning destruktiv turida, ayniqsa, surunkali kaver-noz va sirrozli sil jarayonlarida kuzatiladi.

Silning surunkali turi bilan og'rigan bemorlarda yurak-qon tomir sistemasi ishining susayishi, ayniqsa „o'pka-yurak“ alomatlarining yuzaga kelishi tufayli kichik qon aylanish doirasida bosim oshadi, qonning harakati qiyinlashadi, susayadi va oqibatda qon tuflash hamda qon ketishga sabab bo'ladi. Bemor ko'zdan kechirilganda:

- badan terisi oqarib turadi;
- ko'zlari chaqnab turadi;
- ko'krak qafasining torayishi va ichga tortib turishi kuzatiladi;
- ozib ketadi;
- bo'yin, qo'ltiq osti, chovdagi limfa tugunlari kattalashib, zich bo'ladi

(qattiqlashadi).

Perkussiyada fibroz sil va plevritda o'pkalar ustida perkutor tovush bo'g'iqroq bo'ladi, o'pka emfizemasi qo'shilgan bo'lsa, „quticha tovush“ eshitiladi.

Auskultatsiyada o'pkadagi infiltrativ va fibroz o'zgarishlar ustida bronxial nafas eshitiladi. Kavernoza silda yirik pufakchali nam xirillashlar, kavernalar ustida esa „amforik“ nafas eshitiladi. Qonda neytrofil leykotsitoz, ECHT kuchayadi. Balg'am ajralmasa, bronxlarning yuvindi suvlari tekshiriladi.

Birlamchi sil kompleksi, asosan, bolalarda va o'smirlarda uchraydi. Rentgenologik tekshirganda va mantu sinamasi musbat bo'lsa, sil borligidan dalolatdir. Rentgenologik tekshirganda o'p-kada yallig'lanish o'chog'i va bu o'choqdan o'pka ildiziga tutash-gan „o'tkazuvchi yo'lka“ni va o'pka ildizidagi limfa tugunlarining kattalashganligini ko'rish mumkin. Agar birlamchi kompleks ohaklanmasa, infiltrativ sil yoki boshqa silga aylanadi.

Tarqoq (disseminatsiyalangan) o'pka silida sil infeksiyasi butun o'pkaga qon va limfa tomirlari bo'ylab tarqaladi. Tana harorati 40°C gacha ko'tariladi, hansirash, sianoz kuzatiladi.

Perkussiyada timpanik tovush, auskultatsiyada nam xirillashlar eshitiladi. Rentgenologik tekshiruvda shakli har xil bir necha o'choqlar ko'rinadi, ular ko'proq o'pkaning yuqori bo'laklarida joylashgan bo'ladi.

Infiltrativ silda rentgenogrammada dumaloq yoki bulutsimon infiltratlar ko'rinadi.

Kavernoz o'pka silida rentgenogrammada noto'g'ri shakldagi bo'shliq (kovak) borligi, uning atrofida fibroz to'qima aniqlanadi. Kavernoz o'pka silida quyidagi asoratlar uchraydi:

- o'pkadan qon ketishi;
- yiringli plevrit (empiyema);
- pnevmotoraks;
- bronxoektazlar; -buyrak amiloidozi;
- o'pka-yurak yetishmovchiligi; -buyrak yetishmovchiligi;
- bronxlar teshilishi.

Davolash. O'pka silida kompleks davo qo'llaniladi.

1. Ovqat bekam-u ko'st, baquvvat, oqsilga va vitaminlarga boy bo'lishi, kuniga 4-5 mahal ovqatlanish, ko'p miqdorda sutli mahsulotlar va qimiz ichish kerak.

2. Ochiq havoda ko'proq sayr qilish o'pka ventilatsiyasini yaxshilaydi. Gelioterapiya - quyosh nurlari bilan davolash yaxshi ta'sir ko'rsatadi, bu muolajalar hamshiralar nazoratida o'tkaziladi.

3. Nafas gimnastikasi tayinlanadi.

4. Silga qarshi preparatlar buyuriladi. Ular 2 guruhga bo'linadi.

I. Asosiy guruh preparatlari:

tubazid (sutkasiga 0,5-0,9 g), ftivazid 0,5 g dan 2 -3 mahal (sutkada 1-1,5 g); metazid 0,5 g dan 2 mahal, saluzid 5%-10% m/o, v/i yoki intrabronxeal yo'l bilan yuboriladi. Streptomitsin m/o 1 g (1 sut 1 mln TB) yoki intrabronxeal ingalatsiyalar, plevra orasiga. PASK (paraaminosalitsilat kislotasi) sutkasiga 6-15 g sut bilan ichiladi.

Agar asosiy guruh preparatlari yetarlicha kor qilmasa, rezerv guruh preparatlari buyuriladi.

II. Rezerv guruh preparatlari:

florimitsin (viomitsin) 0,5 g dan 2 mahal m/o, sikloserin 0,25 g dan 3-4 mahal ichiladi, tibon 0,01 g dan 2 mahal ichiladi asta-sekin 0,05 g gacha oshiriladi, rifampitsin 0,15 g kapsulalarda 3-4 mahal, etambutol 0,4 g 2-3 mahal ichishga buyuriladi.

Sil jarayoni so'nib turganda tuberkulin bilan 2-4 oy mobay-nida davo qilinadi, t/o yoki elektroforez yo'li bilan yuboriladi. Davoni oxirigacha yetkazish uchun bemorlar 2-4 oy davomida sil sanatoriylarida davolanadi, asosiy terapiya kursini davom ettirish uchun y yerda ambulatoriyaga o'tkaziladi va 9 oydan 2 yilgacha davolanadi.

Kollapsoterapiya va xirurgik yo'l bilan davolash. O'pka kollapsi-o'pka to'qimasining tarangligini susaytirib, hajmini kichraytirishdan iborat (plevra bo'shlig'iga havo yuborish). Bu usul o'pkadan qon ketganda, bir o'pka zararlanganda buyuriladi.

Xirurgik davo - kasallangan o'pka bo'lagini rezeksiya qilishdir (olib tashlash).

Parvarishi. Sil bilan og’rigan bemor o’ziga alohida e’tiborni talab qiladi. Silga qarshi muassasada ishlaydigan tibbiyot ham-shirasi bemorlarga muomala qilishda, ayniqsa, sabr-toqatli va muloyim bo’lishi, u yoki bu muolajalarning zarurligini ularga tushuntirib berishi, ularning shikoyatlarini toqat bilan tinglashi kerak. U balg’amni faqat cho’ntakda olib yuriladigan tufdonga tashlash kerakligini, rejimga amal qilish sil bilan og’rigan kasal uchun eng muhim davo omillaridan biri ekanligini tushuntirishi lozim. O’pka sili bilan og’rigan bemorlar uzoq, ba’zan bir yilgacha statsionarda yotib davolanishadi.

Bemorlarga jismoniy, ruhiy osoyishtalik buyuriladi. Bemor ko’proq toza havoda bo’lishi yoki u yotgan xona havosi tez-tez almashtirilib turilishi kerak, xona chang bo’lmasligi, nam latta bilan tez-tez artib turilishi lozim. Balg’amni dezinfeksiya qilish uchun tufdon tubiga ozroq 0,5 % li xloramin eritmasi solib qo’yiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.M.F.Ziyayeva “Terapiya” Toshkent “Ilim ziyo”2019
- 2.Gadayev A.G Ichki kasalliklar Turon Zamin Ziyo,2014

Internet malumotlari.

www.med.uz

www.minzdrav.uz.

TABLE OF CONTENTS / ОГЛАВЛЕНИЯ / MUNDARIJA

№	The subject of the article / Тема статьи / Maqola mavzusi	Page / Страница / Sahifa
1	ПРЕДМЕТ И ЗАДАЧИ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА	4
2	STENOKARDIYA	8
3	O'PKA SILI	11
4	CHILLADAVRISEPTIK KASALLIKLARI CHILLADAGI SEPTIK KASALLIKLARNI Keltirib chiqaruvchi sabablar	16
5	MAYDA QO'L MOTORIKASINI RIVOJLANTIRISHDA PREDMETLARNI SIRT TUZILISHINI FARQLASH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH USULLARINI O'RGATISH	20
6	THE ROLE OF ECOTOURISM IN THE DEVELOPMENT OF THE TOURISM SECTOR IN THE COUNTRY	25
7	BOSHLANG'ICH SINIF MATEMATIKA DARSLARIDA MUSTAQIL TOPSHIRIQLARDAN FOYDALANISH USULLARI VA AHAMIYATI	30
8	PSIXIK XOLATNING SHAXSLARARO MUNOSABATLARGA TA'SIRI	36
9	KARDIOTONIK TA'SIRGA EGA BO'LGAN YURAK GLIKOZIDLARI SAQLOVCHI DORIVOR O'SIMLIKLAR VA MAHSULOTLAR	41
10	XORIJIY TILLARNI O'QITISHDA TURLI XIL METODLAR SAMARASI	54
11	FIZIKA MASALALARINI YECHISHDA KOMPYUTER DASTURLARIDAN FOYDALANISH USULLARI	57
12	KICHIK NASOS STANSIYALARINI QUYOSH ENERGIYASI YORDAMIDA UZLUKSIZ ELEKTR TA'MINOT TIZIMINI ISHLAB CHIQUISH	64
13	NURSING CARE IN DIABETES	73
14	XI ASRDA G'ARB MUTAFAKKIRLARI YARATGAN TARBIYAVIY QADRIYATLAR, KAYKOVUSNING "QOBUSNOMA" ASARI MISOLIDA	78
15	THE SITUATION OF MEDICINE IN THE KHANATES OF CENTRAL ASIA IN THE XVI-XVII CENTURIES	82
16	КЛАССИФИКАЦИЯ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОК	88
17	TARIX DARSLARINI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA TARIXIY FAKTLARNING ROLI	96
18	TUPROQSHUNOSLIK FANIDAN DALA AMALIYOTIDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING O'RNI	99
19	METHODS AND TECHNOLOGY OF MEDICINAL GINGER PLANT PROCESSING	106
20	QUSHQO'NMAS BEGONA O'TINING DORIVORLIK XUSUSIYATLARI	110
21	JADIDLARNING O'ZBEKISTON ILM-MA'RIFATIGA TA'SIRI	114

22	SHIKASTLANGAN BEMORLARGA BIRINCHI YORDAM OCHIQ VA YOPIQ SINISHDA	117
23	ФИНАНСОВАЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТЬ ОРГАНОВ САМОУПРАВЛЕНИЯ ГРАЖДАН ЭФФЕКТИВНЫЙ ИНСТРУМЕНТ РЕШЕНИЯ СОЦИАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ ГРАЖДАН	122
24	МАТЕМАТИКА О‘QITISHDA O‘QUVCHILARNI KREATIV FIKRLASHGA O‘RGATISH	126
25	DUNYONING GLOBAL MUAMMOLARI	130
26	РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯСИ ҚУРОЛЛИ КУЧЛАРИ ҚЎШИНЛАРИДА ЖАНГОВАР ТАЙЁРГАРЛИК ДОИРАСИДА ЎТКАЗИЛАДИГАН ТАКТИК САФ МАШҒУЛОТЛАРИНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИХАТЛАРИ	134
27	VERBAL AND NONVERBAL WORDS IN GENDER LINGUISTICS	143
28	BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA O‘QUV JARAYONIGA MOSLASHUVINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI	146
29	TIJORAT BANKLARINING RAQAMLI TRANSFORMATSIYA KONTEKSTIDA RISKLARINI BOSHQARISH	151
30	2023-YILDA BANKLARNING RAQAMLI XIZMATLARIDA YUTUQLARI	158
31	BANK SEKTORIDAGI RAQAMLI TRANSFORMATSIYA VA STRATEGIYA, ELEKTRON XIZMATLARNI QABUL QILISH DARAJASINI BAHOLASH	166
32	YANGI O‘ZBEKISTON SHAROITIDA ZIYORAT TURIZMINI TASHKIL ETISHNING TARIXIY VA HUQUQIY ASOSLARI: NAVOIY VILOYATI MISOLIDA	174
33	МАКТАВГАЧА YOSHDAGI BOLALARNING MULOQOTCHANLIGINI TEATR FAOLIYATI ASOSIDA RIVOJLANTIRISH MEXANIZMI	181
34	МАКТАВГАЧА YOSHDAGI BOLALAR TA'LIM - TARBIYASIDA INNOVATSION YONDASHUVLARNI AMALIYOTGA TATBIQ ETISH METODIKASI	187
35	РОЛЬ НАУЧНО-МАТЕМАТИЧЕСКИХ НАВЫКОВ ПРИ РЕШЕНИИ ЗАДАНИЙ И ЗАДАЧ ПО БИОЛОГИИ	193
36	GULJAMOL ASQAROVA SHE'RLARINING BADIY TALQINI	195
37	STYLISTIC CHANGES IN THE WORK OF JANE AUSTIN	199
38	ПРЕДМЕТ И ЗАДАЧИ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА	203
39	STENOKARDIYA	207
40	O‘PKA SILI	210

Note!—Pedagogs || articles and numbers in the legal, medical, social, scientific journal, information in classes, information rights and the correct authorities are responsible for the accuracy of the authorities.

Editor in chief
Saidova Mohinur Jonpo'latovna

Executive Secretary
Abdurahmonov Boburjon

Preparing for publishing
Xoliqov Toxirjon Shavkatjon o'g'li